

თ. ილია ჭავჭავაძე

როკოტე

ქართველთა ერთობის გლავადგებელი

ტფილისი

Тип. М. Шарадзе и к-о. Ник. 21. || სტ. მ. შარაძისა დ აზბ., ნაკ. კ. 21

1897

თ. ილია ჭავჭავაძე

როგორც

მართველთა მართობის გლალადიგელი

გამოცემა

მიხეილ გაჩეჩილაძისა

ტფილისი

Тип. М. Шарадзе и К-о Ник. ул. 21. | სტ. მ. შარაძისა ღ აზხ., ნიკ. ქ. 21.

1897

11034

Дозволено цензурою, Тифлисъ, 5 Марта 1897 г.

თავ. ილია გრიგოლის მე ჭავჭავაძე.

„დიდის ღმერთის საკურთხეველის
მისთვის ღვივის ცეცხლი გულში;
რომ ხალხისა მოძმე ვიყო,
ჭმუნვაში და სიხარულში“.

I.

მეცხრამეტე საუკუნის ქართულ მწერლობის ისტორიამ თავის დამამშვენებლათ იპოვნა რამდენიმე ღირსეული გვამი ქართველთა, და ერთი ამ ღირსეულთაგანი ბრძანდება ილია ჭავჭავაძე.

ილია ჭავჭავაძე არის პოეტ-ფილოსოფი, კრიტიკოსი, სიტყვა-კაზმული მწერალი, მეცნიერი და მასთანვე ევროპიულის განვითარებით აღჭურვილი ღრმა მოაზრე. იგი არის ჩვენი ფინანსისტი, ეკონომისტი, პუბლიცისტი, ხელოვანი მგოსანი; ვიქტორ ჰიუგო და ბაირონი. ქართველებისთვის იგი უფრო ძვირფასი გვამია, რადგანაც ეს შესანიშნავი პირი სიტყვა კაზმულის მწერლობით თითქმის განმარტოებული სდგას იალბუზის მთაზე და იქიდან თავის „აჩრდილით“ დიდის დიდებით ანათებს, ქართველთ ცხოვრებას ცხოველის მყოფელის შუქით მოსავს; ჩვენს გულს და სულს, ჩვენს მწერლობას წინ ღამპარავით მიუძღვის მისი ღირსეული შრომა.

ილია ჭავჭავაძის ცხოვრების შესახებ წერა ჩვენს მდგომ-

მარეობაში მყოფ პირისთვის ძლიერ ძნელია რომ ყველაფერი დაიწეროს და გამოქვეყნდეს, რომ მის მეოხებით საზოგადოებამ და ნამეტურ ახალმა თაობამ სრული ცნობა იქონიოს აღწერილ პირის შესახებ, მაგრამ რას ვიზამთ, გარემოებას უნდა დავემორჩილოთ და სრული სურათის გაცნობა ამ პირისა მომავალს ისტორიულს დროს უნდა მივანდოთ. ვითხოვ ბოდიშს მასზე, რომ მე ამ წერილში უნდა ვილაპარაკო სულ ჩემით, მე აქ სხვების შემოწმებას და დასაბუთებას არ ვსაჭიროებ, რადგანაც ჩემი საუბრის კილო მკაცრათ იქმნება მოცილებული იდიოლურს თაღლითობას, იგი იქმნება შედგენილი ნამდვილს ცნობებზე, ნამდვილს ცხოვრების მხარეებზე, დიდის გულის სიწმინდით, რომელსაც თან დაჰყვება მეტათ კეთილშობილური და კაცთ მოყვარეობითი სავსე მხარეებიც. მე გახლავართ მხოლოდ მომთხრობი ჩვენის სახელოვანის პირებისა. მე ამათ შესახებ წერის დროს ვემორჩილები იდეალურს რიალიზმს.

აკაკი, ილ. ჭავჭავაძე, იაკ. გოგებაშვილი, ნ. ნიკოლაძე, ანტ. ფურცელაძე, ს. მესხი, პ. უმიკაშვილი და გ. წერეთელი—აი ჩვენი ქვა-კუთხედი, აი ჩვენი სვე და სილიადე, ჩვენი სიამაყენი და სიმძლავრენი. ეს პირები მე ჩვენს ცხოვრებაში მწერლობის დამაარსებლად ვიწამე. მე ვსდგევარ მათს წინაშე და დიდის პატივისცემით უმზერი, მერიდება, რომ ამ მოღვაწეების არა სასიამოვნოთ და არ შესაფერ მისაღებათ, სადმე რამე არა წამცდეს-რა, დიდათ ეკრძაღვი ამას, მაგრამ ვიმედოვნებ, რომ მე, როგორც შვილი მათის მწერლობისა, ნაყოფი მათის ამავისა, არ შემრისხვენ, არამედ ყოველს ჩემს ნათქვამს, წმინდათა წმინდის უმანკოს გულიდამ აღმონაქშენათ მიიღებენ და მას ისეთ სამსჯავრო დაღს მიუძღვნიან, როგორიც მათგან ეკადრება. მაგრამ მე იმედი მაქვს, რომ ჩემი წერილები ასეთ დამოკიდებულებასთან მკაცრათ უნდა იდგეს შორს.

ჩვენმა ამაღლარ მწერლებმა ეს არ გვასწავლეს, რომ ოდესმე უადგილოთ და უკანონოთ შევეხოთ ისეთ პირებს, როგორიც ბრძანდება ილია ჭავჭავაძე. როგორ, განა შესაძლებელია

ამ პირის შესახებ ჩვენგან რამის თქმა და ისიც საყვედურებით და კიცხვით! ჩვენ ამის კრძალულება შესწავლილი გვაქვს, ჩვენს კრძალულებას წმინდა ჭეშმარიტება ჰფლობს, მაღალი მამა-შვილური მხარეები და ის მიმოხვრანი და მსჯელობითნი კილონი, რომლის მოვალე ყოველი ქართველია, რომელ პირის პატივისცემაც ყოველს ქართველს გულში მტკიცეთ უნდა ჰქონდეს დამკვიდრებული, — და მაშასადამე ჩვენ რა უფლებითის მხარეებით უნდა ვისარგებლოთ იმ დროს, როცა ხსენებულ პირის შესახებ ჩვენს საუბარს მკაცრს კილოს მივცემთ, არა შესაფერს და მასთან სავნოსაც. ხსენებულნი პირნიც რომ ჩვენგან არა პატივ-სადებ პირებათ იქმნენ ცნობილ-გამოაშკარავებულნი, მაშინ ჩვენ ამათ გარეშე სხვები ვილა დაგვრჩება?

ამიტომ მკითხველისაგან მე ვითხოვ სულგრძელებას, ჭეშმარიტს შეხედულებას და საქმის რიგიანათ განსჭვრეტას, აქ თვითოეული პირის ცხოვრების ცნობები დაფუძნებულია პირდაპირ აღებულ გვამის საზოგადო ცხოვრება და მოქმედებასთან, მკაცრად შეფარდებული, აწონილ-დაწონილი და ისე მიძღვნილი. ხსენებულ პირების მოღვაწეობა და ცხოვრება არავის ენა-მზეობითი მიმხრობას და ნათიც ვეჭილობას არ საჭიროებენ, ეს ვეჭილობა და მომხრეობა ისეთ პირებს დასჭირდებათ, რომლებიც ხსენებულ პირების ცხოვრებას ეჭვის თვალით შეხედვენ, ჩვენ საუბარს რამე ზე-გავლენას მიაწერენ. ამას ამ წერილის დამწერი არ საჭიროებს, მას არავისთან არავითარი კავშირი და დამოკიდებულება არა აქვს, იგი არის შვილი თავის ქვეყნისა, მოღვაწე თავის ერისა და რაც მას უნახავს და შეუსწავლია ამ ამგდარ პირთა ცხოვრებაში, იმას დღეს იგი საქვეყნოთ აღიარებს. მაშ ჩვენ აქედამ დავიწყებთ ჩვენის სამშობლო ქვეყნის და ქართველთა დარღვეულის ერთობის მლაღადებელის ილია ჭავჭავაძეთი.

ჟამთა ვითარებამ საქართველოს ერის საქმეები სხვაფერ წარმართა, შინაურმა და გარეულმა გარემოებამა და ცხოვრების პირობებმა ქართველობას მილულების ხანა წარმოუდგინა,

და ამ ხანამ ისე იმოქმედა ქართველობაზე, რომ ქართველს ხალხში მკაცრათ და ცხადათ აღმოიკვეთა სიფხიზლე; თვით-მცნობელობათა ტრფიალი, მამა-პაპათ ნაშთთა პატივისცემა, ძველ ქართველთ ბრძენთა და მეცნიერთ პირთა ცხოვრების გაცნობა, საგვარტომო სულიერების აღდგენა და მის მეოხებით ფეხზედ წამოყენება ქართველის ტომის და ნამეტურ ქართველთ მდაბიოთ განკაცება და გამოქალაქებისა. საქართველოში მისწყდა ხმა ცხოველ-მყოფელობისა, ხმა მოძრაობისა და დადგა მის მაგიერ ხანა მცონარობისა და უმოძრაობისა. ამ ხსენებულს წლებს რომ დააკვირდეს ქართველი კაცი და გაიცნას, იმას გული ათასნაირის ვარამით აღევსება და მასზე მწარე ცრემლებსაც დააფრქვევს.

ასეთ მხარეში და ასეთ დაძინებულს ერში დაიბადა ილია ჭავჭავაძე.

ილია ჭავჭავაძის თვალის გახილვის დრო შეკავშარებულ ილია და შეხორცებულია იმ ხანასთან, როცა საქართველოში ქართული მწერლობის დასაწყისი აღორძინდა, როცა ივ. ჯერესელიძეს „ცისკრის“ გამოცემა განახლდა. ამ ჟურნალის პირველ წლის ნომრებშივე ვხედავთ ილია ჭავჭავაძის სახელს. ეს პირი ჩვენს მწერლობაში გამოვიდა საბავშო ლექსი „ჩიტი“-თ, რომელ ლექსიც თავის ოსტატობით და წერის წესით, ძველ ქართველთ მეღექსეთ ლექსების წერის წესით კი არ იყო ნაწერი, არამედ მდაბიო, მარტივის ენით, მკაფიოთ გამოხატული. ეს პირველი მაგალითი იყო თითქმის, რომ იმ დროის მეღექსეთა შორის ვისმეს ასეთის კილოთი დაეწერა და ეთარგმნა რამე ლექსი. ჩვენ არ ვიტყვით, რომ ასეთ ლექსების წერის წესი და რიგის აღორძინება მარტოთ ილია ჭავჭავაძეს ეკუთვნოდეს. არა, ასევე დაიწყეს წერა მრავალ ქართველთა მგოსნებმა და მეღექსებმაც თავის დროს, მაგრამ ისე თავისუფლად და საღბთ კი არც ერთს მათგანს არ ჰქონია მომართული თავის ლექსების წერის წესი და კილო, როგორც ილია ჭავჭავაძეს. ჩვენში ლექსები წინეთაც იწერითარგმნებოდა, მაგ-

რამ უმეტეს ნაწილს სულ ძველებურის ერთ და ძველებურის ბაიათურის კილოთი სწერდნენ და სთარგმნიდნენ.

ილია ჭავჭავაძე ვიდრე ლექსების წერას დაიწყებდა, მანამდისაც იყო შენიშნული, როგორც ფხიზელ გონების ყმაწვილი კაცი, როგორც დიდათ მოტრფიალე თავის სამშობლო ქვეყნის და მწერლობის, ამის მოქმედება და ცდა ყველას სანაქებოდ მიაჩნდა, რადგანაც მასში ხედავდნენ არა ჩვეულებრივ ქართველობის სიყვარულს, ნიქს და ძალას, არა ჩვეულებრივ მოვლენას; იმ დროის ჩვენთა თავადის შეიღებთა რიცხვში ყველგან ილიკოს ქება განისმოდა, ყველა იმას ამბობდა, რომ ილიკო ჭავჭავაძე მეტათ ჭკვიანი კაცი გამოვავო, მეტათ შეიყვარებს საქართველოს, ქართველობას და ქართველთ ერის ცხოვრებასაო. ხალხისაგან შედგენილი ესეთი ჭაზრები არ იყო ქეშმარიტებას მოკლებული. ილია ჭავჭავაძემ თავის ნორჩ გულში დიდი ადგილი დაუთმო საქართველოს სიყვარულს, მან თავის გული მამულის მოყვარეობის სიყვარულის გრძნობებით ააკოკრა, ამით გააყვავილა. ღირსეულმა ძემ შეიყვარა თავის საყვარელი სამშობლო საქართველო, საქართველოს ტურფა ბუნებამაც მას მიანიჭა ზემთაგონებითი ნიჭი, მაღალი გრძნობა, მამულის უზომო და უზადო სიყვარული, მისი გონება შემოსა უდიდესის სხივოსნობით, კაცთ-მოყვარეობით, ნაზის სიფაქიზით და ქეშმარიტებით იგი ისე აღაფრთოვანა, რომ დღესაც ილია ჭავჭავაძე ქართველთა ცხოვრებაში ერთ უპირველეს მამულისშვილათ ითვლება, იგი ამშვენებს ქართულ მწერლობის ისტორიის საქმეს. მას დიდი მნიშვნელობა აქვს მითვისებული:

ვამბობთ აქ, რომ იგი უმაღლესად უნდა იყოს პატივსაცემი, რადგანაც მისი მამულის სიყვარული, მისი სპეტაკი უზადო მიმოხვრანი და ქართველური გრძნობანი ჩვენ დიდათ გვაკვირვებენ და გვაოცებენ; გვაოცებენ მით უფრო, რომ იმ უხანობის დროს, როდესაც ილია ჭავჭავაძის გვამში იგი ძალა აღფრთოვნდა და გაიშალა, ნეტა იმ გაშლის მიზეზათ რა გახ-

და, რამ აღაფრთოვანა ეს მაღალი გონების კაცი, მამულის მაღალი სიყვარულით აღსავსე შვილი. აქ ცხადი საქმეა და ეჭვი არ უნდა, რომ თუ ბუნებას იგი დაუბადნია მაღლის გრძნობით და ნიჭით, მაშასადამე აქ საკვირვლოთ აღარაფერი უნდა დაშთეს ილია ჭავჭავაძის განსპეტაკების და განკაცების გამო, ბუნება და მისი მაღალი საიდუმლოება ერთ კაცს თუ მეორესაგან არჩევს ნიჭით, ცოდნით და მეცნიერებით, იგი ამ პირს სხვაფრივაც აღამაღლებს და წინ-წასწევს თავის თანამედროვე ერზე.

როცა ილია ჭავჭავაძე დაიბადა და თავისს სამშობლოს ასპარეზზე გამოვიდა, ამ ბნელსა და შავს დღეებს ისე კარგათ არავინ შეეხო, როგორც თვით ეს გამოჩენილი პირი, იმ დროის ქართველობას ისე ვერავინ შეხედა ფხიზელის თვალით, როგორც მან და ამიტომაც წარმოსთქვა მწუხარებით:

„ნახამ ჩვენ ბედშობას, ჩვენს ერთობას დარღვეულს,
ჩვენსა წამხდარ გმირობას და მამულს დაობლებულს“.

ან კიდევ შემდეგი მხარე და საგანი ჩვენის ცხოვრებისა, რომელიც დიდათ საყურადღებოთ უნდა ჩაითვალოს ჩვენს მწერლობაში:

„ჩვენ ძუძუს ვწოდვით, რომ თქვენა ჰგმობდით
ენას და ხალხსაც გარეთ და შინა!“

ზემოთაც ვსთქვით, და აქაც ვიტყვით, რომ ილია ჭავჭავაძე პატივსაცემია მით უფრო, რადგანაც იგი თავის დროის ქართველთ ცხოვრებაში, აკაკის გარდა, მაღლა დასდგა თვის თანამედროვე ქართველებზე, მას ამ სიმამლის ძალი შეესწევდა, ეს სიდიადე სურდა, ამას ელტოდა და ამიტომაც დადგა იგი ქართველთ დაქვეითებულს ცხოვრებაში უმაღლეს წერტილზე. ეს ჩვენ დიდ საქმეთ მიგვაჩნია, დიდს შნოთ და ძალათ, რადგანაც იმ დროის ქართველთ ერის ცხოვრებაში იქებოდნენ და იდიდებოდნენ ისეთი საქმეები და კაცები, რაც ქების მაგიერ უნდა ძაგებულებოდნენ და გმობილებოდნენ.

საქართველოს ყოველს კუთხეებზე გამართული იყო ქეი-

ფები, ლხინები, წვეულებანი, უზომო სმა-ჭამა, ქალებისა და კაცების ქორიკანობა, ერთმანეთზე გადაკიდება, მაღალსა და დაბალს წოდებაში სრული უმეცრება არსებობდა, ერთმანერთის დაჩაგვრა, ერთისაგან მეორის დანთქმა, დიამბეგების სრული მეფობა, უბრალო მოხელეების სრული უფლება, მებატონეების ნავარდი ყმებზე, გოგო-ბიჭების დაყიდვა თავისუფლათ და ხშირათ ოსმალეთშიაც გარეკვა, ყოველ ღამეს ორთაჭალაში ქეიფები, ზურნა, დიშლიბიტო, ნალარა და ამისთანანი.

ჩვენს ერში ბევრი რამ იყო მაშინ დასაბადებელი, ბევრი რამ იყო საჭირო ასაღორძინებელი, მაგრამ ჩვენდა საუბედუროდ იმ დროის ქართველებს ღრმა ძილით ეძინათ, მათში დარღვეული იყო ერთობა, ერთობის სიყვარული, ერთობის თანაგრძნობა, ერთობის პატივის-ცემა და განმტკიცება. აქ ყოველი ქართველი მარტოთ ჭამისთვის იყო გარდაქცეული, ყოველი ქართველი აქ მარტო იმით იყო აღფრთოვანებული, რომ მას როდის, სად და როგორ ექეიფნა, სად რა ეჭამნა, რა ესვა, როგორ გაერ-გამოეარა ზურნით და დაირ. დიშლიბიტოთი. ჩვენდა საუბედუროდ, ჩვენ ჩვენის ბედოვლათობით ბევრი რამ დაეკარგეთ, ბევრი რამ ვყავით უარი. ჩვენ ვერ ვისარგებლეთ შით, რითაც უნდა გვესარგებლნა, ჩვენი თსხვებმა ისარგებლეს. ჩვენს ვერაგობას და უხეირობას კარზე მოსული ცხოვრების ცვლილებაც უწყობდა ხელს და აფართოვებდა, გარემოებას უფრო წინ მიჰყვანდა ჩვენი უბედურების ძალა, ასეთ ერისთვის აღარაფრის ღტოლვა აღარ იყო, აქ მართალია მწერლობაც არსებობდა, მაგრამ ვაი იმ მწერლობას, ვაი იმ მწერლობის მიმართულებას და ღირსებას! მაშინდელ მწერლობას თითქმის უარყოფილი აქვს ქართველი ხალხი, ქართველთა ნაკლულევენების შესახებ საყვედური თი შეჩვენებანი, დაცემული ერის შესახებ ნატვრა და ამათი განკაცება. არსად სიტყვა, კრინტი და ჩამი-ჩუმიც არ მოიპოვება ამის შესახებ. მწერლობა თუკი იყო, უნდა განვიმეოროთ, რომ იმან თითქმის უარი ჰყო ქართველი ხალხი, ამ ხალხის ფეხზე წამოყენება, ხალხათ ქცე-

ვა, მოქალაქური მიმართულების დაარსება და ქართველი ხალხის კაცად განკაცება. ამ უხეირობის მოვლენათა ძალასაც რასაკვირველია თავის საკუთარი მიზეზები აქვს.

ასეთ დროს და ერს ილია ჭავჭავაძე წამლათ მოევლინა, იგი თავის გულით და სულით, თავის მამულის სიყვარულით გახდა ცილამ მოვლენილ მანანად, მოძღვრათ და პატრონათ, ამან თავის ახალგაზღობილამვე დაიღო წინ დევიზათ:

„არც კაცი ვარგა, რომ ცოცხალი მკვდარსა ემგზავსოს,
იყოს სოფელში და სოფელს კი არა რა არგოს“.

აგერ დაადგა ეს კაცურ გზას, აგერ დაიწყო სიცოცხლით სავსე მოქმედება და „ცისკარსაც“ დაიწყო გამშვენება. „ცისკარში“ ილია ჭავჭავაძის ნაწერებმა დაიკავა საპატიო ადგილი. ეს პირი „ცისკარს“, ამ ერთად-ერთს ქართულ გამოცემას ჯეროვან ყურადღებას აპყრობდა, თავიდან ბოლომდის ფურცლამდა, აქ დაბეჭდილ ყოველ წერილს სიამოვნებით კითხულობდა, ყველაფერს დიდის სიბეჯითით ავლებდა თვალს. მაგალითებრ, „ცისკარის“ რედაქტორმა ივ. კერესელიძემაც მარწმუნა: — „როცა „ცისკარში“ — მე „სალაყბოს“ ფურცლების ბეჭდვა დავიწყეო, მაშინ ამ წერილების ერთ გულ-მხურვალე მკითხველათ ილია ჭავჭავაძე აღმოსჩნდაო. იგი მაშინ პეტერბურგში იყოვო, უნივერსიტეტში სწავლობდა და მე წერილი გამომიგზავნა და ამ წერილების გამო დიდათ მაქოვო. წამახალისაო, რომ სწორეთ ეგრე დაიწყე ჩვენს იარებზე ლაპარაკი და წუხილიო“ მაშინ ეს ჩემთვის დიდი საქმე იყოვო, დიდი მოვლენა. სხვებისგან მე ამის შესახებ არაფერი მიმიღია, ქება კი არა და ბევრნი მყვედრიდნენ კიდევ, რომ რა არის, ყოველთვის ქართული ენის და «ცისკარის» გამო ელრიტინები ხალხსაო. ეჭვი არ უნდა, რომ „სალაყბოს ფურცლებს“ ილია ჭავჭავაძე სწორეთ ასეთის თვლით შეხედავდა, რადგანაც «სალაყბოში» დამწერი ხშირათ ბევრათ თუ ცოტაფ, ავათ თუ კარგათ ქართველთა ვრდომილებას. ცხარე ცრემლით ას-

წერდა, ქართველთაგან ქართული ენის უპატრონობას დიდის მწუხარებით მოიხსენებდა.

ილია ჭავჭავაძის გული და სულიც ამისთვის უნდა ყოფილიყო აღფრთოვანებული და გაშლილი, ამ აღფრთოვანებისთვის მას ხომ პატარაობიდანვე უმზადდებოდა ცხოველი გრძნობები, ეს ჯერეთ სკოლის სკამზე იჯდა, გემნაზიაში, რომ ქართველობისთვის მწარეთ ნაღვლიანობდა. გემნაზიის მოწაფეებში ამის მხრით იგი პირველი იყო, ამისი სიტყვა ამხანაგებში ყოველივე პატივით იქმნებოდა მოსმენილი. როგორც მიაბნეს მის თანამედროვე პირებმა და მის მოწაფობის დროს გემნაზიაში ზედამხედველათ ყოფილმა: „ილია ჭავჭავაძე გემნაზიაში პირველ შეგირდათ ირიცხებოდა, პირველ ქართველ შვილათ, ყველას ნათლათ და ცხადათ ჰქონდა წარმოდგენილი, რომ ილია ჭავჭავაძე ნამდვილი ქართველია, ნამდვილი მამულისშვილი, პატრიოტი“. გემნაზიის სწავლის დამთავრების შემდეგ ეს 1856 წ. პეტერბურგში წაიღო და უნივერსიტეტში შევიდა, როგორიც საქართველოში იყო, რა მამულისშვილობათაც იგი აქ აღიგზნა და აღფრთოვანდა, მას იგივე გაჰყვა თანა. იგივე გრძნობები და მამულისშვილობა შეურყეველათ დაუშინენ გვამში და უცხოობაში ყოფნამ უფრო განასპეტაკეს, უფრო მაღალის გრძნობებით შემოსეს, ამიტომაც ბრძანებს იგი ერთს თავის ლექსში:

„უცხო თემის ყარბ მთქმელსა, რად აღმიგზნე სიყვარული?
ლამის, ტურფავ, შენს ტრფობაში მე შთაფწურო სრულად გული,
ერთხელ მითხარ: „ცხოველ ქვეყნის ივერიის შობილი ხარ:
მაღალ მთების ქარიშხალით, ელვით, ჰეკით გაზრდილი ხარ!“

დასავლეთის ცივმა ჰაერმა უფრო გაამაგრეს მის გრძნობები, უფრო მაღალის ნიჭით აღამხედრეს, უძლიერესის იარაღით შემოსეს, ეს უძლიერესი იარაღი არის უმაღლესი სწავლა-განათლება და უმაღლესი სასწავლებელში ყოფნა. მკითხველი ამას ცხადათ დაინახავს თვით ილია ჭავჭავაძის ნაწარმოებიდანაც. ჩვენ არ ვიტყვით მართო იმას, რომ ილია ჭავჭავა-

ძის გონებითი და ჰაზროვნებითი განვითარების და განსპეტაკების მხარეებზე გავლენა მართლთა უნივერსიტეტის სწავლას და კედლებს ჰქონოდეს, არა, ეს ასე არ არის. კლასიდაკლასში გადასვლა და უნივერსიტეტის კედლები ყმაწვილ კაცს არაფერს შესძენს, თუ თითონ ყმაწვილ კაცს არა აქვს ბუნებისაგან მიმადლებული მაღალი გრძობა, მაღალი ნიჭი და ის სამკაულებითი მხარეები და თვისებანი, რაც ყოველს ნორჩ ახალგაზდა გვამის გრძობებს არ ასულდგმულებს და აცისკროვნებს. უნდა ვსთქვათ, რომ ილია ჭავჭავაძეს ყველა ზემოთ ნათქვამი ღირსებანი და სამკაულებითი მხარეები ღვთისაგან ჰქონდა მინიჭებული, მაღალ ქვეყნის და მთების შვილის გული ბუნებას მაღალის ნიჭით და სამკაულებით აღევსო, ბუნებას დაელოცა მისი შორს-მხედველობა, თვალის სინათლე, გრძობათა სინაზე, ჰაზრთა უმანკოება. ბუნებამვე დააყენა იგი იაღბუხის მწვერვალზე და იქილამ გადმოამზერინა თავის სამშობლო ქვეყნის ვრდომილებაზე, იქილამ იგრძნო მან ქარაველთ სამშობლოს მშვენება და ღირსება, იქილამ დაინახა მან საქართველოს ამწვანებული მთა-ბარნი და ამიტომაც დასძინა ზედ:

„ტყემ მოისხ ფოთოლი, აგერ მერცხალიც ჭყვის,
ბაღში ვაზი ობოლი მეტის ლხენითაც სტირის,
აყვავებული მდელო, აყვავებულა მთები,
მამულო საყვარელო, შენ როსლა აყვავდები?“

ამ სიტყვებს ჩვენმა თავობამ დიდი პატივი უნდა სცეს, შესაფერის თავაზით უნდა მიიღოს, რადგანაც ეს სიტყვები ილია ჭავჭავაძის გულიდამ ისეთ დროს არის აღმონაქმენი, როცა ქართველებს უბრალო საკითხავი ანბანის წიგნიც არ ჰქონდათ, როცა მთელს ქარაველთ გლეხ-კაცობაში სულ 60 კაცს ვერ ნახავდით წიგნის მცოდნეთ; როცა ყოველს კუთხეს იგი სამწუხარო სამზერს წარმოადგენდა, მაგრამ იმ დროსაც იგი იყო მშვენებრებით სავსე, ტურფა სახილველი და მტრისთვისაც კი სანატრი და შესაბრალოსი, რომ ეს ძვირფასი კუთხე, ეს ძვირფასი აკვანი ქარაველთ მამულის-შვილებისა,

ეს დიდი და მასთანავე ძველი კერა განათლებისა, ბუნების ძალის მეოხებითვე მობრუნებულიყო, მის მკერდს გაღვიებოდა სიცოცხლის აღმაგრძნობელი ალები და მის მეოხებით ხელახლავ აყვავებულიყო ისე, როგორც ხშირად ბალშიაც კი ობლათ მდგარი ვაჭი აყვავდება ხოლმე.

მითხრას ვინმემ და ვკითხავ თუნდ პასუხათ, რომ ასე უარგათ, ასე ჩინებულათ და მწუხარეს გულით რომელი ქართველი შეეხო ქართველთ ვრდომილებას? რომელმა დაღვარა პირველათ ქართველმა ღრმა ძილის შესახებ ცრემლები, ვინ დააპკურა თავის ქვეყნის მალალს მთებს ძვირფასი მარგალიტი ცრემლები?

ილია ჭავჭავაძის განკაცებას და განვითარებას რუსეთის უმაღლეს სასწავლებლებს და სწავლას გარეშე, დიდათ დაეხმარა ის ხანა და მოღვაწე პირებიც, რომელთაც რუსნი „მესამოცე“ წლებს“ უწოდებენ, და რომელთა წინაშეც ჩვენ ქართველთა შეილებიც კი დიდის მოკრძალებით უნდა ვიქმნეთ, მიტომ რომ რამდენადაც იმ დროის პირებს თავიანთ სამშობლოს და თანამემამულეთ შეილების განკაცებაზე და განსპეცაკებაზე მიუძღვით შრომა და ღვაწლი, იმაზე არა ნაკლები ჩვენზე ე. ი. ქართველებზე. ვინ აღზარდეს ჩვენი ერთობის მალადებელი ილია ჭავჭავაძე, მათ, ვინ აღზარდა სხვა ქართველნიც და კიდევ მათ. დასახელება რომ იყოს, განა ამით გათავდება საქმე, არა, მაშინ ჩვენ აქ ოცობით დავასახელებთ ისეთ ქართველთა, რომელნიც რუსეთის „მესამოცე წლების“ მწერლების გავლენის ქვეშ გაიზარდნენ, მათის ჰუმანიურის ნაწერებით იკვებებოდნენ, მათის მეცნიერებით ირაზმებოდნენ, მაგან დათესილის კაცთ-მოყვარებითის გრძნობებით ივსებოდნენ და ყველა საგანზე და კითხვაზე ნამდილოს, ნათელს ჰაზრს და შეხედულებას იძენდნენ.

როგორც რუსის ყმაწვილ-კაცობა იზრდებოდა ძვირფას მწერლებთან ნაწერების გავლენის ქვეშ, სწორეთ ასევე იზრდებოდნენ, ყველა ის ქართველ მოსწავლენიც, რომელნიც მა-

შინ რუსეთის უმაღლეს სასწავლებლებში სწავლობდნენ, და რომელთაც დაახლოვებული კავშირი ჰქონდათ იმ დროის რუსის მოწინავე ახალგაზდობასთანა.

ილია ჭავჭავაძეც ერთი ასეთ იმ დროის ახალგაზდა ყმაწვილ ქართველთაგანი იყო და ზემოხსენებულისავე მწერლების და ნაწერების ქვეშ გაზრდილი და გაწვრთნილი, რომელმაც ხსენებულ ძვირუას პირების ღვაწლ-ღება კანონიერათ, რიგინათ შეასრულა და დღესაც, ხანში შესული მოძღვარი, სდგას გზასა და კვალს გაღუზვეველი. და მკაცრათ და პატიოსნათ იცავს ჭეშმარიტს და ჰუმანიურს ჰაზრებს, ამის მხრით ილია ჭავჭავაძე დიდი ღირსების მექონი პირია და შეუმცდარი, ამას ჩვენში მის თანამედროვე კი არა და ბევრი ახალგაზდათაგანიც კი ვერ შეედრება, რომელნიც ხშირათ აბღაუბდოსაც თამაშობენ, ხან ასე არიან, ხან ისე. ესენი დროის მორჩილნი არიან, დროის შვილნი. ილია ჭავჭავაძე კი ასეთ ჯურის პირებს არ ჰგავს და არც ჰგვანებია.

რუსეთში ყოფნის დროს ილია ჭავჭავაძე დიდათ შრომობდა, ერთთავად აქა-იქ სტუდენტების კრებაზე დადიოდა, ერთთავად სჯაში და ბაასში იყო სტუდენტებთან, ამას გარდა კითხულობდა დასავლეთ ევროპის მეცნიერთ თხზულებებს, სწავლობდა ზედ-მიწევნით მათ და სწავლობდა. თითქმის ყველა მეცნიერებას. არ დარჩა რომელიმე ევროპის განათლებულ ერთა სამეცნიერო მწერლობა, რომ მას ამავების გაცნობა არ დაეწყო. ზედ-მიწევნით შეისწავლა პოლიტიკური ეკონომია, რაც მაშინ ერთობ აღძრული იყო რუსის ყმაწვილ-კაცობაში, ნამეტურ კითხულობდა საფინანსო კითხვების შესახებ წერილებს, იურისპრუდენციის და ბუნების მეცნიერების, საზოგადო ისტორიას, ახალს ფილოსოფიურს თხზულებებს, ახალსა და ძველს ფილოსოფიურ მწერლებთა შორის აღძრულს სამეცნიერო კამათს. ილია ჭავჭავაძე თავის ასეთ მეცადინეობის დროს ქართულს მწერლობასთანაც ახლოს იდგა და იგი გეგმას აღგენდა „კაცია აღამიანის“ და „გლახის ნაამბობის“ დასაწერათ,

რომელ კლასიკურ თხზულებანიც ჩვენს მწერლობაში გახდნენ ილია ჭავჭავაძის სახელის განმადიდებლათ და ასამაღლებლათა.

ნათქვამია, რომ შორს მყოფ კაცს უფრო აღუფრთოვანდება ხოლმე თავის სატრფოს ტრფიალებანიო. ასევე მოუვიდა რუსეთში მყოფს ილია ჭავჭავაძეს, ამას იქ უფრო გაუცხოვლდა საქართველოს სიყვარული, იქ ყოფნის დროს მან უფრო ფხიზლათ დაიწყო ქართველებზე დრტვინვა და ჰაზროვნება... იგი მალე დარწმუნდა ასეთ ჭეშმარიტებაზე, რომ საქართველოს ერის წინ-მსვლელობის საქმე დამოკიდებულია მის ანუ ქართველთ მდაბიოთა უმრავლესობის განსპეტაკებას და განვითარებაზეო. მე ჩემის ცხოვრებით და პრიალა კალმით ამ უმრავლესობის სამსახურს უნდა მივეცეო, ამათი მხვედრი და სამსახური გვიწვევს ჩვენა, ჩვენი სამოქმედო ასპარეზი ამ უმრავლესობის საქმისთვის არს შექმნილი და დაბადებულიო. ჩვენ დღეის შემდეგ ის უნდა ვცადოთ, იმ ერსა და წოდებას უნდა მივეყვდლოთ, რომელთაც ჩვენი მამა-პაპები შორიდამ უმზერდნენ და ახლოს არ ეკარებოდნენო. ილია ჭავჭავაძემ რომ თავის გულში მკაცრათ ჩაინერგა ქართველი ერის სიყვარული და ნამეტურ იმ წოდების, რომელიც უფრო დაჩაგრული იყო ჩვენის იორამ-იოთამებისაგან, ამას ცხადათ აჩენს მისგან დაწერილი ლექსი „ხმა სამარიდამ“, სადაც შესაფერათ და დროის საჭიროს დაცინვებითის კილოთი მორთო და შეამკო მდაბიო ერის მყვლეფავი დიამბეგი, რომლის სამართალი უსამართლობისაგან შესდგებოდა და რომელიც შეუბრალებლათ ანიაგებდა გლეხ-კაცობას.

რა იყო ჩვენში 1850 წლებში წინ-წასული, და უმრავლესობა ვისგან და რით იჩაგრებოდა? იჩაგრებოდნენ ურიგო დიამბეგ და ბოქაულებისაგან, უსამართლო მოხელეებისაგან. ერთი უბრალო მოხელე მაშინ შიშის ზარს ჰგვირდა თვით მოწინავე კეთილშობილთ თავადთა, აზნაურთ, მოქალაქეთ და გლეხებზე ხომ არაფერი ითქმის, ესენი სახსენებლათაც არ ღირდნენ, ამათზე ლაპარაკიც არ ღირდა. ამათი ტანჯვა მაშინ

ღვთისაგან მიერ დაფუძნებულ და კურობხეულ წესებათ იყო მიღებული, თვით საბრალო გლეხკაცობასაც ასევე სწამდა თავის ცხოვრების და მდგომარეობის შესახებ, მათ ისე სწამდათ, რომ თითქოს ღმერთს იგინი სატანჯავათ გაეჩინა, მარტო მისთვის, რომ დატანჯულიყვნენ ბატონ-ყმობის მონობის ქვეშ, თავადის, დიამბეგის, ბოქაულის და შინაურის და გარეულის მცარცვალებისაგან და იმავე ღროს მის მოსაზრებაც არ უნდა ჰქონოდათ, რომ ასეთი დიდ-პატარაობა არ შეჰფერის ისეთ ერს, რომელიც ქრისტიანობის გულისთვის თავს სდებს და იბრძვის მწარეთ. ესეთი მონების არსებობა წინააღმდეგია თვით ქრისტიანობის მოძღვრების დედა-აზრებისთვის, მაშინ ასე იყო, ასე იყო დაყენებული და ღვთისაგან მიმადლებული ნიჭიერება ჯერეთ ფრთებ-შეკვეცილი იყო, არსად ჩამი-ჩუმი გლეხების პირად უფლების მოპოვების შესახებ არ დაძრულიყო. მაგრამ რუსეთში აღიძრა კითხვა, გაჩნდნენ მწერლები, რომელნიც ღრმად შეებნენ გლეხების იყოფა-ცხოვრებას, ეს იყო საღალადებელი კილო რუსეთში და ესევე შემოიტანა ილია ჭავჭავაძემ საქართველოში. ჩვენის დაარსების დროდგან დაწყობილი ჯერ არ ქმნილიყო და მომხდარიყო მის მაგალითი, რომ რომელიმე მგოსანს არამც თუ თავის ბრწყინვალე კალმით ეთქვას რამ ასეთ უსამართლოების შესახებ, არამედ სადმე პირადათ თუნდ ერთი სიტყვა დაეძრა. ამ გაუბედავობის წინააღმდეგ წავიდა ნეტარ-ხსენებული დანიელ ჭონქაძე, ახალგაზდა ქართველ-მოქალაქე, დიდი მამულისშვილი და ილია ჭავჭავაძე. ამათ დაჰგმეს არსებული წესები, რომლებიც ჩვენს ღარიბ გლეხ-კაცობას დღეს უმწარებდა, უწყალოთ ანიაგებდა. აი თვით სიტყვებიც:

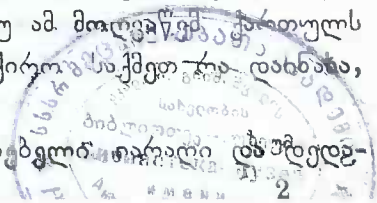
„სამართალსა ფულით ვსჭრიდი, გროშისათვის ძმას ვაგყიდდი“... და სხვანი.

ეს სიტყვები თავის დროზეა გამოქრილი და მიძღვნილი მიწყული. ასეთი ზედ შეკვეცვით და ასე ლამაზათ ჩვენ მწერლებთაგან ბევრს არაფერი უთქვამს ჩვენის ტომის უმადურების გამო; თუმცა ღარიბთა ცხოვრების გამამწარებელთ აღ.

11134

ქვეყნად 1805 წ. შეეხო დასთქვა, რომ „ვინც ღარიბთა ცხრგ რებას ამწარებთ, მოკლადეთ, რამ ერთხელ თქვენც მათ გაუთანა-სწორდებით, სსმარადისოდ მგ შეგებით არ დაშთებით“. მე რომ მკითხოთ, იმ დროს აღ. ქვეყნადისაგან ეს ლექსი უდროვო იყო, ამ ლექსს მაშინ არათფერი მნიშვნელობა ჰქონდა, იგი მაშინ არავის წაუკითხავს და დღესაც თითქმის უქმით სძევს, რადგანაც იგი საარქეოლოგიო მოსაგონრათ გარდიქცა; თავის დროს იგი გაუგებრათ დაშთა ქართველთათვის. ილია ქვეყნადის ლექსმა კი უსამართლოების შესახებ თავისი მნიშვნელობა იქონია, თავის კვლათ ქართველ ხალხს სარგებლობაც მოუტანა. ილია ქვეყნადეს აღრიდგანვე დაენერგა გვამში ის ღვთისაგან მიმადლებული ნიჭი, რაის მეოხებითაც იგი კარგათ მიხვდა, თუ ქართველებში როდის რა უნდა დაეწერა, რას უნდა შეჰხებოდა, რა კითხვები უნდა აღედრა საზოგადოებაში. ბატონ-ყმობის წინეთ იგი მუსრავს იმას, რასაც ხალხში ფესვი ჰქოდა გამაგრებული და ხალხსაც მუსრავდა. განვლო დრომ, დადგა გლეხ-კაცობის განთავისუფლების ხანა და ამან ამ კითხვებს მიმართა, ამ კითხვებს მოუჯდა გარს და დაიწყო ნატვრა, წავიდა ის ხანაც, მოხდა დიდი ცვლილება, დაარსდა სხვა დრო, სხვა ხალხის ცხოვრების წეს-წყობილება და ილია ქვეყნადეც სხვაფერ აღმოჩნდა, სხვა მიმართულებით და სიტყვა კაზმულის-მწერლობით. ვიტყვი მოკლეთ, რომ ასეთი მწერლებისთვის, მარტო სიტყვა კაზმული მწერლობის ნიჭი არ კმარა, მარტო წერა და სამშობლოზე გოდება და ტირილი. აქ მწერლისთვის და ისიც ისეთი დახლოვნებული მწერლისთვის, როგორიც ილია ქვეყნადეა, დიდი ნიჭია საჭირო, საქმის უღრმესად დაკვირვება, განსკვრეტა და ისე მოქმედება. ჩვენ ისევ პირველ საგანზე ზივიდეთ და ვსთქვათ ის, თუ ამ მოღვაწემ ქართულს მწერლობაში ქართველ საერთო — საჭირო საქმეთ რა დახნაა, რას მიაქცია ყურადღება.

ეს საჭირო მხარე, ეს მიუცილებელი საჭირო და მხედ-

ბოძი ჩვენის ეროვნებისა—არის ქართული ენა, ქართული მწერლობა, მარტივის ენით ქართულს ენაზე წერა, მწერლობის დაახლოვება ერის ცხოვრებასთან და მით საერთო ლტოლვილების აღფრთოვანება. ვინც კი მაშინდელს მწერლობას და ქართველ მწერლებს გაიცნობს, ის ცხადათ შენიშნავს შემდეგს: ქართული მწერლობის გაჩაღება უბრალო იქმნება, თუ ქართული ენა არ გამარტივდა. თუ წიგნები დაიწერება, დაიბეჭდება და ამისას ერი კი ვერაფერს გაიგებს, მაშინ რა საჭიროა და რის მაქნისი ჩვენთვის ქართული მწერლობაო, ამიტომ, ბატონებო, უბირველესად ქართული ენა უნდა შემუშავდეს. „ცისკრის“ თანამშრომლებმა ამ ნაკლს უნდა მიაქციონ ყურადღება, მათ ეს საქმე უნდა წაიმძღვარონ წინ და ააღორძინონო. ამ აზრით გამოვიდა ილია ჭავჭავაძე „ცისკარში“ და დაიწყო ქადაგება, მაგრამ ეს ქადაგება ზოგიერთ იმ დროის ხნიერ მწერლებს სასტიკათ ეწყინათ, ილია ჭავჭავაძეს ენის ღალატით და ქართული ანბანის გარყვნა დასწამეს.

ამაზე დიდი ბჭობა ატყდა, დიდი კამათი, დიდი პოლემიკა, მაგრამ უკანასკნელ იმან გაიტანა თავისი, რაც უფრო ჭეშმარიტებით იყო სავსე, მან გაიმარჯვა,—ეს გამარჯვება დარჩა ილია ჭავჭავაძეს. ეს ბევრს ეწყინათ, ბევრნი აღმხედრდნენ ამის შესახებ და დაიწყეს გოდება, რომ ილია ჭავჭავაძე ქართული ენის დასაცემათ მობრძანდაო.

სწორეთ ამან გამოიწვია „ცისკრის“ მკაცრი პოლემიკა. სწორეთ ეს გახდა მის მიზეზი, რომ გრიგოლ ორბელიანმაც კი თამამათ სთქვა:

„თქვენ უსწავლელნო, ცრუ რუსთაველნო,
რაუ წაგვიპილწეთ ენა მლიდარი,
ენა მაღალი, მის სიღრმე-ძალი
წახდა თქვენს ხელში უწმინდურთ ჯიჯგნით.
მტერობა ენის არს მტერობა ქვეყნის,
ჩირქი რათ წასცხეთ ტაძარსა წმიდას.

ვაი საბრალოს, ჩვენს საქართველოს,
თქვენ დაებადეთ მას სადიდებლათ“. და სხვანი.

ილია ჭავჭავაძე წინააღმდეგ წასულა ძველის ენით წერა-ზე, ქართული ანბანის ზოგიერთ ასოების ხმარებაზე, რომ ესაქდა-ეს ასოები საჭირო აღარ არისო, რადგანაც მის მაგივრობას მეორე ასოები ასრულებენო.

ამას გარდა ამან და დავით ყიფიანიმა (†) თბილისში პანსიონიც გახსნეს. აქ საკიცხი და საგმობი არაფერი იყო, მაგრამ ტკბილთა და ჩვილთა მოხუცებულთა მამებმა იწყინეს ის რჩევა, რომ მწერლობა უნდა საერო, კარგის ენით იწერებოდეს და არა მაგარის გაუგებარის სიტყვებითაო, რომლის მსგავსი მწერლებით სავსე იყო საქართველო, ყოველთვის ასეთის ნაწერებით ივსებოდა „ცისკრის“ ნომრები: სწორეთ ასეთივე ცოდნა დაამტკიცა ქართული ენის მცოდნე გრიგოლ ორბელიანიმა, როცა მან გ. წერეთლისაგან დაწერილ და „კრებულში“ დაბეჭდილ „მგზავრის წერილები“ გაარჩია 1874 წლის „ცისკარში“. სამწუხაროთ, აღმოსჩნდა, რომ ჩვენს პოეტებს ქართული ენა მარტოთ ლექსების წერის საშუალებით სცოდნიათ და არა პროზაიკულის წერით. ლექსების წერით ქართული ენა თვით ჩვენ მთიელ სახალხო მელექსეებს და მესაზანდრებსაც ეხერხებათ. ლექსებს სწერენ ისეთი ბიჭებიც კი, რომელთაც ანბანიც არ იციან. ილია ჭავჭავაძე კი ამით მალლა იდგა მათზე, მათში ამის ცალი არავინ იყო, ამისმა კალამმა უფრო დიდი ზე-გავლენა იქონია იმ დროის ქართველობაზე, ვიდრე მთელმა ძველ თაობის მწერალთ გუნდმა.

ილია ჭავჭავაძემ სცნა საქმის სიძნელე, ხსენებულ პირებთან დაახლოვება და კავშირი, ამიტომ ამან განიძრახა განმარტოება, თავის გარშემო რამდენიმე მხურვალე ქართველ მოღვაწეების შეკრება, შრომა და მეცადინეობა მასზე, რომ ოდესმე იქმნება ჩვენ ჩვენი ჟურნალი დავაარსოთო, სადაც ჩვენ ჩვენის კილოთი თავისუფლათ შევიძლოთ საუბარიო, თორემ „ცისკარში“ სულ კამათობას უნდებოდა და საეროთ კი ან-

ბანიც არა ვრცელდებოა. ეს მიეცა საჟურნალო საქმის გაცნობას, წერილების წერას და სამზადისს, ერთი წლის განმავლობაში კარგათ მოემზადა სამწერლო საქმეებში, მალე მთავრობას თხოვნა მისცა და ნება რთვა ითხოვა თვიურ ჟურნალის „საქართველოს მოამბის“ გამოცემისა. ნება-რთვა მალე მიიღო და 1863 წ. ჟურნალის გამოცემაც დაიწყო, რომელ ჟურნალის გამოცემის დაარსებითაც იწყება მეტათ შესამჩნევი ხანა ჩვენს მწერლობაში, რომლის მსგავსიც ჩვენის ტომის დაარსებიდამ იმ დრომდის არა გაკეთებულა-რა. ამ ჟურნალის დაარსება რამდენადაც ილია ჭავჭავაძის ნიჭის გამოსაჩენათ და საბატოთ ჩაითვალა, იმდენათვე ჩვენის მწერლობის აღსაფრთოვანებლათ და გასამდიდრებლადაც.

აქ პატარა უნდა შევიცადოთ, შეიძლება მკითხველმა იფიქროს, რომ განა. ის დრო რა დრო იყო, ან ქართული მწერლობაო, რომ ილია ჭავჭავაძემ „ცისკრიდამ“ განსვლა ინდო-მა და ცალკე ჟურნალის გამოცემაო? ამაში ილია ჭავჭავაძეს ვერავინ გაამტყუნებს, იმ დროს უამისობა იმისგან შეუძლებელი იქმნებოდა, რადგანაც მაშინდელი „ცისკრის“ მოღვაწეები ისეთი პირები და გმირები იყვნენ, რომელთანაც ილია ჭავჭავაძეს მოღვაწეობა არადროს არ შეიძლებოდა. თუნდ. გარემოების წინააღმდეგ რომ არ წასულიყო და „ცისკართან“ არ მოესპო კავშირი, მაშინ ხსენებულნი მამები ატყდებოდნენ და ერთი ომი და ოდიგარი მოხდებოდა. ამას ეჭვი არ უნდა. ყველა ის წერილები, რაც კი ილია ჭავჭავაძემ „საქართველოს მოამბეში“ დაბეჭდა, თავის დღეში ვერ ნახავდნენ „ცისკარში“ ადგილს და გინდ ენახათ კიდც, იგი მეორეს მხრით შეურაცხყოფაც უნდა ყოფილიყო, რომ იმ ჟურნალში დაბეჭდილიყო ბელინსკის, პრუდონის, დობროლივოვის და თუნდ ბასტიას სტატია, სადაც ახალგაზდა მხედრებს ლექსათ თავის დადებას ასწავლიდნენ ბ ბელინსკის „სნეულს, ზ ა ფ რ ა - ა შ ლ ი ლ ს ე ძ ა ხ - დ ე ნ“ („ცისკარი“ 1860 წ.).

ილია ჭავჭავაძის „ცისკრიდამ“ განდგომა მე ერთობ სპ

ფუძლიანათ მიმაჩნია. ეს საჭირო იყო ასე, რადგანაც „ცისკარში“ დაშთა ისეთი ნიჭიერი მგოსანი, როგორიც აკაკი, და ცნობილი პუბლიცისტი ანტონ ფურცელაძე.

ილია ჭავჭავაძე, როგორც მხურვალე გრძნობებით სავსე შვილი თავის სამშობლო ქვეყნისა, იგი საქართველოს ერის ცხოვრების საქმეს მხარ-და-მხარ მისდევდა, იგი ისე მოღვაწეობდა, როგორც ღრო და გარემოება ითხოვდა, ეს დღეს არ იტყოდა იმას, რაც ზეგ იყო საჭირო.

ღიაშვილების ხანა სამარეს ეძლეოდა, იგინი გმობას მიეცნენ, მათი უსამართლო საქციელი მრავალთაგან იქმნა გმობილ-შეჩვენებული, რუსეთშიაცა და ჩვენშიაც ამის წინააღმდეგი მწერლობაც გაჩაღდა, აქ ამის წინააღმდეგ პირველად კალამი ილია მორთო. გარემოებამ ისე მოაწყო საქმე, რომ ღიაშვილების და ასეთ მოხელეობის ბოროტება დევნას მიეცა, ვინც ამათ დაიჭერდა უსამართლობის დროს, მაშინ მათ სამართალში აძლევდნენ და სჯიდნენ სასტიკათა. ეს ნაყოფი გამოიღო მათმა უსამხდრო-უსამართლო ცარცვა-გლეჯამ, ხალხის აწივებამ, დარბევამ და სამართლის ფულზე გაყიდვამ. საქმემ ჩამდის მიაღწია, რომ ასეთ პირების ალაგმვას თვით მთავრობამ მოჰკიდა ხელი და საკმარისად სასტიკადაც დაუწყო ბოროტ პირებს დევნა. მედიდურებით ამხედრებულ მოხელეებს ფრთები შეეკვეცათ. ამ ფრთების შეკვეცით საკმარისად გაიშალა გლეხ-კაცობა, გლეხ-კაცობამ ღმერთს მადლობით შეხედა. გული საიმედო ნიშნებით აუტოკდათ და ყოველს კუთხეს სიამოვნების ხმები იფინებოდა. აი სწორეთ ამ სასიამოვნო ხმების დაბადების და განხორციელების ხანას მოჰყვა ბატონ-ყმობის და გლეხ კაცების განთავისუფლების საუბარიც.

ვიდრე ბატონ-ყმობის შესახები საუბარი ფეხს მოიკიდებდა, მანამდის ილია ჭავჭავაძე საქართველოში ერთ გულ-მხურვალე ქართველთა ერთობის მღალადებლათაც ირიცხებოდა, შემდეგ უფრო განცხოვლდა მასში და როცა „ცისკარში“ წერა დაიწყო, მაშინ იგი აღმოჩნდა ერთ უდიდეს გულ-მხურვალე

მლაღადებლად და პატრიოტად. კმარა ამისთვის გაეხსენოთ ჩვენ მისი ლექსი „ნანა“, რომელიც დაწერილია თითქმის იმ დროს, როცა ჩვენი გლეხ-კაცობა უსამართლო მოხელეების მონების ქვეშ იჩაგრებოდა.

ნახავ ჩვენს ბედშავობას,
ჩვენს ერთობას დარღვეულს,
ჩვენსა წამხდარ გმირობას
და მამულს დაობლებულს...

მთელ ლექსს არ მოვიყვან აქ, ესეც კმარა. ეს ლექსი დაწერილია 1859 წ. ლექსის ღირსების შესახებ ჩვენ როგორ ვისაუბროთ, როგორ რა გავმარტოთ, ლექსის მაღალი ღირსება და მნიშვნელობა მგონი ყველა ჩვენთაგანმა კარგათ უნდა იცოდეს, რადგანაც ჩვენი თაობა თითქმის ამ ლექსის ბრწყინვალე სხივებით არის განკაცბულ-გაქართველებული. აი თვით ერთი მე ამათაგანი, როცა ეს ლექსი წავიკითხე მის შემდეგ ჩემში გაიღვიძეს უზომო მამულის სიყვარულის გრძნობებმა. მაგრამ ვინ იქმნება ისეთი ქართველი, რომ ამოიკითხოს ჩვენი დარღვეული ერთობის შესახებ რამე სიტყვები და იგი მასზე მწარეთ არ დაღონდეს, გული უქრობელის გენიის ცეცხლით არ აღენთოს. ილია ჭავჭავაძის ერთობის შესახებ დაღადებას ცხადათ და მკაცრათ ეხმარება ის გარემოებაც, რომ ეს ქართველი დობროლივბოვი, ეს ქართველთა ერთობის მლაღადებელი თითქმის იმავე დროსვე გახდა პატრონი და მფარველი მუშა ერისაცა. იმავე დროს იგი ისე ბეჯითად აღევნებდა თვალს ქართველთ მდაბიოთა ცხოვრებას, რომ მის წინ ყოველ უძლურ ქართველთა მწარე ცხოვრებას მეტათ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. აგერ ილ. ჭავჭავაძის წინ სდგას რატველი მუშაც, თავის ოფლით, ღონით, კურტნით და სილატაკით. იგი მას აღგვიწერს დიდის შებრალებით, დიდის კაცთ-მოყვარეობით და თანაგრძობით.

ეს ლექსი სარკეა ჭავჭავაძის მაღალის თანასწორულის ჰაზროვნების, ლექსი ცხადათ მოწმობს, რომ ილ. ჭავჭავაძეს ქა-

რთველთა დარღვეულ ერთობის შესახებ ქადაგება და ქართველთა მუშათ ცხოვრების შებრალების თანაგრძნობები ერთ დროს უნდა აღძროდა. აი მაგალითიც ილია ჭავჭავაძის ლექსი „მუშა“ ნუ თუ არ კმარა ამის დასამტკიცებლათ, რომ ილია ჭავჭავაძეს ერთ დროს თავის მამულის შესახებ ათასნაირი გრძნობები უნდა ჰქონიყო აღძრული და გაღვიძებული. ან რა ეჭვი უნდა ვიქონიოთ ამაზე! ცხადი საქმეა, რომ ერთობის მლაღადებელის წინაშე მეტად დიდი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა მუშების ცხოვრებას და ტანჯვა-წამებასაც.

აშკარათ და თვალ-ხილულათ სჩანს, რომ ილია ჭავჭავაძემ თვისი მამულის შეილური მოვალეობა აღრიდგანვე შეიტყო და გაიგო, ამან აღრევე გამოთქვა ის აზრი, რომ ალაზანი ქართველ ერის ცრემლით არის შემდგარიო, ჩემს სამშობლოს დიდი ტანჯვა და წამება გაუვლია და ამიტომ მე მის ერთგულს შეიღოს ნება არა მაქვს, რომ ჩემის მეღვქსეობის დროს ციურს ხმებს კი არ დავმღეროვო, არამედ გულში ჩაინერგო ერის ტანჯვის გრძნობები და ამ გრძნობების თანხმად ვიმეცადინოვო, მაგალითებრ:

„მისთვის არ ვმღერ, რომ ვიმღერო,
ვით ფრინველმა გარეგანმა,
არა მარტო ტკბილ ხმებისთვის
გამომგზავნა ქვეყნად ცაშა“.

რასაკვირველია, რომ ილია ჭავჭავაძე ამას ჭეშმარიტად ამბობდა, ეს ყველა რიგიან ქართველს თავში უკვდავ-უქრობლათ უნდა ჰქონოდა, მაგრამ საუბედუროთ ეს ბევრს ასე არ სწამდა და იგინი მარტოთ ტკბილის ხმებისთვის იყვნენ ცისაგან მოვლენილნი და ამ ტკბილის სამღერალს ლექსებსაც დასტრფოდნენ ვარს. ილია ჭავჭავაძე კი, როგორც ქართველთა ერთობის მლაღადებელი ამისაგან შორს იდგა და იგი ცხადლივ და ხმა-მაღლა ამბობდა, რომ

„დიდის ღმერთის საკურთხეველის
მისთვის ღვივის ცეცხლი გულში,

რომ ხალხისა მოძმე ვიყო.

ქმუნვაში და სიხარულში“.

აგერ ილია ჭავჭავაძე ქართველ ტომის გვერდით სდგას, ამ ერის ცხოვრებას მკაცრათ აღევნებს თვალს და ამ დაკვირვების დროს იგი თავის სიტყვასაც ასრულებს და სატირელ მხარეს მწარეთ დასტირის, საგმობს ჰგმობს, დასაციანარს დასაციინის და ყოველს შემთხვევაში კი წინ აქვს ერთობის დაღაღება მიღებული და ამით თუ იმით ყველას ერთობას ავედრებს და ამას ამუდარებს. ერთობის დარღვევამ მოგვიღო ბოლოვო, ამის დარღვევის შემდეგ დავარდა ჩვენი სამშობლო ქვეყნის ერი, ამიტომ ვითხოვ ერთობასაო. ამის დასასაბუთებლათ მე თვით ლექსი ელეგიაც მიმაჩნია. ელეგია არის დიდის ერთობის მღალადებლის გლოვა და ტირილი, რომ მე დღეს თითქმის მარტოკა ვსდგევარ ჩემის ქვეყნის ასპარეზზე და დავსტირი ჩემი ერის უბედურებასაო. „ნანა“ და „ლეგია“ ერთ დროს ჩვენის თაობის გულის ასანთებ ნაპერწკლათ გარდაიქცენ. აქ არ შეიძლება, რომ ძვირფასი ლექსი მთლათ არ მოვიყვანოთ, რომ მით დამტკიცდეს პოეტის უსამზღვრო ურწმუნოება თანამედროვე ქართველთ მიყუჩებულს ყოფა-ცხოვრებაზე.

„მკრთალი ნათელი სავსე მთვარისა
მშობელს ქვეყანას ზედ მოჰყენოდა,
და თეთრი ზოლი შორის მთებისა
ლაყვარდს სივრცეში ჩაინთქებოდა.
არსაიღამ ხმა, არსით ძახილი,
მშობელი შობილს არას მეტყოდა,
ზოგჯერ კი ტანჯვით გამოძახილი
ქართველის ძილშია კვნესა ისმოდა!
ვიდევ მარტოკა... და მთების ჩრდილი-
კვლავ ჩემ ქვეყნის ძილს ეაღერსება,
ოხ, ღმერთო ჩემო! სულ ძილი, ძილი,
ზოს-ლა გვეღირსოს გამოღვიძება“.

ილია ჭავჭავაძე კარგათ და აშკარათ გრძნობდა ქართველთ

ღრმა ძილს, იგი კარგათ უმზერდა და ამჩნევდა ჩვენს დაძინებულს მდგომარეობას და პირდაპირ ამბობდა, რომ ვიდრე ერი ასე დაძინებული იქნება, მინამდის მას არაფერი ეშველება, ვერც ერთობის გრძნობები მოიფინება და ვერცა-რა სხვა აზრებია. ამიტომ განიძრახა მან „საქართველოს მოამბის“ გამოცემა, მაგრამ ვიდრე ეს მოხდებოდა, მინამ ძვირფას მოღვაწემ თავის ქვეყანასა კიდევ მიმართა, თავისს პოეტურს მალალს ნიჟს, კიდევ დაჰკენესა მან მწარეთ თავის დაძინებულს სამშობლო ქვეყნის ერს, დაძინებულს მხარეს და ერთობას. შე რომ ილია ჭავჭავაძის წერილისა და გლოვის შესახებ დაწვრილებით ვისაუბრო, ეს მაშინ ერთობ შორს წავა. აკაკი და ეს პირი დიდის დიდებით სჩანან ჩვენს მწერლობაში. ამათ საპატიო აღვბლი უკავიათ სიტყვა კაზმულს მწერლობის ასპარეზზე.

უსაზღვრო გლოვის შესახებ ავილოთ თუნდ ის ლექსი, სადაც იგი პირდაპირ ამბობს, რომ „ჩემო მამულე, შენის სიყვარულისაგან ძილი და შეება გამიტყდა, მე აღარ მაქვს ძილი და შეება. განა ვისმეს ეპატიება, რამ შენი მდგომარეობა ნახს და იგი მწარეთ არ დანადგლიანდესო“ ჭეშმარიტება იყო ეს და ჭეშმარიტებასვე ჰქადაგებდა იგი. ჩვენ კარგათ ვიცით, რომ პოეტს ხშირათ თავის ბედიც კი უგმია მწუხარების გამო, რაც სხვა ქართველთათვის საყურადღებოთ გამხდარა და მრავალთაგან მი-საბაძავიც. მისი მწუხარება არ იყო უმნიშვნელო და უაზრო. მას ბევრნაირი წინ-წამყვანი მხარეები და იმედები ცხოვლათ უდგნენ თვალ წინა და ეს გრძნობები აღვიძებდნენ და ამხნებებდნენ. ერთს ასეთს გასამხნევებელს სასიხარულო მოვლენათ ჩაითვალა საქართველოში ბატონ-ყმობის მოსპობის შესახებ ატეხილი საუბარიც, რომელ საუბარმაც ილია ჭავჭავაძე მკაცრათ გამოაფხიზლა, გული სიხარულით აღუვსეს და მეტის სიხარულისაგან ამ დიდებულს მოვლენასაც თავისებურის სასიხარულოს კილოთი მიეგება.

„შესმის, შესმის სანატრელი

ხალხთ ბორკილის ხმა მტვრევისა,

სიმართლის ხმა ქვეყნადა ჰქუხს
დასათრგუნვად მონებისა...

* *

აღმიტაცებს ხალმე ის ხმა
და აღვიძებს იმედს გულში,
ღმერთო, ღმერთო, ის ხმა ტკბილი
გამაგონე ჩემს მამულში“.

მე არ მგონია, რომ საქართველოში ოცი და ორმოცი კაცი ყოფილიყოს ამ გვარ კეთილ აზრების პატივის-მცემელი. მთელს საქართველოში სულ ათი კაცი არ ჩამოითვლებოდა, რომელთაც ასეთი გრძნობა და პატივისცემა ჰქონოდათ გვამში გაღვივებულ-გაჩაღებულნი. ესენი არიან ილია ჭავჭავაძე, აკაკი, ანტ. ფუცყელაძე, დანიელ ჭონქაძე, რომელიც ქართულმა მწერლობამ ერთობ ადრე დაკარგა. საქართველოში, ან კერძოდ ქართველ ერის ცხოვრებაში არ მოხდა ერთი რამ ცხოვრების ცვლილება და მხარეები, რომ მას ილია ჭავჭავაძე თავის ბრწყინვალე კალმით არ შეხებოდა. ეს არის საყოველთაო ღირსება დიდებულის მამულის შვილის, დიდის კაცთ-მოყვარის, მეცნიერის და ფილოსოფის. ამიტომ ჩვენ ილია ჭავჭავაძეს ისეთ საპატიო ადგილს ვაკუთნებთ ჩვენს მწერლობაში, როგორც მის ღირსებას შეეხება, როგორც ეკადრება მას. რაც უნდა დიდი ნაკლულევიანებაებიც ჰქონდეს, მაინც იგი ჩვენს წინ ჩალათ არ გამოჩნდება, რადგანაც მან დიდი დავალება დაგვდო, მან მიგვახდინა ჩვენს ქართველურს მოვალეობას, მამულის სიყვარულს, ერთობას და სხვანი, რომელსაც ცხადათ ლაღადებენ მისი ლექსები, მისი მიმართულება, მოღვაწეობის ცნობები და ლტოლვილებანი.

II.

„საქართველოს მოამბის“ დაარსებამ ზოგიერთ ქართველებში ვერაფერი სასიხარულო მხარეები დაბადა. ზოგიერთებ-

მა ამ საქმეს სხვაფერ შეჭხედეს, ესენი ამოაბდნენ, რომ „ცის-
კაჩსაც“ ვერ უხეირნია და ორი ჟურნალი როგორ იხეირებსო!
ამიტომ ზოგი ერთნი „საქართველოს მოამბის“ წინააღმდეგ წა-
ვიდნენ და ნამეტურ ილია ჭავჭავაძის, რადგანაც ამის წინა-
აღმდეგობა „ცისკარში“ 1860 წლიდამ დაიწყო. ილია ჭავჭა-
ვაძის მოწინააღმდეგებმა „საქართველოს მოამბის“ პოლემიზა-
ტორათ ანტონ ფურცელაძე გამოიყვანეს.

„საქართველოს მოამბის“ დაარსებამ იმ დროის ქართველ-
თა პატარა დასი ორ დასათ გაყო. ერთი მეორის წინააღმდეგ
წავიდა; ეს არ შეეფერებოდა იმ დროის ქართველთა დარღვე-
ულს ერთობას, მაგრამ რა უნდა ექმნათ, გარემოებამ იგრე
მოაწყო საქმე. მალე „საქართველოს მოამბის“ ნომრების გა-
მოსვლა დაიწყო და მან ღირსეულის სტატიებითაც იწყო გა-
მოსვლა. იმ დროის ქართველთათვის ასეთი ჟურნალის მოვლენ-
ა ცის მანანათ უნდა ჩათვლილიყოს, ის მაშინ კი არა და „სა-
ქართველოს მოამბე“ დღესაც დიდის სიამოვნებით იკითხება
ჩვენში. დღეს ამ ჟურნალის ნომრებს სამთლით სძებნიან! ასე
იცის მამულისშვილის პრიალა კალამმა და მაღალმა გრძნობამ.
და ნიჭმა. ილია ჭავჭავაძემ „საქართველოს მოამბეს“ ხელოვნუ-
რი მწერლობის მიმართულება მისცა და მასთან მეცნიერულიც.
ამ ჟურნალის მეცნიერული მიზანი დიმიტრი ყიფიანის წერი-
ლიდამაც სჩანს, რომელიც დაბეჭდილია იმავე ჟურნალის ნომ-
რებში სახელდობრ „ზეციური მნათობები“ მიტჩელისა. „სა-
ქართველოს მოამბეში“ ყველაზედ მეტი შრომა ილია ჭავჭავა-
ძეს ეკუთვნის, აქ ამის წერილები რამდენიმეს ფსევდონიმით
იბეჭდებოდა. იმ დროის ქართველთ დობროლობოვმა, „საქარ-
თველოს მოამბის“ ნომრები გააბრწყინა თავის მშვენიერის ლექ-
სებით, სადაც ერთთავად ქართველთა სამშობლოს ვრდომილე-
ბას დასტირდა და ჰგლოვობდა. პირველად ამ ჟურნალში და-
იბეჭდა პოემა „აჩრდილის“ დასაწყისი, სადაც ილია ჭავჭავაძე
მწარეს გულით შესტირის თვით დედა-მღვთისას, რომ საქარ-
თველო მაცხოვრის მსგავსად ეწვალა, ეტანჯა და დღეს უენ მა-

ინც მოჰმადლე ამ ერის წყლულებას კურნებაო, საღვთოთ მიიღე ის სისხლი. რაც ამათ ქრისტიანობის გულისთვის შეუწირავსთო. ანუ ის სიტყვები, სადაც ეს ჩვენს წამებულს სამშობლოს მიმართავს და გულ-მდულარედ ეუბნება:— „რაც მე შენი სიყვარული ვცანი, ჩემო მამულო, მე ძილი და შვება გამიკრთაო, მოსვენება აღარ მაქვსო. დასამოწმებლათ მის თუ ილია ქავჭავაძის გვამი როგორ იყო ქართველთა სიყვარულით მოზღვავებული, ამას გამოხატავს ხსენებული ლექსის რამდენიმე სტრიქონი, რომელნიც მომყავს აქ:

მას აქეთ რაკი შენდამი ვსცან მე სიყვარული.
ჰოი მამულო, გამიკრთა მე ძილი და შვება!
შენს ძარღვის ცემას მე ყურს უგდებ სულ-განაბული,
ღამე თენდება ეგრედ ჩემი და ღლე ღამდება.
ღაყინებითა ფიქრი-ფიქრზე მოდის, გროვდება,
გრძნობა-გრძნობაზედ შეუპოვრად იძვრის ჩემს გულში,
და მე არ ვსჩივი,— მიხარია, რომ ეგრედ ჰშვრება
ჩემი ცხოვრება შენსა ფიქრში, შენს სიყვარულში.
მაგრამ, მამულო, ჩემი ტანჯვა მხოლოდ ის არი,
ის არის მხოლოდ სავალალო და სატირალი,
რომ შენს მიწაზედ, მდენ ზალბში კაცი არ არი,
რომ ფიქრი ვანდო, გრძნობა ჩემი განუზიარო...

ვინც რა უნდა სთქვას და ეს წმინდა სამგლოვიარო ლექსი მოწამეა იმ ჭეშმარიტებისა, როცა საქართველოში მართლაც და ისეთი კაცები არსად იყვნენ, როგორიც ამ ერთობის მღალადებელს ენატრებოდა, მაგრამ მისმა მალაღმა სამგლოვიარო გოდებამ თავის წილ სარგებლობაც მოიტანა, ჩვენის გლეხის შვილებთა გული კეთილის გრძნობებით შემოსა, გული მამულისა და სწავლა-განათლების სიყვარულით აუმღვლეზარა და ღღეს საქართველოში გლეხთა შვილებით სავსეა ქართველთა ასპარეზი, ღღეს აქ ისე აღარ არის, როგორც წინეთ იყო, ღღეს ილია ქავჭავაძემ სიამოვნებით უნდა შეჭხედოს ამ მოვლენას, რადგანაც გლეხთა შვილებით სავსეა ჩვენი სამწერლო

ასპარეზი. აი მკვლავებ: დღეს მთელი ჩვენი მწერლობის დამა-
მშვენებელი, მუშაკნი და მოღვაწენი სულ გლეხის განაძლებული
და ღარიბ აზნაურის შვილები არიან.

ილია ჭავჭავაძის ყველა ნაწერებმა გლეხის შვილებზედ
უფრო დიდი გავლენა იქონია, ვიდრე იმ წოდებაზედ, რომელ-
საც თვითონ ეს ძვირფასი მწერალი ეკუთვნის, ამას ისიც აქემ-
მარიტებს, რადგანაც ილია ჭავჭავაძე ერთის მხრით თუ ქართ-
ველთ ერთობის მლალადებლათ ითვლებოდა, იმავე დროს ეს მა-
ლალის ხმით დავობდა გლეხთ პირად უფლებათა მხარეებს და
მუშაკაცის არა საკეთილ-სანეტარო შრომას. ცხადათ დამტიკი-
და მაშინ, როცა „საქართველოს მოამბეში“ დაიბეჭდა „გლა-
ხის ნამბობის“ დასაწყისი, რამდენიმე სურათი ყაჩაღის ცხოვ-
რებიდამ“ და ლექსი „მუშა“. ამათი დაბეჭდვა რის მომასწავე-
ბელი უნდა იყოს იმ ჟურნალში და ისეთ წერილების გვერ-
დით, სადაც ილია ჭავჭავაძე გულმდუღრაათ სტიროდა ჩვენს
დაძინებულს, მიბნელებულს მდგომარეობაზე და დარღვეულს
ერთობაზე. განმარტება აღარ სჭირია, რომ ამ პირს ერთს დროს
უხდებოდა საუბარი, ენატებოდა ქადაგება, როგორც ჩვენს
სიმკვიდრე-სიბნელებზე და უსწავლელობაზე, ისევე ბატონ-ყმო-
ბის წინააღმდეგ და მუშებზე. ილია ჭავჭავაძემ გლეხკაცობას
დიდი სამსახური გაუწია, გლეხთა წოდებამაც დაინახა ბრწყინ-
ვალე მწერლის ნაწარმოები, ამ ნაწარმოებში მან დაინახა და
ამოიკითხა თავის ცხოვრების ცნობები და მიტომ მან მოუ-
ლოდნელის სასიხარულოს თვალით და გულით შეხედა ამ მოვ-
ლენას. ეს პირველი მაგალითი იყო, რომ ვინმე თავადის შვილს
გლეხის გულში ჩაეხედნა და რამე დაეწერა. გლეხკაცობამ ილია
თავის მფარველათ იცნო, მათ დაუწყეს ამის სიტყვებს და ჰაზ-
რებს შესწავლა და გულში ჩანერგვა. ის დღეა და ის, და
ილია ჭავჭავაძის გრძნობები იდგამს ფესვს გლეხის შვილების
გულში და ამით სპეტაკდება მათი გონება და გული, მათი
ჰაზრები იმოსება მაღალის გრძნობებით, მამულის შვილობის
სიყვარულით, მოქალაქურის განვითარებით და მის მეოხებით.

ხელი-ხელს ჩაკონილნი გამოდიან დღეს ჩვენი მშობელი ქვეყნის ასპარეზზე და ელტვიან ათასნაირს წინ-წამყვანს საქმეებს, ცხოვრების სასარგებლო წყობილებას, ყველა დაწესებულებაში ფეხის შედგმას.

გლექსკაცის შეილებების მომხრეობის საფუძვლათ ჩვენ ნათლათ უნდა გვეწამა ილია ჭავჭავაძის ნაწერები, რადგანაც ამ დიდებულმა მწერალმა, ამ შესანიშნავმა მოძღვარმა, როცა ჩვენს ერთობაზე დაიწყო ლაღადება, ჩვენს ვრდომილს გლექსკაცობაზე და მათ უძღურებაზე, იმავე დროს მან წარმოადგინა თავისი კლასიკური თხზულება „კაცი ადამიანი“, რომელ შესანიშნავის მოთხრობითაც აღწერა ისეთი უქმი წოდება და ერი, რომელ წოდების წევრნიც კაკოს, გაბროს, თამროს და სხვებს კისერზე ასხდნენ და სისხლს სწოვდნენ, რომელნიც ათასნაირს უმეცრებაში იყვნენ შთაცვივნი და ამის მეოხებით ისინი სრულს სიბნელეს წარმოადგენდნენ. ასეთ უდიდეს წოდების უქმათ ყოფნას არ შეუშინდა ჩვენი მღალადებელი, ამან თავის საუკეთესო კალმის ნაწარმოები მათ ცხოვრებას უძღვნა. მათი ამოთ ყოფნა დაჰგმო და შეაჩვენა. ჩვენი უქმათ ყოფილ პირების გმობა ისე თვით მათთვის არ გახდა საყურადღებოთ, როგორც გლექსთა შეილებისათვის. უკვე მოვიდა იმისი დრო, დაჰკრა მის ზარმაც, რომ ჩვენთა დიდებულთა მამებთა ამოდ გდება და უსარგებლოთ ქვეყნის და გლექსების ფცქვნა ისეთ მწერალს უნდა დაეგმო, როგორც ილია ჭავჭავაძეა. აი საქმე აქ არის, აი ამის მეოხებით უფრო გავახილეთ ჩვენ თვალები, შევხედეთ სოფელს, ერის ცხოვრებას, გოცებულნი დავშოთ და გულის სიწმინდით ვალიარეთ: ახლა კი გვიახლოვდება დასავლეთის მანათობელი ვარსკვლავიო.

„საქართველოს მოამბე“ გახდა ჩვენ გლექსთ-კაცთა ცხოვრების და ტანჯვის მოამბეთ. ამ ჟურნალში შეიკრიბეს თავი ილია ჭავჭავაძის ყველა საუკეთესო მეგობრებმა, ყველა ესენი საუკეთესოთაც უნდა ყოფილიყვნენ დარაზმულნი, ამის ცხადათ დამამტკიცებელია ჟურნალის მიმართულება და წერი-

ლები. „საქართველოს მოამბე“ პირდაპირ „საერემენიკს“ მოგვაგონებსთ. აქ არის დაბეჭდილი დობროლუბოვის წერილები, ბელინსკისა, პრუდონის, ბასტიასი, ვიქტორ-ჰიუგოსი, გოგოლისა, მიტჩელის ვარსკვლავთ მრიცხველობა, კონარდ კიფერი, პედაგოგიური წერილი, ზალცმანისა, ლერმონტოვის წერილები და ზოგიერთი სხვა თარგმანნი. არიგინალურთ შორის დაიბეჭდა თვით ილია ჭავჭავაძის „გლახის ნაამბობი“; „კაცია ადამიანი“ და რამდენიმეც სხვა ნაწარმოებნი, რომელთაც ქართველთა ბნელი ცხოვრება საკმარისათ შეანჯღრის. ამავე ჟურნალში იბეჭდებოდა პირველად სულხან ბარათაშვილის-მიერ დაწერილი საქართველოს ისტორია და სხვა ისტორიული წერილები. ჟურნალი დიდის ღირსების იქმნა და ქართველობამაც დიდის სიამოვნებით მიიღო, მაგრამ სხვა-და-სხვა მიზეზების მეოხებით ზოგიერთ პატივ-საკემ მხარეებთაგამო წლის ბოლოს ჟურნალი მოისპო. ქვეყნის რეფორმების საქმეები წინ მიდიოდა. აქა-იქ დიდად საჭირონი იყვნენ განათლებულ-მოსამართლენი, ილია ჭავჭავაძე, როგორც იურისტი, სამსახურში შევიდა. ივანე კერესელიძეს დაულოცა ჟურნალი და უთხრა ასე:

— აჰა, ჩემო ივან ივანის-ძეე! განაგე შენ ისევ შენი ჟურნალი, მე არ მინდა რომ შეგეცილო.

თორემ მეორე წელიწადს, ან მესამეს „ცისკარი“ დაიხურებოდა, რადგანაც მისი ხელისმომწერთ რიცხვი „საქართველოს მოამბემ“ საკმარისად შეამცირა. „მოამბეს“ საკმარისი რიცხვი აღმოუჩნდა და „ცისკარს“ აღარც 200 დაურჩა. ორში ერთ-ერთი უნდა დახურულიყო; ისევ ილია ჭავჭავაძემ არჩა თავის ჟურნალის დახურვა და ივ. კერესელის არ გაწირვა. როგორც ვთქვით ზემოთ, ილია ჭავჭავაძეს და ზოგიერთ ძველ ქართველთ პირებთ შორის ქართული ანბანის და ენის შესახებ 1860 წ. „ცისკარში“ პოლემიკა ატყდა. ამ პოლემიკის დროს ილია ჭავჭავაძე განმარტოვებულ პირათ აღმოჩნდა, „ცისკარის“ თანამშრომლები სულ ილია ჭავჭავაძის წინააღმდეგ

სწერდენ; ერთად-ერთი მხოლოდ დ. ბაქრაძის წერილი დაიბეჭდა, რომელმაც ილია ჭავჭავაძის აზრს სანაქებოთ შეჰხედა, ამანაც ილია ჭავჭავაძის აზრისავებრ ქართული ანბანის, მწერლობის და ენის გამარტივება ითხოვა. „ცისკრმა“ დიდი კამათი ასტეხა: როგორ თუ ილია ჭავჭავაძე ჩვენს აზრებს და ენას იწუნებსო. ამის შესახებ პოლემიკამ ცოტა არ იყოს 1861 წლის ბოლოდამ მივიწყება იწყო, მაგრამ 1863 წ. კიდევ გამოჩნდა «ცისკარში» ნიმუში ყვედრებისა. აქ დამწერი სწერს: რომ ჩვენ მამულისშვილები ვართ, ძველის ქართულის ენის მცოდნენი და ამიტომ ჩვენს წინააღმდეგ ვინ ბედავს ჯაბაჯასო: ამ წერილის შემდეგ გაიბა კიდევ პოლემიკის ქსელი, გაბრწყინდა და განათლდა საუბარი, ნაკლულევენების ჩვენება და მხილება. „საქართველოს მოამბეში“ პოლემიზატორათ გამოჩნდა თვით ილია ჭავჭავაძე და ზოგნიც სხვანი. ამ პოლემიკამ გამოაჩინა „თერგ-დალეულები“ და მათი გამობა ძველის მამებისაგან, ანუ „ცისკრის“ ორი თანამშრომლისაგან, ამათ შემოიღეს „თერგ-დალეულების“ ხსენება და ვრცელება, ამათ მოჰფინეს მათი სახელი. „თერგ-დალეულები“ იყვნენ ახალგაზდა ყმაწვილ-კაცები, რუსეთის უმაღლეს სასწავლებლიდამ საქართველოში ჩამოსულნი სამშობლო ქვეყნის ასპარეზზე სამეცადინოთ.

„საქართველს მოამბის“ დაარსების შემდეგ მათმა პოლემიკამ უფრო ფართო სახე მიიღო, აქამდის თუ მარტოთ ანბანის და ქართული ენის შესახებ საუბრობდენ; აქ ახლა მიმართულებებზედაც დაიწყეს საუბარი. „საქართველოს მოამბის“ წინააღმდეგ „ცისკარში“ წერა დაიწყო ანტონ ფურცელაძემ. ანტონ ფურცელაძეს „ცისკრის“ თანამშრომლებმა სრული უფლება მისცეს წერის, ილია ჭავჭავაძის დასთან კამათი და პოლემიკა. ანტონ ფურცელაძემ გაელაპარაკა „საქართველოს მოამბის“ თანამშრომლებს, მაგრამ ანტონ ფურცელაძის ნაწერები იმოდენათ ილია ჭავჭავაძეს და მის მიმართულებას არ ეწინააღმდეგებოდა, რამდენადაც თვით „ცისკარს“ და მის წარმომადგენლებს. როგორც ილია ჭავჭავაძე, ისევე ანტონ ფურ-

ცელაძეც აღესილი იყო უზომო მამულის სიყვარულით, უმაღ-
ლესის გრძნობებით და ევროპიულის განვითარებით; გარდა
ამისა ანტონ ფურცელაძესაც დიდათ ემჩნეოდა რუსის მესამო-
ცე წლების მწერლების ზე-გავლენა; როგორც ილია ჭავჭავა-
ძე, ისევე ანტონ ფურცელაძე, ერთი დროის შვილები იყვნენ,
ერთი საზოგადო მიზნის, ორივე ერთის გავლენის ქვეშ გა-
ზრდილნი, ორივენი ერთნაირის მოქალაქობით აღესილნი და
მაშასადამე ამათში სადავო რა უნდა ყოფილიყოს. ესენი ერთ-
მანერთის წინააღმდეგ, კი არ უნდა წასულიყვნენ, არამედ ერ-
თად უნდა შეკავშირებულყვნენ, ერთის მტკიცე შეერთებუ-
ლის ძალით უნდა აღჭურვილიყვნენ იმ დასთა წინააღმდეგ,
რომელ დასმაც ანტონ ფურცელაძე მიიკედლა თვისკენ.

ანტონ ფურცელაძის საპოლემიკო წერილები ცხადათ აჩე-
ნენ, რომ იგი დიდი თანამომხრე უნდა ყოფილიყოს რუსეთის
წ0 წლის მწერლების, მათი მოძღვრების დიდი პატივის-მცემე-
ლი, ერთი მხურვალე მქადაგებელი და მღალადებელი მოქალა-
ქურის ჰაზროვნების და კაცთ-მოყვარეობის დედა-აზრების, ამის
ნაწერების ყოველს სტრიქონს; ყოველს სიტყვას ცხადათ ამჩ-
ნევია ეს, ყოველი აზრი ცხადათ მოწმობს და ჰღალადებს ამას.
ცოტა არ იყოს ამის ასეთი მწერლობა და მიმართულება „ცისკ-
რის“ თანამშრომლებს არ მოეწონათ, ამათ თამამათ სთქვეს და
ნამეტურ აღ. ორბელიანმა, რომ ანტონ ფურცელაძის ნაწე-
რები ისე ილია ჭავჭავაძეს არ ეწინააღმდეგება და „საქართვე-
ლოს მოამბეს“, როგორც თვით ჩვენაო. ამათ ანტონ ფურცე-
ლაძის წინაშე თავი ფრთხილათ დაიჭირეს და 1864 წ. რომ
„საქართველოს მოამბე“ არ დახურულიყო და პოლემიკა გა-
გრძელებულიყო, მაშინ ანტონ ფურცელაძეს პოლემიკური წე-
რილების წერის ნებასაც არ მისცემდნენ. ანტონ ფურცელაძე
ილია ჭავჭავაძეს მიმართულებაში ჰყვედრიდა და არ ეთანხმე-
ბოდა, მაგალითებრ თუნდ ქართველთა ერთობის შესახებ გო-
დებასა და ტირილსა, მაგრამ თან აღიარებდა ილია ჭავჭავაძის

მაღალს ნიქს, ევროპიულს განვითარებას, კეთილშობილურს გრძნობებს და უზომო მამულის სიყვარულს. ანტონ ფურცელაძემ დიდის დიდებით და პატივით მოიხსენა ილია ჭავჭავაძის ლექსი „ელეგია“, „ნანა“, „მუშა“ და სხვანი.— „ამ ლექსებმა ჩვენს გულში დიდი ადგილი მოიპოვესო. მათ ნამდვილი ნავალი აღბეჭდეს ჩვენს ცხოვრებაშიო“. ილია ჭავჭავაძის შესახებ მარტოთ ანტონ ფურცელაძეს არ ეკუთვნის ასეთი აზრები; მცირე ხნის შემდეგ ასეთივე აზრები იქმნა წარმოთქმული ჩვენის საყვარელის მგოსნის აკაკისაგან „ცისკარში“, და ისტორიკოს მოძღვარ ინგილო ჯანაშვილისაგანაც ამავე ჟურნალში.

მე არ უწყვი და არც შემიძლიან მის შესახებ მკაფიოთ მივსცე ვისმეს პასუხი, თუ ანტონ ფურცელაძე ილია ჭავჭავაძეს რათ აეწინააღმდეგა, ესენი ერთმანერთისაგან რა დედა-აზრებით განსხვავდებოდნენ, ერთმანერთის საწინააღმდეგოს რას ქადაგებდნენ, რომ უკანასკნელ მათი ქადაგება გახდა იმის საფუძვლათ, რომ იგინი ერთმანერთის წინააღმდეგათაც დაირაზმდნენ. აი ვკითხულობ „ცისკარის“ და „საქართველოს მოამბის“ ნომრებს და იქ ამის შესახებ პასუხს ვერას ვხედავთ. იქილამ მხოლოდ მკითხველი იმას გამოიტანს, რომ ანტონ ფურცელაძე ილია ჭავჭავაძეს არისტოკრატიულს მიმართულებების შემოტანას სწამებდა ქართულს მწერლობაში. ილია ჭავჭავაძე სწერს მასზე: რომ „ხომ იცით ვინცა ბრძანდება ანტონ ფურცელაძეო, კრიატიკოსი, პუბლიცისტი, პოეტი, მოთხრობის მწერალი და სხვანიო“. ეს ყოფილა მათ უმთავრეს საპოლემიკო წერილების წერის საგნათ. გულის სიწრფელით ვადვიარებთ, რომ ეს პოლემიკა ერთობ უმნიშვნელოთ, უდროვოთ და უნაყოფოთ მიგვაჩნია. მაგრამ რა გაეწყობა, ეს მოვლენა მათში გამოწვეულჰყო რუსის მწერლების და მწერლობის იმ გავლენამ, რასაც მაშინდელი რუსული მწერლობა იჩენდა ქართველს მწერლებზე და მწერლობის აღორძინებაზე. უნდა ვადვიაროთ, რომ ილია ჭავჭავაძემ „საქართველოს მოამბეს“ უცდომელი მიმართულება მისცა და აქ მკითხველი წერილების კითხვის დროს

ბევრს საიმედო ნიშნებს ხედავდა, „ცისკარს“-კი ამის ღირსება გამოცლილი ჰქონდა, აქ რომ ანტონ ფურცელაძე არ ყოფილიყო, მაშინ „ცისკარი“ სიბნელეს და ვრდომას მიეცემოდა, მაგრამ მცირე—ოდენს სულს და სიცოცხლეს ისევ ანტ. ფურცელაძე უღდავდა. ილია ჭავჭავაძე „საქართველოს მოამბის“ საქმეს ისე აფაქიზებდა, რომ სხვათა შორის აქ დაიბეჭდა ანდრე შენიეს ლექსიც-კი, ხომ მოგეხსენებათ შენიე, XVIII საუკ. საფრანგეთის რესპუბლიკის მოღვაწე და ბრწყინვალე პოეტი, რომელიც რესპუბლიკის მეორე წელს, ე. ი. მეშვიდე ტერმინდორს, დასჯილ იქმნა სიკვდილით, თავის-მოკვეთით, 1795 წ. „საქართველოს მოამბე“ დიდის ბრწყინვალეობით დაარსა და მას ეს ბრწინვალეობა დღევანდლამდე შერჩა, დღესაც კიდევ მისი ხსოვნა ჩვენს გულში მაღალის შუქით ბრწყინავს და ჩვენს მოღვაწეებს დღეს ჩვენ მათგან გამთბარის და განკაცებულის გულის გრძნობით უმზერით.

საქართველოს მოამბის“ დახურვის შემდეგ ილია ჭავჭავაძე თავის სამსახურს მიეცა, მის თანამოაზრენიც აქაიქ წავიდნენ, ზოგიერთ პირებმა „ცისკარში“ შეაფარეს თავი; ქართული მწერლობის ბედმა ისევ ივ. კერესელიძეს ხელში იპოვნა მფარველობა, მან დაუწყოა ღოღილით გამგზავრება, მაგრამ ეს საწყალი ღოღილი ქართულს მწერლობას დიდხანს არ შერჩა. 1865 წ. თბილისში გაჩნდნენ ილია ჭავჭავაძის თანამოაზრე პირები, ამათ განიძრახეს ქართულს ენაზე გაზეთის გამოცემა, ეს ყველას დიდათ მოეწონა; მალე გიორგი წერეთელმა, ილია ჭავჭავაძის მხურვალე პატივისმცემელმა, მისმა დიდათ დამფასებელმა და „საქართველოს მოამბის“ ერთმა გულ-მხურვალე პოლემიზატორმა თხოვნა შეიტანა მთავრობის წინაშე და ითხოვა ქართულს ენაზე გაზეთის „დროების“ გამოცემა. ნებართვა მიიღეს და 1866 წ. მარტის პირველიდამ „დროების“ გამოცემაც დაიწყო. ილია ჭავჭავაძემ ამ შესანიშნავს საქმეს კარკის სასიხარულოს თვალით შეხედა, მალე „დროებაში“ თანამშრომლობაც დაიწყო.

ქართველებში უკვე გაჩაღდა ახალის მიმართულების მექონი გამოცემა. ეს მოვლენა ყველასთვის სასიამოვნოთ შეიქმნა. ახალმა გამოცემამ დიდი ძალი შეიკრიბა გარს და ამიტომ „ცისკარი“ დარჩა ობლათ. მისი საქმე მეტათ არაკეთილად წავიდა, რადგანაც ერმა იწყო საერთოს გრძნობით თვალის გახილვება, ცხოვრების აწონ-დაწონვა და მწერლობის განვითარების საქმე. ივანე კერესელიძე ამ შემთხვევაში სწორეთ საბრალო მოვლენათ უნდა დაშთენილიყო, რადგანაც კაცს, რომელსაც არც ვრცელი განათლება ჰქონდა, არც ლიტერატურული ცოდნა, არც მეცნიერება, არც სამშობლო ქვეყნის ისტორიის ცოდნა, ამისთანა პირი საქართველოში ჟურნალის გამოცემის საქმეს ჰკიდებდა ხელს და იწყებდა გამოცემას. მაგრამ რას ვიზამთ, დრო და გარემოება ასეთი იყო. მე და სხვებიც მრავალნი მას პატივისცემლით როგორც მუშაკს ქართულის მწერლობისას და წრფელს მოღვაწეს.

რაც ხანი გადიოდა, მით ქართველთ ცხოვრების ვითარებაც შაღლა იწყოდა, ქართველთა მოღვაწეთა პროგრამაც ფართოვდებოდა. ბატონ-ყმობა უკვე თავის სამარეს ჩაჰბარდა. თავდაზნაურებმა ყმების განთავისუფლებაში ფულები აიღეს. ზოგიერთ ჰქვიან ქართველთაგან წარმოდგენილი იქმნა ისრეთი აზრი, რომ ამ ასაღები ფულის ერთი ნაწილი შევიანახოთ და შემდეგში მით ბანკი დავაარსოთო, თორემ ამ ფულებს ჩვენ ერთბაშათ შევსჯამთ და ბოლოს გაქირებაში ჩავარდებითო. ასეთ საპატიო შვირფას პირებში მოჰყვა ილია ჭავჭავაძეც. იგი იმავე დროს იმოდენად უკვე სახელდებული იყო, რომ მთელმა ფაფადაზნაურობამ ეს პირი ამოერჩია თავის წინამძღოლათ, მომავალ ბანკის წინამორბედათ. ილია ჭავჭავაძე მიეცა საერო სამსახურს და მკაცრათ დაიწყო ხსენებულ საქმეების შესახებ ზრუნვა და მეცადინეობა, რომ მის მეოხებით ქართველთათვის უსწავლებინა მკაცრი და ჰკუიერი გამოცდილება.

ამასოვაში მოახლოვდა 1870 წლები და ქართული მწერლობის საქმეც წინ მიდიოდა, წვრილ-ფეხობა თვალს ახელდა,

წერა-კითხვა ვრცელდებოდა, ნეტარ-ხსენებულ სერგი მესხმა ქართულს მწერლობაში ფეხი ჩამოადგა, ქართულმა მწერლობამ იშოვნა ისეთივე გულკეთილი მოღვაწე და მშრომელი, როგორც ბრძანდებოდა გიორგი წერეთელი. ნელ-ნელა ჟურნალ-გაზეთობის საქმეც ფეხს იკიდავდა; 1869 წ. დაარსდა ჟურნალ „მნათობი“; 1871 წ. დაარსდა „კრებული“; ორივე ამ ჟურნალთა გამოცემას ილია ჭავჭავაძემ დიდის სიამოვნებით შეხედა და ორივეში მიიღო მონაწილეობა; მხოლოდ „მნათობში“ კი ერთი ამის ლექსის მეტი არ დაიბეჭდა, არ უწყით ამის მიზეზი, იქმნება მიტომ რომ „მნათობის“ უპირველეს თანამშრომლებთ შორის ანტონ ფურცელაძეც ვრია, რომელსაც წინეთ ილია ჭავჭავაძესთან პოლემიკა ჰქონდა გამართული, უწყის ღმერთმან. ჩვენ იმას კი ვიტყვით, რომ არც ერთს და არც მეორეს იმ დროს რაღაც განკერძოებით მოქმედება ჯა პარტიობა კი აღარ შეეფერებოდათ. ილია ჭავჭავაძე როგორც ქართველთა ერთობის მლაღადებელი აღრეგვა ჩვენში ცნობილი, მხოლოდ ამ მლაღადებლის განკერძოებითი მოქმედების ბრალი ვისი უნდა იყოს, ვის უნდა მიეწეროს ჩვენის მწერლობის ისტორიაში, ილია ჭავჭავაძეს თუ ანტონ ფურცელაძეს — ეს მათ უფრო კარგათ იციან, ჩვენის ფიქრით კი ორივეს, მცირეთ გ. წერეთელს, ს. მესხს და რამდენიმეც სხვა პირებსაც.

„კრებულში“ კი ილია ჭავჭავაძემ მუდმივ თანამშრომლობა დაიწყო, მე მგონია, რომ აქ მუშაობის მისაზიდს საგნათ ილია ჭავჭავაძესთვის ისიც უნდა გამხდარიყო, რადგანაც „კრებულში“ მოღვაწეობდა ქართველთა უდიდესი პუბლიცისტი მწერალ-მოღვაწე ნიკოლოზ ნიკოლაძე, რომლის პრიალა კალამი ჩვენს თაობის ტვინს ისევე ესმებოდა ზედ, როგორადაც ოდესმე საფრანგეთის სახელოვანთა შვილებთ სიტყვები. ნ. ნიკოლაძის სახელი მშვენება იყო ჩვენი და აბა ცხადი საქმეა, რომ ილია ჭავჭავაძეც ამ მშვენების გვერდით მოთავსდებოდა, სხვაგან სად იქმნებოდა მისი ალაგი, რაც ილია ჭავჭავაძის პირ-

ველ ტომში წვრილი ლექსებია დაბეჭდილი, თითქმის სულ „კრებულში“ დაიბეჭდა, აქვე დაიბეჭდა მისი „მგზავრის წერილები“ და შექსპირის „მეფე ლირი“, თარგმანი მისი და ივ. მაჩაბლის. აქ დაბეჭდილმა ნაწერებმა მაღალი ადგილი დაიკავეს ქართულს მწერლობაში. მაშინ ყველაფერი დიდის ალტა-ცებით და სიამოვნებით იკითხებოდა.

ილია ჭავჭავაძე ამ წლებში გახდა დიდათ საყვარელი თავის სამშობლო ერისა, ამას დიდის პატივით დაუწყეს მზერა თვით იმ უხუცეს ქართველთ მწერალ მამებმა, რომლებიც გუშინ-წინ, ვინ იცის, რაებს არ სწამებდნენ, მაგრამ ყველაზე უფრო სანაქებო ის იყო, რომ ილია ჭავჭავაძეს, ყველაზე უფრო მეტის დიდებით ნიკოლოზ ნიკოლაძე უმზერდა. ჩვენთვის ეს უფრო საჭიროა და საყურადღებო, რომ ისეთი პირიც კი, როგორც ბ-ნ ნიკოლოზ ნიკოლაძე ბრძანდება, რომელსაც საქართველოში მოღვაწეებთა და მწერლებთა შორის ცალი არავინ ჰყავს და რომელიც ქართველთა გლეხთა-წოდების შვილებთა გონებითი განვითარების საქმეს უეჭვოთ ცხად ჰყოფს, არღვევს საუკუნოების განმავლობაში დამკვიდრებულ უხეირო შეხედულებას, მკაცრის გამომეტყველებით მოსავეს გლეხთა შვილთა მაღალ გონების მომავალს იმედს, ასეთ ჭკვიანი და უკიდურესის სამოქალაქო აზროვნებით აღჭურვილი მამულის შვილიც კი მეტად დიდის უაღრესობით იყო სავსე, ილია ჭავჭავაძეზე მეტად დიდი შეხედულობა ჰქონდა. აქ ჩვენთვის ავტორიტეტიც საჭიროა. მე მგონია, რომ ბ-ნ ნ. ნიკოლაძეს და ანტონ ფურცელაძის შუა აღძრულ პოლემიკის შესახებ სწორეთ ესეც უნდა გამხდარიყოს მიზეზათა, რადგანაც ნ. ნიკოლაძემ თავის წერილებში ბევრჯერ ჰყვედრა ანტონ ფურცელაძე, რომ შენ, როგორც ახალ აზრების კაცი, ილია ჭავჭავაძის და „საქართველოს მოამბის“ წინააღმდეგ ხმა არ უნდა ამოგვლოვო. ეს ცოდვა დაუვიწყელათ დაშთება ჩვენს მწერლობის ისტორიაშიო. ნ. ნიკოლაძის და ანტ. ფურცელაძის პოლემიკამ ქართულს მწერლობაში დიდხანს გასტანა და ამ

პოლემიკას ბევრი ალიაქოთიც მოჰყვა; ის კი უნდა შეინიშნოს, რომ ამ პოლემიკის დასაწყისი ისევ „ცისკრის“ და „საქართველოს მოამბის“ არსებობის დროის საქმეებიდამ იწყებოდა და აქ თითქმის იგივე პირები ეკამათებოდნენ ერთმანერთს, ვინც წინეთ იყვნენ, მხოლოდ მათ მიემატა ნ. ნიკოლაძე, თავის ძლიერის კალმით. დავანებოთ ამას თავი, ჩვენ მივიდეთ ისევ საგანზე, რადგანაც ხსენებულ პირების და პოლემიკის ისტორიის შესახებ თავთავის ალაგას გვაქვს აღწერილი.

ილია ჭავჭავაძის თანამედროვე ქართველს მოღვაწებს გზაში ბევრი რამ დახვდათ გასაკეთებელი და შესამუშავებელი და ერთი ამ მრავალთაგანი იყო საქართველოში თავად-აზნაურობის ბანკის დაარსების საქმე და ამ საქმის შესახებ აღძრული პოლემიკა გამოწვეულ იქმნა მის შესახებ, რომ ბანკის წესდება რიგიანათ შეედგინათ, ანუ შედგენილი წესდება განეხილათ, ხელახლა შეემუშავებინათ და ზოგიერთი რამ მუხლები შეეცვალათ, რომელ მუხლების გაუქმებას აუცილებლათ ითხოვდა ბ-ნ ნ. ნიკოლაძე, თორემ ჩვენი ბანკის დაარსებით ქართველობა უარეს უბედურებაში ჩავარდებოა. ამ აზრისავე იყო ილია ჭავჭავაძე, მაგრამ საქმეს კი ვერ ახერხ-ავვარებდენ, ვერც ბანკი არსდებოდა და ვერცარა ახალ-წესდებას ადგენდნენ, როგორც იქმნა ბანკი დაარსდა, მისი წინანდელი წესდება დარჩა შეუცვლელათ, ამაზე ნ. ნიკოლაძემ მკაცრათ დაიწყო „დროებაში“ წერა და აუცილებლათ თხოვნა, რომ ბანკის წესდება უნდა გადაშინჯულ იქმნეს და ზოგიერთი მუხლები შეცვლილიო, თორემ თუ საქმე ასე დარჩა, მაშინ ბანკი ჩვენი ხალხის მამულებს უბრალო ფასად დაჰყიდისო და ქართველობას ისიც გამოეცლება ხელიდამა, რაც დღევანდლამდის შერჩაო.

ბ-ნ ნ. ნიკოლაძის პოლემიკა თავად-აზნაურთა ორივე ბანკის წესდების განხილვის საქმეს შეეხებოდა, ეს მკაცრათ ჰყვედრიდა იმ პირებს, ვინც ამ საქმეებში მცონარეობას იჩენდნენ, დრო არ უნდა დახანდესო. საქმე მაინც ვერ მოგვარდა, ქუთაისშიაც დაარსდა ბანკი, იქაც დაიწყეს მოქმედება, აქ ამ

დროს საქმე სხვაფერ მოიმაართა, ბ-ნ ნ. ნიკოლაძემ ზოგიერთ წერილებში მკაცრის კილოთი მოიხსენია ბანკის გამგეობა, მის მოქმედება და ზოგიერთ მოწინავე პირები. საყვედურები საქმარისად ილია ჭავჭავაძესაც ეხებოდა და ქუთაისის ბანკის მრჩეველს და შემდეგ დროის თავმჯდომარეს ბ-ნ ლოლობერიძეს. აქ ამათ და ნ. ნიკოლაძეს შუა პატარა უკმაყოფილება დაიბადა.

პატარას მოჰყვა ცოტა რამ კიდევ საუბარი ბანკის კითხვების შესახებ. ნ. ნიკოლაძემ თამამათ დაუწყოა ზოგიერთ პირებს ყვედრება და მხილება ბანკის საქმეებში, ამაში მოჰყვა თვით ილია ჭავჭავაძეც. აქ საქმე სახუმრო აღარ იყო, ნ. ნიკოლაძე ძლიერის ძალით ამხედრდა, ესევე ილია ჭავჭავაძე და ამის მომხრენი ნ. ნიკოლაძის და ამის თანამოაზრეთა წინააღმდეგ. მალე გაიმართა მკაცრი პოლემიკა და ადგილობრივ ქართულ გაზეთში, ჟურნალში და რუსულ გაზეთებშიაც ერთთავად ბანკების შესახები პოლემიკური წერილები იბეჭდებოდა, არ გავიდა დღე, კვირა და თვე რომ ბანკების შესახებ ჩვენში გაცხარებული ბაასი არ ყოფილიყოს. ამ ბაასმა დაზადა ჩვენში სრული განხეთქილება და საქმე იქამდის მივიდა, რომ ჩვენი გამოჩენილი მოღვაწე ნ. ნიკოლაძე მრისხანედ დაირაზმა ილია ჭავჭავაძის წინააღმდეგ, მკაცრის კალმით გამოვიდა საბრძოლვად. აი, აქ კი, ამ დროს დაითესა სრული სიძულვილი და განხეთქილება ამ ორს პირს და მათ მომხრეებთ შორის, აქ ამის შესახებ დაწვრილებით აღწერას არ შეუძლები, რადგანაც ეს ბანკის დაარსების და წარმოების ისტორიას შეეხება. მე აქ მხოლოდ აზრად მაქვს, რომ მკითხველს მოკლეთ გარდავსცე ბ. ნ. ნიკოლაძის და ი. ჭავჭავაძის ერთ დროის პოლემიკა, კამათი და ამის სურათი. მგონი მრავალთათვის არ უნდა იყოს ეს დავიწყებული. ვისაც არა მოეხსენება-რა ამისი, ის ჩვენის მოკლეს წერილიდამ მცირეთ მაინც შეიტყობს ხსენებულ პირების განხეთქილების და საპოლემიკო აყალ-მაყალის ისტორიის უმთავრესს მიზეზებს.

გაზეთი „დროება“ მკაცრი წინააღმდეგი იყო ბანკების,

ილ. ჭავჭავაძის და ბ-ნ ლოლობერიძისა ნ. ნიკოლაძემ „დროება“ ამით საწინააღმდეგო შრომას მოახდომა. საპოლემიკო მხარეების მეოხებით ჩვენი საქმეები ისე მოეწყო, რომ ქართველთ ცხოვრებაში საჭიროთ შეიქმნა მეორე გაზეთის დაარსება, ან „დროების“ გაფართოვება და გაუმჯობესობა, თორემ მაშინ „დროება“ ერთობ პატარა ზომის იყოს და ხშირათ საჭირო წერილების ბეჭდვასაც ვერ ასწრობდნენ. ამიტომ ერთ საღამოს ბანკის დარბაზში კრება იქმნა, კრებაზე დაესწრნენ მრავალნი გვამნი ქართველთა და მათ შორის ილია ჭავჭავაძეც. ბევრის საუბრის შემდეგ დადგენილ იქმნა ასე: სერგეი მესხს, „დროების“ რედაქტორს, ვსთხოვოთ, რომ „დროება“ გააფართოვოს, ჩვენ ამისთვის დახმარებას მივსცემთ. იმან მის მაგიერ ბანკის განცხადებები გვიბეჭდოს. თუ ამას იგი არ ისურვებს, მაშინ ჩვენ მთავრობას სხვა გაზეთის გამოცემის ნებართვა ვსთხოვოთ. მალე ს. მესხს გარადსცეს ამბავი, მაგრამ იმან უარი განაცხადა და ამავე დროს ნ. ნიკოლაძემ წერილი დაბეჭდა „დროებაში“ და დაგმო ხსენებული კრება, რომ „დროების“ შესყიდვა განიძრახეს ზოგიერთ პირებმა და მით ამ გაზეთის დამორჩილება და თავიანთ დონეზე წაყვანაო, ე. ი. საბანკო კოთხვების მიყუჩებას ლამოდნო, მაგრამ უარი მოხსენდათო.

საქმე, კიცხვა და პოლემიკა მეტად აღორძინდა. მალე ილ. ჭავჭავაძემ მთავრობას თხოვნა მისცა ყოველ კვირის გაზეთ „ივერიის“ გამოსაცემლად. ნება-რთვა მიიღო და 1877 წ. მარტის 1-ლ რეცხვებიდამ ტფილისში იწყო ყოველ კვირის გაზეთ „ივერიის“ გამოსვლამ. „ივერიის“ მოვლენა ყველას სასიხარულოთ დაუშთა, დრო იყო უკვე, რომ ქართველებს საქართველოში მეორე გაზეთიც დაბადებოდათ და აგერ გამოჩენილ მწერლის მეოხებით. დაიბადა კიდევაც—„ივერია“, სადაც ხშირად ვხედავდით ხოლმე ჩვენის ბრწყინვალე, მწერლის ილ. ჭავჭავაძის ნაწერებს, ჩვენს სიხარულს საზღვარი არ ჰქონდა.

„ივერიაში“ მოღვაწეობა დაიწყო დ. ბაქრაძემ, პ. უმიკა-შვილმა. ორი-სამი ლექსი გრიგოლ ორბელიანისაც დაიბეჭდა.

ამათ გარდა ზოგიერთ ახალგაზდა მწერლებმა და მათ შორის ბრწყინვალეთ იმუშავა ნიკოლოზ ქანანოვა (ნ. დავითაშვილი). გაზეთის საქმე ამ პირს მიყვანდა და უნდა შეინიშნოს, რომ ისე ლამაზათ და ჩინებულათაც დაიწყეს წერილების წერა და ბეჭდვა, რომ იმ დროის კვალათ მასზე უკეთესი აღარაფერი შეიძლებოდა. სხვათა შორის «ივერიაში» დაიწყო ილია ჭავჭავაძემ თავის ეკონომიურ წერილების წერა და ბეჭდვა, სახელდობრ „ცხოვრება და კანონი“, რომელიც იმ დროის ქართველობამ დიდის სიამოვნებით მიიღო, რადგანაც წერილის შინაარსი, მრავალნი მოსაზრებანი და შეხედულებანი ჩვენს აწინდელ ცხოვრებაზე, ქართველ გლეხთა მდგომარეობაზე და სასამართლოს მხარეებზე ბევრნაირს ცნობებს იძლეოდნენ ხსენებულ კითხვების შესახებ, ნამეტურ ჩვენის ქვეყნის კანონმდებლობაზე, მებატონის და გლეხთა ურთი-ერთობაზე და ბევრსაც სხვა საჭირო საგნებზე.

ამავე ნომრებში დაიბეჭდა ილია ჭავჭავაძისაგან დაწერილი ისტორიული პოემა „მეფე დიმიტრი თავდადებული“, რომელიც ქართველ ხალხმა სიამოვნებით წაიკითხა. დიდად პატივცემულმა იაკობ გოგებაშვილმა ამ პოემის შესახებ წერილი დასწერა, რომ ქართულს ენაზე „ვეფხისტყაოსნის“ შემდეგ ასეთი რამ ისტორიული პოემა აღარაფერი დაწერილაო. იმ დროს ამ პოემაზე ასე შეიძლებოდა თქმულიყო, დღეს კი ასე არ არის, რადგანაც მას შემდეგ ქართულს ენაზე თვით ილია ჭავჭავაძემ უკეთესი პოემებიც დასწერა.

გაზეთი „დროება“ თვალ-ყურს ადევნებდა „ივერიის“ საქმეს, მის მიმდინარეობას და რამდენიმე ნომერი „ივერიისა“ ბ. ნ. ნიკოლაძემ „დროებაში“ გაარჩია. მალე „ივერიის“ პოლემიკაც აუტეხეს, მაგრამ „ივერიაში“ „დროების“ პასუხათ არაფერს სწერდნენ. ორი წელიწადი ისე იარა ამ გამოცემამ, რომ ერთი კრინტი, პასუხიც არ დაიძრა „დროების“ შესახებ. ბევრნი ამბობდნენ, რომ „ივერიაში“ რას დასწერენ პასუხათ, როცა გასამართლებელი პასუხი არაფერი აქვსთ. ილია ჭავჭავაძე

უმეტესად თავის ბრწყინვალე კალამს სულ სხვა-და-სხვა საჭირო კითხვების შესახებ წერას ანდომებდა და ნამეტურ ქართული ენის გასუფთავებას, გალახათიანებას და ამ ენის სიყვარულის გავრცელებას ქართველ ხალხში. აქ ყოველი წერილი ბრწყინავს, ყოველი წერილი სიამოვნებით იკითხება; უმეტესი ნაწილი ამ წერილებისა ისე მშვენივრათ არიან ნაწერები, რომ იგინი არ აღროს არ დაკარგვენ კითხვის მიმზიდველურს ძალას. ეს არის ღირსება მაღალ ნიჭის მექონის მწერლისა. „ივერიის“ საქმე კარგად მიდიოდა და წუნი მრავალთაგან არა ისმოდა-რა, მაგრამ იმ დროის ბედ-შავ და ბედ-ასლ ქართველთათვის ორი გაზეთის საქმე ცოტა საჩოთირო გახდა, მრავალთაგან დაწერილნი ვრცელი წერილები „ივერიაში“ და „დროებაში“ ვერ თავსდებოდნენ, ხშირათ დაუბეჭდავით შთებოდნენ, ამიტომ დაიბადა აზრი ქართულს ენაზე თვითურ ჟურნალის გამოცემისა, რითაც შესაძლებელი იქმნებოდა ერის სამსახური და საჭირო საქმეების კეთება. ამ საჭიროებას მეტათ დიდი ყურადღება მი-აქცია ილია ჭავჭავაძემ და მთავრობას თხოვნა მისცა «ივერიის» თვითურ ჟურნალად გადაკეთებაზე. ნებართვა მალე მიიღო და 1879 წ. „ივერიაში“ თვითურ ჟურნალიდ იწყო გამოსვლა.

«ივერიის» ჟურნალად გადაკეთებამ მეტათ სასიამოვნო გავლენა იქონია ქართველ საზოგადოებაზე. ჟურნალში იმავე პირობებმა დაიწყეს მეცადინეობა, ვინც გაზეთში სწერდენ. აქ მიემატა ანტონ ფურცელაძე, ძველი მეგობარი ილია ჭავჭავაძის, ძველი მოკამათე მისი, ძველი პოლემიზატორი. ამის დრო იყო უკვე და ესენი ცხადათ მიხვდნენ მას, რომ მათში სადავო არა იყო-რა, მათ ორივეს ერთად უნდა ეზრუნათ და მათი ზრუნვა კიდევ მიპრობილი უნდა ყოფილიყო ჩვენის მოზარდ-თაობის განსაღვიძებლათ და განსამხნეველად. მაგრამ ეს ისე არ აღმოჩნდა მაინც და მაინც, „ივერიაში“ ანტონ ფურცელაძის მხოლოდ ერთი ლექსი დაიბეჭდა. მიზეზები აქ ამის ნაწერების არ დაბეჭდვის ძველი უთანხმოება გახლდათ. განვლო მცირე ჟამმა, და ქართველთა ერთობის მნიშვნელობას ცხადათ მიხვდ-

ნენ, ერთობას ითხოვდა ნამეტურ ქართული ლატაკი მწერლობის მდგომარეობა, რადგანაც ქართულ ახალ მწერლობას სული არ ჰქონდა ჩამდგმარი. აი ამ საქმეებთა კარგათ მგრძნობელმა ილია ჭავჭავაძემ მიმართა სერგეი მესხს ასე:

— სერგეი, ჩვენ ერთმანეთში სადავო არაფერი გვაქვს, დავანებოთ თავი უნაყოფო პოლემიკას, გმობას და საქმე ვაკეთოთ. შევეერთდეთ ერთად და ერთის შეერთებულის უღლითაც ვიმუშავოთ. ილია ჭავჭავაძის ეს სიტყვები ერთ დღეს ს. მესხმა მე გარდმომცა და თან დაატანა, მე უთხარიო, რომ „შე თქვენთან რა მაქვს საერთოო!“

ილია ჭავჭავაძე „ივერიის“ ჟურნალად გარდაკეთებას აპირებს და „დროება“ და „ივერია“ ერთად შეცაერთოთ, ერთ ხელის-მოწერით გამოვაცხადოთ. ს. მესხმა უარი უთხრა. მაგრამ ეს დიდხანს არ დარჩა ასე. ჩვენში მოხდა სხვა-და-სხვა შემთხვევები და ბ-ნ ნ. ნიკოლაძეს და ს. მესხს შუა უთანხმოება ჩამოვარდა. ამ უთანხმოების ჩამოგდების მიზეზი ისე ნ. ნიკოლაძეს არ ედება, როგორც ს. მესხს. ს. მესხის და ნ. ნიკოლაძის მტრობა იმან უფრო გაამწვავა და გააორკეცა, რადგანაც ამ დროს ნ. ნიკოლაძეს რუსულს ენაზე თვისი დღიური გამოცემა გაზეთი «ობზორი» ჰქონდა, რომელმაც იმ დროს ერთობ დიდი გავლენა იქონია ჩვენს ერზე, ამ გაზეთს თვით რუსეთშიაც კი სიამოვნებით უმზერდნენ. გ. თუმანიშვილმა თავის ერთ წერილში კავკასიის «ტაიმსი» უწოდა „ობზორს“. ს. მესხის და ნ. ნიკოლაძის შუა განხეთქილების ჩამოგდება გახდა უმთავრეს მიზეზად და ბურჯათ, რომ ს. მესხი ილია ჭავჭავაძეს დაუახლოვდა, უკანასკნელს ისურვა ილია ჭავჭავაძესთან ერთს მწერლობის უღელს ქვეშ შეებმა. ეს მოვლენა ბევრისთვის გახდა სასიამოვნოთ და ბევრს კი ეწყინათ, მაგრამ საქმეს რომ დავკვირვებიყავით, მაშინ კი აქ საწყენი არაფერი უნდა ყოფილიყოს, გარდა სიყვარულისა, რადგანაც მაშინაცა და დღესაც ჩვენი მდგომარეობა ისე არაფერს საჭიროებდა და საჭიროებს, როგორც ერთობას. ნუ თუ დრო არ იყო ერთო»

ბისა, დრო სიწყნარისა და ოსტატურათ მეცადინეობისა. სწორეთ ეს იყო საჭირო და ესეც მოხერხდა. „დროება“ „ივერიას“ შეუერთდა, „დროების“ ზომა გაფართოვდა, თვიურ ჟურნალ „ივერიაში“ წელიწადში ოთხ სქელ წიგნათ იწყო გამოცემა, ე. ი. სამ თვეში თითო წიგნი, მაგრამ ვრცელის ზომის და სისქის. — „ივერიასა“ და „დროებაშია“ თითქმის იმავე თანამშრომლებმა მიიღეს მონაწილეობა, ვინც წინეთ იღებდნენ ამ გამოცემაებში მონაწილეობას. აქ ორივე გამოცემაში ილია ჭავჭავაძეც მოღვაწეობდა, ორივე გამოცემა საკმარისად გამშვენდა, ფერი გამოიცვალა. ამ დროს და ამ შეერთებული გამოცემაების მეოხებით გამოვიდა სამწერლო ასპარეზზე ყველასაგან ცნობილი მწერალი ალ. ყაზიბეგი.

ილია ჭავჭავაძის წერილები „დროებაში“ რაც კი დაბეჭდილა, ყველა დადის სიამოვნებით იკითხებოდა. აქ მთელი რიგი კითხვები აღმართეს ჩვენი ცხოვრების შესახებ და ნამეტურ ქართული ენის მფარველობის. ამ დროს რუსულს ჟურნალ-გაზეთებში ატყდა წერილების წერა შესახებ ქართველთა გარტომობის, ამავე ხანას მოჰყვა ქართულს ენაზე პიესა „სამშობლო“-ს წარმოდგენა, ამ გარემოებამ უფრო დიდი აღიქმით გამოიწვია, მოსკოვის პატრიოტებმა თავიანთი ბასრი კბილებით მომართეს. კატკოვმაც თავი წამოყო. ამას პასუხი მისცეს მრავალთა. მებასუხეუ შორის, გამოჩნილ კრიტიკოს ნ. მიხაილოვსკიმაც, რუსულს ენაზე, მასვე პასუხი მისცა „დროებაში“ ილია ჭავჭავაძემ. პასუხი მთელს ქართველობას მოეწონა. რედაქციას აქა-იქიღამ ტელეგრამები მოსდიოდა და ხსენებული წერილის დაბეჭდვის გამო დიდს მადლობას და თანაგრძნობას უცხადებდნენ. ილია ჭავჭავაძის წერილის მადლობაშიანი ღირსების ცნობებზე რუსულ გაზეთებშია გადიტანეს. აქ სწერეს, რომ ქართველების ბრწყინვალე პოეტმა ილია ჭავჭავაძემ კატკოვის შესახებ შესანიშნავი წერილი დასწერაო. ამას თვით კატკოვმაც მიაქცია ყურადღება. „დროებაში“ ბევრი რამ საუცხოვო და დიდათ საჭირო კითხვები გაირკვა ამ დროს, მან ი ავისი მი-

მართულება ცხად ჰყო გაზეთში. ერთის სიტყვით, გაზეთი-გაზეთს დაემსგავსა და ქართველთა ერთობის ღალადებამაც ცაში მომფრინავი ფრთების მსგავსი ზორტები მოიბა.

მაგრამ როგორც ქართველნი და ქართველების საქმე, არც ეს კეთილ განწყობილება და დაკავშირება დარჩა დიდხანს, ბრწყინვალეს ჰაზროვნებით მომხდარი დაკავშირება მალე დაირღვა, ჟურნალი „ივერია“ ისევ ილია ჭავჭავაძეს საკუთრებათ დარჩა და „დროება“ — ს. მესხს. ისევ განკერძოებით იწყეს მოქმედება, აქ აღსრულდა დ. ბაქრაძისაგან წარმონათქვამი შენიშვნა, რომ ქართველებმა ისევ ცაღკ-ცაღკე იმეცადინეთ და ამჟამად, თორემ შეერთებულის ძალით ვერაფერს გააკეთებთ და სიუფარულის მაგიერ განხეთქილებასაც დასთესავთ, ამას სიმძულვარეც მჭკუვებოდ. უნდა ითქვას, რომ თუმცა ეს ორი გამოცემა ერთმანერთს დაშორდნენ, მაგრამ ამათი გაცალკევება იყო მხოლოდ მოუთავსებლობა, თორემ სხვაფრივ იგინი დაშთნენ ერთის მიმართულებით და ერთის აზრებით. ილია ჭავჭავაძემ მალე მთავრობას თხოვნა მისცა და 1881 წლიდან „ივერია“ თვიურათ იწყო გამოსვლა. თვიურ ჟურნალის გამოცემის დროს დიდათ, უანგაროთ იმუშავა ივანე მაჩაბელი, რომლის შრომის ცნობებიც ჩვენის მწერლობის ისტორიაში ფართოდ აღვიღს დაიკავენს. ამ დროებში ტფილისში გამოიცა ჟურნალ „იმედი“, რომლის მოთავსეთ იმ დროის ახალგაზდები ითვლებოდნენ. ქუთაისში დაარსდა კვირის გაზეთი „შრომა“, ამ გაზეთის თანამშრომლად საკმარისად გამოცდილი პირები ირიცხებოდნენ. მოხდა შემთხვევები და ხსენებულ გამოცემაებს ილ. ჭავჭავაძესთან პოლემიკა აუტყდათ იმ დროს, როცა „ივერია“ და „დროება“ ერთად გამოდიოდა. ჟურნალ „იმედი“ ილია ჭავჭავაძეს არისტოკრატიობას სწამებდა, ძველი აზრების ღალადებას და მომხრეობას, მოღვაწეობის უკუღმართად გამოყენებას და სხვანი. გაზეთი „შრომა“ ემდურებოდა ილია ჭავჭავაძეს, ესენიც ბევრნაირ შეცდომებს და ნაკლს სწამებდნენ, ამ გამოცემათა სიტყვით, ილია ჭავჭავაძე ვერ ასრულებდა თავის

მოვალეობას, მან თავისი ნიჭი გააღალა, გააცუდაო, ბანკს შესწირა თავისი ტალანტიო. იგი ხეირიანს აღარაფერს დასწერსო, მან თავის მიმართულებას დიდი ხანია რაც უღალატა და განშორდაო, იგი ის პირი აღარ არის, რომელმაც „გლახის ნაამბობი“ დასწერა და „რამდენიმე სურათი ყაჩაღის ცხოვრებიდამაო“. ჩვენდა საუბედუროდ, ამ კიცხვა-გმობამ სხვანაირი სახე მიიღო, ზოგიერთებმა ამის შესახებ სულ ხამი, შეუფერებელი შეხედულება შეადგინეს. აქ წამოჭიმეს დ. პისარევის სახელიც და ყოველივე მიზეზი ჩვენი პოლემიკისა, განხეთქილებისა, აღრევისა და არევე-დარევისა პირდაპირ დ. პისარევის გავლენას მიაწერეს, მის წერილების კითხვას და იმავე აზროვნების ვრცელებას საქართველოში, რაც ხსენებული პირის და მის თანამედროვე რუსის მწერლებისაგან რუსეთში აღორძინდა 1860 წლებში, და რომელ აღორძინებულ მიმართულებამაც ჩვენს თავობაზედაც დიდი გავლენა იქონია, მაგრამ ჩვენში ეს მიივიწყეს და დ. პისარევი და მისი მოძღვრება აბუჩათ აიღეს, ამის შესახებ სწერდნენ ყოველნაირს ცილისწამებას და ბევრს უხეიროთ განმარტულ ქართველთა შეცდომებს დ. პისარევს აწერდნენ. ქართულს მწერლობაში ასეთ უჯერო მოვლენას მრავალთა სამწუხარო თვალთ შეხედეს და სხვათა შორის ანტ. ფურცელაძემ დაწერა წერილი ზემოხსენებულ პირთ აზროვნების წინააღმდეგ და პისარევის მოძღვრების საპატიოთ; ეს წერილი „იმედში“ დაიბეჭდა, რადგანაც ანტონ ფურცელაძე იმ დროს „იმედის“ თანამშრომელათ ირიცხებოდა.

ჩვენ ღარბ მწერლობას ხშირათ ასეთი მოვლენაც აწუხებდა; 1879 წლიდამ „დროებამ“ იწყო გმობა ისეთის გამოჩენილის მოღვაწის, როგორიც არის ნ. ნიკოლაძე, მალე ამ გამოცემას „ივერიაც“ მიემხრო. ესენი სწერდნენ ნ. ნიკოლაძის შესახებ ყოველნაირ ცილისწამებას, ტყუილს ცნობებს. ყოველი ნომერი მაშინდელის ქართველთ გამოცემაებისა სავსეა მისი გმობით. ხშირათ ეს გმობა კანონიერს ზომასაც გადადიოდა, ხშირათ მის პირად ღირსებასაც ეხებოდნენ. ამ კიცხვა-

გმობაში ნ. ნიკოლაძემ ერთის მხრით ილია ჭავჭავაძეც დაინახა, სხვებისაგან ამას მიეწერა ნ. ნიკოლაძეზე ცილისწამების ვრცელება, მტრების გაჩენა და ფრთების შესხმა. ამიტომ ნ. ნიკოლაძეს და ილია ჭავჭავაძეს შუა დიდი განხეთქილება ჩამოვარდა, იგი სასტიკათ გამოწვავდა.

ქართველთ მალე მოინარიკლეს ნ. ნიკოლაძე, თითქმის კალამი დაატოვებინეს. ეს განშორდა ქართველთ საზოგადო საქმეებს და წავიდა თავისს გზაზედ. ვიდრე ეს მოხდებოდა, მინამ ამან დაბეჭდა ერთი წიგნი სახელდობრ: „სახალწლო“, სადაც წერილს „მამულის სიყვარულს და მის მსახურებაში“ ილია ჭავჭავაძის შრომის და ღვაწლის შესახებ ისაუბრა და მის ღირსებასაც შესაფერის თვალთ შეხედა. აქაც კიდევ ბ. ნიკ. ნიკოლაძემ ილია ჭავჭავაძე მალალ ნიჭის მექონათ აღიარა, რაის მეოხებითაც ნიკ. ნიკოლაძე აღმოჩნდა სიმართლის მოყვარე და სამართლიერ პუბლიცისტად. ამანვე დაამტკიცა ილია ჭავჭავაძის ღირსება იმ დროსაც, როცა მან ილია ჭავჭავაძის „გლეხების განთავისუფლების“ სცენები რუსულათ სთარგმნა და „იზიანი ისკუსტეოში“ დაბეჭდა. იმ დიდი კიცხვა-გმობის შემდეგ ნ. ნიკოლაძეს შეეძლო, რომ ილია ჭავჭავაძე სულაც უარ-ყვეა და ეგმო, მაგრამ არა, ამ უდიდესმა განათლებულმა კაცმა, მრავალთაგან უკანონოთ და უსაბუთოთ გინკიცხულმა, მაინც ჭეშმარიტს გზას დაადგა, ნება ლიტერატორებივით ღალატს არ მიმართა და მან ილია ჭავჭავაძის შესახებ ისეთი აზრები და შეხედულება გამოაცხადა, რაც სხვებისთვის წარმოუდგენელი იყო და მასთან მიუხვედრიც.

მალე ქართველებში მისწყდა ნ. ნიკოლაძის კიცხვა, ამ დროს ჩვენში გაჩნდნენ ერთნაირი ჯურის ახალგაზდა წუკარტი მწერლები, რომელთაც წინანდებურათ იწყეს დ. პისარევის და შის მოძღვრების კიცხვა. მრავალთ უკვირდათ, რომ ქართულს მწერლობაში დ. პისარევის შესახებ აღძრულს კიცხვას რა აღგალი უნდა ჰქონდესო, რასა ჰგავს ესაო. მაგრამ რას ვიზამ-

დით ბრალიანი და უბრალო ყველა ამ ცნობილ ნიჭიერ მწერლის სახელს და ნაწერებს ეკამათებოდა. ამ პირის და ამის ნაწერების შესახებმა კიცხვა-გმობამ ჩვენს მწერლობაში დიდხანს გასტანა და რაკი 1885 წ. ილია ჭავჭავაძემ დასწერა მოწინავე წერილი „ივერიაში“ და პისარევზე ისაუბრა გაკვრით, ამ წერილის შემდეგ კი მცნობნი და არა მცნობნი ეცემოდნენ დ. პისარევს, ამის ნაწერებს და ჰგმობდნენ უმართებულოთ და უკანონოთ. მიზეზი, თუ რამ დაბადა ეს პოლემიკა და საუბარი და რისთვის დაირაზმა პისარევის მოძღვრების წინააღმდეგ ისეთი შესანიშნავი მწერალიც, როგორც ბრძანდებოდა ილია ჭავჭავაძე, ამის მიზეზი იყო რამდენიმე ჭორიკანა ქართველთ პირების მეოხება, რადგანა ეს პირები ილ. ჭავჭავაძეს ათასნაირს ჭორებს უზიდავდნენ ზოგიერთს ჩვენს მოღვაწეებზე და ვინ იცის რაებს არ ასმენდნენ, ყველაფერს უტყუვრათ არწმუნებდნენ. ამ ბოროტ პირების ჭორიკანობამ დიდხანს გასტანა, მათ საკმირისი უფოთიანი განხეთქილება დასთესეს, მათმა ენამ არია ჩვენთა საზოგადო მოღვაწეთა ვითარება, სიყვარული და დამოკიდებულება, ბევრსაც დასთესავდნენ, მაგრამ უკანასკნელ ეს მათ ველარ მოუხდათ, რადგანაც ილია ჭავჭავაძემ კარგათ მიხვდა მათ უჯერო და უმართებულო ენაობას, აღარაფერი ირწმუნა და ჩვენთა ზოგიერთ მოღვაწეთა ყვედრებასაც თავი დაანება.

უნდა ვსთქვათ, რომ აქ მარტოთ ილია ჭავჭავაძე არ იყო უკმაყოფილო სხვა ჩვენს მწერლებზე, აკაკი—ილიას ემდუროდა, ანტონი—ნიკოლაძეს, ს. მესხი სხვებს, ასევე გიორგი წერეთელი.—ივერია—იმედს, დროება—შრომას, „მწყემსი“ კიდეც სხვებს და ყველანი კი ერთმანერთს. ყველა ერთმანერთის კერძო-პიროვნული მხარეების შესახებ აღძრულ კიცხვა და გმობას ეძლეოდა, ყველა თავის თავის მოყვარეობის ცნობებს იცავდა და მისთვის ბრძოლა ყოველნაირათ, რაისათვისაც აღარაფერს ღონისძიებას არ იშურებდნენ. ამ შემთხვევების დროსაც ილ.

ქავჭავაძე, როგორც ჩვენი ერთობის მლალადებელი და მქადაგებელი, თუმც მრავალთ ემდურის და უსაყვედურებს ზოგიერთ რამეებზე და არ ეთანხმება, მაგრამ იმავე დროს იგი თან შერიგებას და ქართველთა ერთობას ამუდარებს, ქართველთა სიყვარულს და პატივისცემას, რაც მრავალთათვის ხშირათ საეჭვოთაც ხდებოდა.

ჩვენ, ქართველნი, დღეს ისეთ მდგომარეობაში ვართ ჩავარდნილი, რომ ჩვენთვის დიდათ საჭირონი არიან მოწინავე კაცები და მასთანვე ჩვენი დამაკავშირებელი ძალაც. ასეთ ერთობის დამაკავშირებელ ძალათ და ჩვენთა სახელის გამამშვენებლათ ჩვენ ვხედავთ ილია ქავჭავაძეს, აკაკს და სხვებს. ჟამთა ვითარებამ ჩვენ თვალები გაგვიხილა, საკმარისად ავღორძინდით განვითარებით, ჩვენ მრავალთ განათლებულ ერთაგან მივიზიდეთ ჩვენი ყურადღება, მათ ყურადღება მოგვაპყრეს დაიწყეს საქართველოში მოგზაურობა, ქართველი ხალხის გაცნობა, ქართული მწერლობის და ქართული ენის. ამისთანა დროს ჩვენთვის საჭირონი არიან ისეთი თამამი მოწინავე პირები, როგორც ბრძანდება ილია ქავჭავაძე, ეს ისტუმრებს ყველა მოწინავე პირებს, ესაუბრება მათ, აცნობებს ჩვენს ქვეყანას, ერს, ენას, მწიგნობრობას და წარმოთქვამს ხოლმე შესანიშნავ სიტყვებს, რომელსაც ალტაცებაში მოყავს მრავალნი, უცხო მსწავლულნი სიამოვნებით სავსენი ბრუნდებიან თავიანთ სამშობლოში, თან მიაქვსთ ქართველთა შესახებ საიმედო ცნობები, ივინი ბეჭდავენ თავიანთ მოგზაურობას, მოიხსენებენ ილია ქავჭავაძეს, აღწერენ ამის განვითარებას და ალტაცებულნი შთებიან, როგორც ჭკვიანის მოწინავე ქართველთა შესახებ, ისევე მალალის იდეებით გამსჭვალულ მამულისშვილის და მსწავლულ კაცის. რაც ასეთ პირებისაგან ილია ქავჭავაძის შესახებ კანონიერი ქება და დიდება წარმოთქმულა და დაბეჭდილა, ამას რიცხვი არა აქვს. ჩვენში ბევრისთვის ილია ქავჭავაძის ასეთი ქება და დიდება საწყენათაც დაშთენილა ხოლმე, მაგრამ ამის წინააღმდეგ რას გავაწყობდით. ეს სენია ბეჩავი ქა-

რთველებისა. ილ. ჭავჭავაძე ჩვენის ქვეყნის სიყვარულით იქამდის მაღალის გრძნობებით არის სავსე, რომ მან გააკვირვა თვით აჭარიდამ მოსული ფანატიკა ხოჯები და მოღლებიც, რომელთაც გაუმართა მასპინძლობა, ესაუბრა მოქარგულის ქართულის ენით და მათში ისეთი ზე-გავლენა მოახდინა, ისეთი შთაბეჭდილება დასტოვა, რომ საუკუნოების განმავლობაში ყოფილი ფანატიკები გარინდული დაშინენ. ამათ აღარ იცოდნენ როგორ გადაეხადნათ სამაგიერო, შინ დაბრუნდნენ და თან ქართველთ მოყვარეობის შესახებ საზღაპრო ცნობები წაიღეს. ამათ ზოგიერთი მისი ლექსები წაუკითხეს და მათ დიდათ მოეწონათ „მეფე დიმიტრი თავ-დადებული“, „დედა და შვილ“ და ნამეტურ „იანიჩარი“, რომელიც მათზეა დაწერილი და ოსმალეთში მყოფ ქართველთა ცხენოსან მხედრებზე.

შეიძლება იკითხოს ვინმემ, თუ რა აიძულებს ილ. ჭავჭავაძეს, რომ ყველა ჩვენს უცხო სტუმრებს ასე ეპყრობა და პატივისცემს? სხვები ამათზე თავიანთსას იტყვიან და ვინ იცის რას მიაწერენ და მე კი ვიტყვი შემდეგს: წმინდა მამულის-შვილური სიყვარული, წმინდა ქართველობა, წმინდა ცხოველი გრძნობა, რომელიც ამ ძვირფას მოძღვარს ახალგაზდობილგან დღევანდლამდის გვამში უღვივის.

ილია ჭავჭავაძის ამაგი საქართველოზე და ქართველ ხალხზე ერთობ დიდია და უსამზღვრო. ჩვენ არ ძალგვიძს, რომ ყველა მის მიერ გაკეთებულ—საქმეების ცნობები აღვუხსნათ. ეს შეუძლებელია. იმას კი ვიტყვით, რომ ტფილისში არ გაკეთებულა არც ერთი საზოგადო საქმე, რომ მის მეთაურად ილია ჭავჭავაძე არ ყოფილიყოს: ამის ღვაწლი „წერა-კითხვის სამართველოზე“ საკმარისია. ამ საზოგადოებას გარეშე სხვები რომელ ერთი მოვსთვადლოთ, ყოველ დღეს, ყოველ საათს და ყოველ წუთს ამის წინ სძევს ან ერთი ჩვენი საზოგადო საქმის ქალაქი, ან მეორესი, ან მესამესი და იგი ქალაქი ელის ილია ჭავჭავაძის განხილვას, გაცნობას და პასუხს. ჩვენდა საუბედუროდ და ჩვენის ბანკების მეოხებით ასეთ ბრწყინ-

ვალე პირს ჩვენში ხშირათ მეტათ ცუდი დღეებიც უდგება, ბურუსით და ნისლით მოსილი, ბანკების მეოხებით ბევრს ჩვენ მოღვაწე პირებთან კამათი და პოლემიკაც გამოიარა. როგორც ზღვაში ჩავარდნილი ერთი ფიცარი მცურავი და მღელავი ზღვისა და ქარიშხლის დღღვასთან, ისევე მოწყვედულია ილ. ჭავჭავაძე მრავალთა მოწინააღმდეგეთა შუა და იგი ვინ იცის რა შრომას, კამათს და მღელვარებას არ ითმენს, რომ ყველა ამ მოთმენით და მეცადინეობით ბანკის საქმეს კი არა ევნოს-რა; მისი მიმდინარეობის საქმე კარგათ წავიდეს, მას გზაში რამე ხიფათი არა დახვდეს-რა. მაგრამ მრავალნი ამ პირის ასეთს მეცადინეობას არ ერწმუნებიან, მის ცხოვრებასა და მოქმედებას ბევრნი არს ლალატს და შურს სწამებენ, ჰგმობენ, მაგრამ როცა საქმე საქმეზე მივა, მაშინ კი ყველა ეს დარაჯმული პირები წმინდა გრძნობის წინაშე თავს იხრიან და ილია ჭავჭავაძის საწინააღმდეგოდ ვერას ჰბედავენ, გარიდულნი შთებიან და ღირსეულს მამულისშვილს ღირსეული ქებითაც აჯილდოვებენ, მის სახელს და მოღვაწეობას ია-ვარდების ყვავილებით მოსავენ. ასეა ყოველ წლის ბანკის კრებებზედაც.

მაგრამ დავანებოთ ამას თავი და ვსთქვათ მხოლოდ ერთი ცნობა, რომელიც ბანკის შესახებ კითხვების საქმეს შეეხება. ეს არის პოლემიკა დიმიტრი ყიფიანს და ილია ჭავჭავაძეს შუა, რომლის მოუხსენებლობა ჩვენ არ შეგვიძლიან. ეს პოლემიკა ატყდა 1887—88 წლებში. დ. ყიფიანი ითხოვდა: ჩვენ ბანკი მიტომ დავაარსეთ, რომ ამის არსებობის საშუალებით ჩვენის თავად აზნაურობისთვის დახმარება მიგვეცა ე. ი. ღარიბები დაგვეფარა და არავის მამულები არ გაყიდულიყო ტორგითა. ჩვენ რომ გვცოდნოდა ეს საქმეები, მაშინ ამას არ ვიზამდით, ბანკს არ დავაარსებდითო. ილია ჭავჭავაძემ მოკლეთ მიუგო პასუხი და დაუმტკიცა მატემატიკურის და ალგებრიულის ცოდნით, ჩვენ რომ მაგაებს გავყვეთ, მაშინ ბანკი დაეცემაო და ჩვენთა საზოგადო საქმეებსაც თავის დამხმარებელი სახსარი მოესპობაო. ბანკილამ ვისაც ფული გააქვს, იმან უნდა

იკოდეს თავის მოვალეობაში. თუ ბეჩავმა ქართველმა თავის მოვალეობა არ იცის, იმას ჩვენ რაც უნდა მზრუნველობა გაუწიოთ, იგი თავის ბეჩაობას მაინც არ დაიშლის და უკანასკნელ მისი მამული კი მაინც გასაყიდათ უახდებოა. ბანკი სხვადასხვა საქმეებისაგან დაიტვირთება, მერე ჩვენ მარტოთ მზრუნველობასაც ვერ აუვალთ, ყველაფერი ხელილამ წაგვივა. დროა, რომ ქართველმა ისწავლოს ვალის გარდახდა, დროა თვალები გაეხილოთ, თორემ სხვა ტომის ერნი გაგვისწრობენ წინ თავიანთის შნოთი და ჩვენ ვერაფერს გავაწყობთ. ჩვენ ჩვენი მამაშვილური მზრუნველობა ბოლჩაში შესანახათ გაგვიხდებოა. საზოგადოებაში ზოგნი დ. ყიფიანის აზრის მორჩილნი იყვნენ, და ზოგნი კი ილია ჭავჭავაძის. ვინ იყო ამ ორში მართალი, ამის განხილვა მკითხველისთვის მიგვიჩნდება. იმას კი ვიტყვი, რომ რა წესებითაც დღეს ბანკი არსებობს და მოქმედებს, საბანკო საქმეები და აღებ-მიცემა კარგათ მიდის. ბანკის საქმეების კარგათ წასვლა რასაკვირველია მარტოთ ბანკირებისთვის არ უნდა იყოს, აგრეთვე მოგირავენებისთვისაც, ბანკს რომ რამე დაემართოს, ის მოგირავენებისთვისაც ცუდი იქმნება და მასთანვე დასაღუპიც, მაგრამ არა, ამის შიში ჩვენ არ უნდა გვქონდეს, რადგანაც აქ ბრძანდება ქართველთ გვარის მოკეთე ილია ჭავჭავაძე. ვიდრე ეს პირი აქ ბრძანდება, ვიდრე ეს პირი ცოცხალია, მანამდის თავად-აზნაურთა ბანკის საქმეს შიში არა აქვს, ხოლო შემდეგ როგორ წავა და წაემგზავრება მის საქმე, ეს უწყის ღმერთმან.

დაუმატებთ, რომ ბანკის საქმეში და სამსახურში ჩინებულათ ბრწყინავს თ. ივანე მაჩაბლის სახელიც. ივანე მაჩაბელი ცნობილი გვამია ჩვენში, შესანიშნავი მთარგმნელი შექსპირის დრამებისა, ერთ დროს გაზეთ „დროების“ და „ივერიის“ რედაქტორადაც ყოფილა, ამ პირს ბევრს საზოგადო საქმეებში მიუღია მონაწილეობა და იმედია ვიდრე ცოცხალ იქმნება, მანამდის იგი ბევრს საზოგადო საქმეებშიაც მიიღებს მონაწილეობას, ბევრს გააკეთებს და ბანკსაც კარგათ ემსახურება. ამაებს

გარეშე ივანე მაჩაბელი არის საკმარისათ განათლებული პირი, ევროპიულის განვითარებით აღესილი, მასთანვე ქართული ენის კარგათ მცოდნე, ზედ მიწევიდ, დიდათ მოსიყვარულე საქართველოს ერისა და მის წინმსვლელობის, მაგრამ, ჩვენდა საუბედუროთ, ამ პირს, ვ. მაჩაბელს, მ. მაჩაბელს და ილია ჭავჭავაძეს შუა ბანკის საქმეების გამო დიდი ბჭობა და კამათია ატეხილი. ყოველ წელიწადს ამათში სტყუდება ბაასი, საუბარი და ათასი სხვა დაუსრულებელი ამბები, რასაც ჩვენ აქ ვერ მოვთვლით. ჩვენ კარგათ ვიცით, რომ წინეთ ილია ჭავჭავაძე და ივანე მაჩაბელი დიდი ერთგული მეგობრები იყვნენ, ვიცით, რომ ილია ჭავჭავაძემ აღებინა ივ. მაჩაბელს ხელში კალამი და ქართული მწერლობის ასპარეზზე გამოიყვანა. ესენი ერთ დროს ერთად ეწეოდნენ ქართული მწერლობის საქმეებს და ბანკის უღელს. დიდი მეგობრობა სუფევდა მათში. ილ. ჭავჭავაძე იმოდენად პატივს სცემდა ივ. მაჩაბელს, რომ მან შესწირა ივანე მაჩაბელს ისეთი განვითარებული ქართველი მწერალ-მოდელაწე, როგორიც იყო ნიკოლოზ ქანანოვი („ივერიაში“ დავითაშვილის ფსევდონიმით), ვისაც ახსოვს ნ. ქანანოვის შრომა „ივერიაში“, ის ამ პირის მოცილებას ჩვენის მწერლობისა და საქმეებისთვის დიდ დანაკლისათ ჩასთვლის. ასე იყო წინეთ ამ ორ პირს შუა კავშირი, ასე შრომობდნენ ესენი. დღეს კი მათში სრული განხეთქილება არსებობს. ასეთსავე მდგომარეობაშია დღეს მოთავსებული დიდათ ნიჭიერი და ენა მახვილიანი მამულისშვილი პუბლიცისტი ილია ბახტაძე, საუბედუროთ ეს პირიც ასევეა დღევანდელის ქართულის მწერლობისაგან უსამართლოთ განარჩეული!

ამიტომ გვენატრება ჩვენ, რომ ხსენებულ ძველთ მეგობართ შორის მტიცე კავშირი დამყარდეს, დროა მოისპოს აღრევა, ქიშპობა, ერთმანერთის ზიზლი და მტრობა, ერთმანერთის საწინააღმდეგოთ დაფარვით მოქმედობა. რასა ჰგავს ეს, რასა ჰგავს ჩვენი მდგომარეობა, ვის მივაწეროთ ეს დავი-დარაბა, რის მიზეზებს? დროა გონებას მოვიდეთ, დავაკვირდეთ

ჩვენს გაწყალებულს მდგომარეობას, ჩვენი ტომის განსაცდელს, ჩვენი ენის და მწერლობის უძრულებას, დაუსრულებელს აღრევას და განხეთქილებას. წარსულშიაც ეს იყო ქართველთა უბედურება, ამის მეტი არა გვაკლდა-რა ჩვენ იმ დროსაც კი, როცა ჩვენს სამეფოს ბოლო ეღებოდა; ეს რომ ჰქონოდათ ჩვენს მამებს, მაშინ მათ სხვა აღარათფერი დასჭირდებოდათ, მაგრამ ეს ძვირფასი ერთობა აკლდათ, ეს საუნჯე ერის დიდებისა, კაცთ-მოყვარეობისა, სათნოებისა და პატიოსნებისა; ვამბობთ აკლდათ და ამის შეგნებასაც არ მისდევდნენ იგინი. ჩვენ თავთავის დროის კვალათ წაგზდებით, თუ ამ მამა-პაპურს უბედურებას გზა-კვალი არ აუხვიეთ. იქ, სადაც უნდა არსებობდეს დიდი ერთობა, დიდი ქართველური მეგობრობა; დიდი ძმობა და კავშირი, იქ ეს არ არის! ილ. ჭავჭავაძეს მთელი ქართველობა იცნობს, მთელს ქართველობას ეს გვამი ქართველთა ერთობის მლაღადებლათ ჰყავს მიღებული, რასაც მოწმობს თვით ამ პირის ბრწყინვალე კალამიც, ვიცნობთ აგრეთვე ივანე მაჩაბელსაც და ბევრს სხვებსაც, ვიცნობთ ამ პირს, რომ ამ პირსაც საკმარისი პატივისცემა აქვს მოპოვებული. მთელი თბილისის ქართველობა ამ პირებს ჯეროვან ყურადღებას აქცევს, შესაფერს პატივს. ავიღოთ თუნდა ის წრეები და წოდება, ვისაც ამ სტრიქონების დაწერა ეკუთვნის; იქ დიდი მწუხარება სუფევს ამათ განხეთქილების გამრ, დიდი გულისწყრომა, უწყიან იგინი, რომ იქ საიდგანაც ჩვენ უნდა ვწავლობდეთ ერთობას და მის მნიშვნელობასაო, ჩვენ ვხედავთ სრულს განხეთქილებას და შფოთებსაო. ასეთი საუბარი მე ხშირათ ისეთ წრეებში და შეკრებილებშიაც მინახავს ხოლმე და ისეთ მდაბიოთა შორის, რომ სირცხვილით ხმა ვეღარ ამამიღია და გავჩუმებულვარ. რა მდგომარეობა უნდა იყოს ჩვენთვის, რომ შესმენილ ქართველთა ასეთ ნაკლს თვით თბილისის ქართველთ ხელოსნები და ვაჭრებიც კი აცმევენ, ისეთი პირები, რომელთაც სკოლური სწავლაც არ მიუღიათ, მხოლოდ ქართული მწერლობის გავლენის ქვეშ აღზრდილან.

ყველა ამებეს ადვილათ ვწერთ, ენა ადვილად ამბობს, მაგრამ ამავე დროს გული ბოღმით მევსება და ხშირათ ვწუხდები კიდევ, როცა ვხედავ ჩვენთ კეთილშობილთ წოდების ასეთ საქციელს, ასეთს არა შესაფერს მოქმედებას; ერთი უბრალო რამე, ერთი სიტყვა და შენიშვნა მათში ჰბადავს პარტიობას, განხეთქილებას, სიმძულვარეს და აღრევას, ჯერ დღეს ამ მშვიდობიანს დროს, ამ მილულების ხანას რომ ესენი ესეთები არიან, ნეტა წარსულში რაღა იქმნებოდნენ, როცა მათ თავიანთი სათავის ადვირი ხელში ეკავათ თავისუფლათ, ნეტა მაშინ რა კანონმდებლობა არსებობდა მათში, რა კაცთ-მოყვარეობა და ჰუმანიური მხარეები. ამის კითხვის პასუხებს ცხადად აჩენს დღევანდელი მათი ყოფა-ცხოვრება, მიდრეკილება, თავმოყვარეობა, მედიდურება და მრავალიც სხვა არა სანატრელი საქმეები, რომელშიაც გახვეულია მათი გონება, მათი სულიერი და ხორციელი მხარეები. მაგრამ ვიმედოვნებთ მით, რომ ამ გათახსირებულ დროსა და გარემოებაშიაც ქართველობას თითო-ოროლა შესამცნევი პირებიც ევლინებიან, რომელნიც თავიანთის ბრწყინვალის კალმით რისხვას სცემენ ქართველთა კეთილშობილთ უხეირობას.

ჩვენ ვთქვით და ვიმეორებთ, რომ დიდის სულით და გულით გვენატრება ილია ჭავჭავაძის და ივ, მაჩაბლის ერთად დაკავშირება და დამეგობრება წინანდებურათ. ეს ჩვენ მით უფრო გვსურს, რადგანაც ათასნაირი ამბოხება შფოთებს ჰბადავს და მოწინააღმდეგებსაც ბრწყინვალე დროს უნაყოფო ბრძოლაზე და კამათზე აკარგვენებს; ჩვენდა საუბედუროდ, ჩვენი საქმეები ისე მომართეს, რომ მთელ ქართველთა გვარის კითხვები მხოლოდ ამ ბანკს შესწირეს. ბანკი, ბანკი, და ამის შფოთები, განხეთქილება, დავა და დარაბა! დღევანდელი ქართველი თავად-აზნაურობა მხოლოდ ამ ბანკის კითხვებით არის გატაცებული; როგორც დადგება მაისი და დაიწყება მაშინათვე ერთი ამბოხება! კაცი განცვიფრდება ამების ხილვით. აქ ხშირათ ისეთი მღელვარება სტყდება, რომ მათ ისეთი დამა-

მშვიდებელი და დამწყნარებელი პირი არ ჰყვანდეთ, როგორც ილია ჭავჭავაძეა, მაშინ იგინი ვინ იცის რას იზმენ, ერთმანერთს დაერევიან და სულ ამოჟღეტენ. ეს არავინ იუცხოვოს, ჩვენ ქართველნი ასეთ ჟღერა-წყვეტას ძველათვე შევეჩვიეთ. თუმცა ყველა ამ ამბოხებისაგან ბევრი უსიამოვნო საქმეებიც იბადება და გამწვავება, რაც დიდათ მოქმედებს ბანკის არსებობასა და მოძრაობაზე, მაგრამ ჭკვიანის მეთაურის ფინანსისტის მეოხებით, ყველაფერი მაინც წინსვლის გამარჯვებას არ სცილდება; ბანკის მსვლელობის საქმე თავის პირიანის, სასარგებლოს მოქმედებით და აღებმიცემით ეძლევა მიმდინარეობას, ეს არის ღირსება და ძალა ისევ და ისევ მრავალთა შემცნებულთა გვამთა ჭკუიერის შრომის და ამ შემცნებულთა გვამთა რიცხვს მეთაურობს ხშირათ უცდომელობით აღვსილი ილია ჭავჭავაძე.

ილია ჭავჭავაძე რაში არა ბრძანდება მკოდნე, მარჯვე და შორს მხედველი? ყველაფერში, ყოველგან და ყოველთვის მართო საბანკო და საფინანსო კითხვების ცოდნით არ დაამტკიცა ამ კაცმა თავისი განვითარება. ესევე პირი ჩვენს მწერლობაშიაც არის საკმარისად განათლებული კრიტიკოსი და ისტორიის მხილველი. მაგალითებრ „СЪВЕРНЫЙ ВѢСТНИКЪ“-ში დაიბეჭდა „წერილები საქართველოს შესახებ“ ბ. ჯაბადარისა. დამწერმა ამა წერილებისამ საქართველოს და მის წარსულს ცხოვრებას ხამის თვალთ შეხედა. ბევრი რამ მისგან აღძრული კითხვები ჩვენის ცხოვრების ვითარებას არ ეთანხმებოდა. ბევრს სტრიქონებში აზრის მერყეობაც სჩანდა და ნამეტურ იმ ფურცლებზე, სადაც დამწერი საუბრობს XII საუკ. ქართულს მწერლობაზე და უწყის, რომ ვითომც შოთა რუსთაველმა „ვეფხისტყაოსანი“ სპარსულის ენიდამ სთარგმნა, ვითომც ეს პოემა არის გარდმოკეთებული შეიხ-ნიზამ მედილინის პოემა „ლეილიანიდამ“. რუსთაველი შემდეგ საუკუნოებში სცხოვრებდა, „ვეფხისტყაოსანი“ თამარ მეფის სადიდებლათ შემდეგ საუკუნოებშია დაწერილიო. აქ ამან კმაფიოთ სენ-

კოვსკის აზრები განიმეორა. ასეთი წერილების წერა ჩვენ მეტათ უმართებულოთ მივიღეთ. პასუხი მისცეს ბ. ნ. ნიკოლაძემ „ახალ მიმოხილვაში“ და ილია ჭავჭავაძემ „ივერიაში“. პასუხი ფელეტონებათ იბეჭდებოდა და ეწოდებოდა „აი ისტორია“. ილია ჭავჭავაძემ ამ წერილების დასაწერად იხმარა ყოველნაირი ღონისძიება, იგი აღიჭურვა მთელის ევროპის განვითარებულ მეისტორიეთა ნაწერებთა შეხედულებით და აზრებით, ასე რომ როცა კაცი ილია ჭავჭავაძის „აი ისტორიას“ კითხულობს, მაშინ იმას ხსენებული წერილების დამწერათ ვინმე ბანკის თავმჯდომარე კი არ უნდა ედგას თვალთ-წინ, არამედ ევროპიულის, ისტორიულის განვითარებით აღჭურვილი ისტორიკოს-მეცნიერი. ქართველმა მკითხველმა ილ. ჭავჭავაძის წერილებს მკაცრის თვალთ შეხედა, ბევრნი ჰყვედრიდნენ ილია ჭავჭავაძეს, მაგრამ უკანასკნელ—კი ნათლათ დარწმუნდნენ, რომ ილია ჭავჭავაძის წერილები იყვნენ დიდის ჭეშმარიტებით სავსე და ისე დაწერილი, როგორ წერასაც დღეს ქართველთა გვარის ვითარება და გარემოებათა პირობები მოითხოვს.

ასეთსავე და უფრო შესამჩნევს ღირსებათ ჩაითვლება ილ. ჭავჭავაძის წერილი აკაკის წაკითხულ შოთა რუსთველის ლექციის შესახებ. ეს ორი უაღრესი მამულისშვილები „ვეფხისტყაოსანზე“ სულ სხვა-და-სხვა შეხედულების არიან. ორივე ერთმანერთს გაებასნენ და ამ ბაასის დროს იმაზე კი არ ისაუბრეს, რაც ამათ ბაასს შეეხებოდა, არამედ ერთმა წარმოასტკევა, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ ორგინალური ნაწარმოებია, იგი ქართველთ ისტორიას წარმოადგენსო. მისი გმირები ქართველები არიან და აქა-ქქ მოხსენებული ადგილებიც საქართველოს ადგილებიო. ამ განცხადებით აკაკის სურდა დამტკიცებინა „ვეფხისტყაოსნი“ ხალასი ქართველობა და მასზე სპარს-არაბთა მწერლობის არაფერის ზე-გავლენა. ილია ჭავჭავაძემ კი „ვეფხისტყაოსნი“ გმირებს სხვა გვარი მნიშვნელობა მისცა და განაცხადა, რომ რუსთაველს „ვეფხისტყაოსანში“ მსოფ-

ლიო გმირები ჰყავს წამოყენებულიო, და არა რომელიმე კერძო ცხოვრების მექონე კაცებია. მკითხველი დაინახავს, რომ აქ აკაკის მოსაზრებაც მართალია თავის განზრახვათა წინაშე, რადგანაც გარემოებამ ჩვენ იმ წერტილამდის მიგვიყვანა, რომ ბ. ჯაბადარმა და ბარონ ბრამბელუსმა „ვეფხისტყაოსანი“ „რელიგიიანის“ მსხვერპლად გახადეს, სპარსული ენიდამ არის ნათარგმნი, შემდეგ საუკუნოებში დაწერილი და სხვანია! რაც არ იყო შესაწყნარისი. ილია ჭავჭავაძეც მართალია მით, რომ მისი შეხედულება ემორჩილება საზოგადო მოვლენას, მსოფლიო ერის განვითარების პროგრესს, წინ სვლას, ნიჭის მსოფლიო მნიშვნელობას, მსოფლიო ერის საკუთრებას. გენიალური პოეტები თავიანთ უკვდავს ქმნილებებში კერძო ცხოვრების მექონ პირებს კი არ წარმოადგენენო, არამედ მსოფლიო გმირებსაო. ავთანდილი, ტარიელი და სხვანი მსოფლიო გმირები არიანო და არა კერძოთ ქართველებია.

ამათ შესახებ მე აქ არას ვიტყვი, მიმინდვია თვით მკითხველისთვის, რომელია ამათში მართალი და უფრო მისაღები.

ისტორიულ მწერლობას და კრიტიკას გარეშე ეს მოხერხებული მწერალია სააგრონომიო მწერლობაშიაც. ამისაგან დაწერილი წერილები ჩვენს მეურნეობის შესახებ, ღვინის დაყენებაზე, საქონლის შესახებ და სხვები, რომელნიც „ივერიაში“ გაფანტულია და რომელთაც კაცი აქ ვერ მოსთვლის, ცხადთ ამტკიცებენ ილია ჭავჭავაძის ხსენებულ საგნების კარგათ ცოდნას.

გამოურკვეველმა და ჯერეთ გამოუძიებელმა მაღალმა ბუნებამ ილია ჭავჭავაძის გრძობა-გონებაში მოათავსა ყოველნაირ საგანთა და კითხვათა ცოდნა და არამც თუ მარტო ცოდნა რამე საგნებისა, არამედ მიზეზნიც მათის დაარსებისა. ილ. ჭავჭავაძე როგორც ქიმიკოსი, როგორც მათემატიკოსი და იურისტიც, საკმარისათ მაღლა სდგას. აწინდელ სამოსამართლო წესდებათა, კანონმდებლობათა და ყაჩაღობის შესახებ იგი შესანიშნავი ამწონ-დამწონველია. მასთანვე ჩვენი გლეხკაცო-

ბის ცხოვრებასაც ერთობ კარგათ იცნობს, ნამეტურ იცის კარგათ ხიზნების მდგომარეობა და ერთხელ აღძრულ ხიზნების კითხვებში რუსულათ და ქართულათ ესეც იღებდა მონაწილეობას და წერილებს სწერდა. ერთ წერილში ილია ჭავჭავაძე ბუნდოვანათ სწერდა, რომ ხიზნები უფრო კარგა ცხოვრებენ, ვიდრე საბატონო და სახელმწიფო გლეხებია, რადგანაც ხიზნების დიდი, პატარა, ქალი და კაცი სულ მუშაობაზე არიან დაბანდებულიო. ამათ რომ ყოველთვის ასე არა ქმნანო, მაშინ ისინი ვერც მებატონეს მისცემენ ხარჯს და ვერც სახელმწიფოს გაუძღვებიან წინაო. მაშ სჩანს, რომ ხიზნების მდგომარეობა სახასო და საბატონო გლეხებზე უკეთესი ყოფილა, სჩანს, რომ აწინდელი მთავრობის აზრიც ხიზნების შესახებ უნაყოფო ყოფილა, რადგანაც მთავრობა ცდილობს, რომ ამ საბრალო, უადგილო და უბინაო გლეხკაცობას რამე საკუთრება მოუპოვოს და ერთხელა და სამუდამოთ მოსპოს მათი შეწყობებული მდგომარეობა. ალბათ გლეხებს სასტიკი მდგომარეობა უფრო აღადგენს, ალბათ სახასო და საბატონო გლეხები მიტომ ყოფილან ზარმაცები და თავიანთ ვალსაც ვერ იხდიან, რომ ივინი უზრუნველს მდგომარეობაში არიან მოთავსებულნი. მე ერთობ დიდის გულის წყრომისაგან აღვივსე, რადგანაც ხიზნების შესახებ ქართულს და რუსულს მწერლობაში მაშინ ბაასი ატყდა. მრავალნი სხვა-და-სხვა ხამს წერილებს სწერდნენ ამ წოდების შესახებ. მე ღღესაც ვერ წარმომიდგენია საგანი და ზიზხი ასეთის აზრებისა, რაც მაშინ ითქვა ჩვენს მწერლობაში, ჩვენ დიდის გულის-წყრომით აღვივსეთ, ზოგიერთ პირების წინააღმდეგ დავირაზმენით, დავიწყეთ ბევრი რამეების მხილება. ჩვენი მხილება ჯონიშენელო ლალადებათ დაშთა, რადგანაც ქართველებმა დიდი ხანია რაც დაივიწყეს და უარი ჰყვეს სამოქალაქო საქმეების აღორძინების დიდსულოვნება, დაივიწყეს გლეხთა განათლების მნიშვნელობაც, ხიზნების მდგომარეობის დაკვირვება, სასწავლებლის დახსნა, მწერლობის აღორძინება, სახალხო წიგნების ბეჭდვა და ვრცე-

ლება, ქართველ კათოლიკების ვითარება და მეგრელების. ნამეტურ ხიზნების მდგომარეობა, ბევრი რამ ითქვა ამ ბედ-შავ ხალხის ცხოვრების შესახებ, ბევრი წერილები დაიწერა, ბევრი სიტყვები წარმოითქვა. მაგრამ საბოლოოთ კი ამათ შესახებ არა გაკეთდა-რა, ამათ გაჭირვებულ მდგომარეობას არა მოეცხო-რა. ღღესაც ისევ ისე რჩება მათი მდგომარეობა, ძველის წეს-წყობილებით. ამ ბედ-შავი ხალხის ცხოვრებისათვის რუსის პატივცემულს მწერალს ივანოვიჩსაც მიუქცევია ყურადღება, რომელმაც წერილებიც დაწერა ამის შესახებ და ზოგიერთ ქართველთ მწერალთა აზრებიც უარ-პყო და აყვედრა, რომ იგინი ხიზნების საქმეს ურიგო, არა სანატრელის თვლით უმზერდნენო. ამის წერილები „მოამბეშიაც“ დაიბეჭდა.

ხიზნების შესახებ კი არა და ღღესაც, ჩვენს მწერლობაში, ბრძანდებიან იგეთი ვაჟბატონი გმირ-მწერალ პირები, რომლებიც გლეხ-კაცობას არათა სთვლიან, ილაჯ-გაწყეტელ ვრდომილთ გლეხთა მომხრეებს აძაგებენ, ჰგმობენ და დაცინვით „ტეტიათა მოტრფიალეს“ უწოდებენ!—სწორეთ ასეთი გვამი გახლავსთ ცნობილი მწერალ-პუბლიცისტ-ფილოსოფი, რომანოზ ფანცხავა, რომელმაც ერთს თავის წერილში გლეხკაცობა ისე აბუჩათ მოიხსენია, რომ მის მსგავსი უღირსი და უმგვანი ჩვენს მწერლობაში არა დაწერილა-რა. ეს გვამი, ეს ახალი მოციქული ძმობისა და ერთობისა, მკაცრათ წავიდა წინააღმდეგ იმ ქადაგების და თანასწორობის, რასაც გლეხთა შესახებ აკაკი და ილია ჭავჭავაძე გვაუწყებდნენ. ასეთი უდიდეს საგნებზე ასე ლაპარაკი მე თავაგდებათ მიმაჩნია და, ცოტა არ იყოს, ნორმალურს ზნეობითი მსჯელობის ზომისაც შორს გადასული.

სწორეთ ამ გვარმა უმსგავსოებამ და უწესობამა მაიძულეს მე შევხებოდი ბევრს ჩვენს საპატიო მწერლებს, მამულის-შვილებს და იგინი მკაცრის კილოთი მოვიხსენე. ეს მოხსენება ხომ ჩვენში საარაკო საქმეთ გარდიქცა და „სანდალა“ ხომ გახდა იმაზე უფრო დიდის კიცხვისა და გმობის წყაროდ, რაც

„სანდალამ“ სხვებს მიუძღვნა. მაგრამ მაშინაც ჩემს გულში ილია ჭავჭავაძის პატივისცემა იქამდის მაღალის გრძნობებით იყო დატოვებული და გარემოცული, რომ წიგნში არსად ილია ჭავჭავაძის შესახებ სიტყვაც არ თქმულა. იქ თუ რამ მოხდა ზოგიერთ ჩვენ პირების არ მოსაწონად, ეს იყო ჩვენის გულის ტკივილის მიზეზი, ჩვენი გულის-მწუხარების, რომელ გულის-ტკივილი და მწუხარებაც აღძრულ იქმნა ჩვენს გულში ჩვენის მამულის დაძინებულის მდგომარეობისაგანა, აი ამან გამოიწვია ჩვენი გულის-წყრომა, ჩვენი გოდება. ამან დაბადა სანდალა. ამ მოვლენას ბევრმა სასტიკის თვალით შეხედა საქმე გაამწვავეს, მრავალთა იწყეს ენაობა, მაშინდელი „ივერიის“ მეჭორე თანამშრომლები ბევრს რასმეს ასმენდნენ თვით ილ. ჭავჭავაძეს. ამან დასწერა რამდენიმე წერილი სანდალას შესახებ და იუწყა, რომ „რაც გინდ უხეირო მამა-მამა გვეყვანდესო, მაინც შეიღებს არ შეეფერებათ მათი გაჯანსღვად.“ მე ჯეროვანი ყურადღება მივაპყარ, მასში რაც სანაქებოთ და ჭეშმარიტათ ვსცან, ის მე მივიღე ჩემს ცხოვრებასა და მოქმედებაში. მგონი ყველასთვის უწყებულა, რომ დღეს ბევრის ხელობათ გადიქვა ფულების უზომოთ ფლანგვა, ქალების მოტაცება, ერთმანერთის ხეჩვა და ხოცვა, უზომო ლაზღანდარობა, მამულების ფლანგვა. ესენი ქართულ საზოგადო საქმეების მიმდინარეობასაც არ იცნობენ, ისიც არ იციან, თუ ქართული ენაზე რამდენი გამოცემა გამოდის, რამდენია მათში, რომ ქართულ გაზეთსაც არ კითხულობს, რამდენია მათში შეძლებულნი, რომელნიც ჩვენი ლარები ყმაწვილების მდგომარეობას არ აკვირდებიან, რამდენ ბავშვს რეკავენ უფულოობის გამო სკოლიდამ და ამათ პატრონი არავინა ჰყავსთ, რამდენი ჭკვიანი ბიჭი ეკარგება ჩვენ ტომს, რამდენი რიგიანი შვილი, ამათ აინუნშიაც არ მოსდისთ, ესენი მთელი დღე ფაიტონით დაბრძანდებიან, თუ ვისმეს დახმარებას აძლევენ; ისიც სხვებს და მასთანვე საძრახის საქმეებისთვის. არც ერთი ამათგანი სიკვდილის შემდეგაც არ იმეტებს ერთ კაპიკს ჩვენდა საზო-

გადო. საქმეების სასარგებლოთ. ერთი გროშით, ერთი სიტყვით არ იღებენ მონაწილეობას ჩვენს ქირსა და ლხინში, იგინი მკვდრები არიან ჩვენთვის. მგონია ამას მტკიცება არ უნდა. გადაშინჯეთ ჩვენი გამოცემების ხელისმომწერთ რიცხვი და თქვენ ამაზე ცხადათ დარწმუნდებით, რადგანაც დღეს ამ საქმის პატივისმცემელთ რიცხვი გლცხთა და მოქალაქეთაგან შესდგება, აზნაურების და სამღვდელთაგან.

ასეთი ჯურის და სისხლის შეიღების პატრიოტობა მე სამსხარო კომედიათ მიმაჩნია, საცინლათ, გმობათ, რადგანაც ამ პირებს საქართველო მარტო ლოთობის დროს აგონდებათ, ცარიელი სიტყვებით, მასხარობით. მეხი მათაც დაეცეს და მათ ნაჯღანებსაც. მოვიდა უკვე ის დრო, როცა ჩვენ თვალე-ბი გავახილეთ, იგინი ჩვენ ველარაფერს ვერ მოგვატყუებენ, მათს ყოფნას ქარ-ცეცხლი დალეწავს. მათი ამ ქვეყნათ ყველაფერი აღიგვება, სახელიც, ხსენებაც, და ნაწერებიც, მათი ნაწერები ისევ მათის შეიღებისათვის იქმნება გამოსაყენებელი, ჩვენთვის იგი არათ ღირს. ამიტომ ჩვენ არც არას ვნატრობთ მათსას, ვინც კი პატიოსანი გვამია მათში, ვისაც ჩვენი რამ სწამთ და სულით და გულით ჩვენი კეთილდღეობის მონატრენი არიან, იმათ ჩვენ დიდს პატივსცემთ და დიდათაც ვაფასებთ. ამათი სიყვარული ჩვენ გვამში გაფართოებულია. ამის გარეშე კო ვინც უნდა იყოს, გინდ თავადისშვილი, ჩვენ მას ვერ შეუირიდებით, ყოველთვის მტრათ და მავნე პირათ ვაღიარებთ. ამათ ჩვენ უარსა ვყოფთ და ამასვე ვასწავლით ჩვენს მოზარდ თაობასა.

ვიტყვით, რომ ესევე გვასწავლა თვით ილია ჭავჭავაძის ლექსებმა, თვით ამ პირმაც მრავალ გზის დაჰგმო ეს უქმი შემრცხვენი ძალა, იქმნება თვით ილია ჭავჭავაძე ამ წოდების განუყრელი მეტრფიალეთა და მენუკე, მათი ინტერესების მფარველი, იქმნება თავის პუბლიცისტიკასაც ამათ სასარგებლოთ ხმარობს, ეს მე არ ვიცი, ამასთან მე საქმე არ მაქვს, მე მხო-

ლოდ სახეში მაქვს მისი სიტყვა კაზმულის მწერლობის დაღ-
დება, რასაც ის ხშირათ პირუთენელათ ჰქადაგებს.

ილია ჭავჭავაძის წერილების უმეტესი ნაწილი საუცხო-
ვო მიმართვის არიან, ვინც ამის წერილებს წაიკითხავს, ის მის
კითხვის შემდეგ ხელცარიელი არ დაშთება, საგნის დაკვირვე-
ბას გამოიტანს, ეს ღირსება მას მართათ პუბლიცისტიკაში
არ ემჩნევა, ასეთივე ბეჭედი აზის მის ლექსებს, მისი ლექსე-
ბიც ასეთივე ძალოვნების მექონია, როგორც აკაკის ლექსები,
მისი ლექსებიც თავისებურს ზეგავლენას ახდენს მკითხველზე,
მკითხველი ბევრნაირს ჰანგებს გრძნობს მისი ლექსების კითხ-
ვის დროს. თითქმის ყოველს მისს ლექსს აქვს თავისი მიმზიდ-
ველური ძალა, თავისებური ტალი; ასევე ითქმის მის მოთხრო-
ბებზე, მოთხრობებსაც დიდი ღირსება აქვს და იგინი მკითხ-
ველს ბევრნაირის ცნობის მოყვარეობით ავსებენ, მე არა მგო-
ნია, რომ ვინმემ ამის რომელიმე მოთხრობა წაიკითხოს და ის
ამ მოთხრობების კითხვის შემდეგ ხელცარიელი დაშთეს, იმან
აქედამ რამე დაკვირვება და ცხოვრების ცნობები არ გაიცნოს.
ამის მთელი თხზულების წაკითხვით კი არა და ხშირათ მკითხ-
ველი ერთის და ორის სტრიქონიდანაც იგრძნობს შესამჩნევს
ზეგავლენას. მე არა მგონია, რომ ქართულს ენაზე, აკაკის
ლექსებს გარდა, ჩვენთვის ისეთი ფარსაგი რამ მოიპოვებოდეს,
როგორიც ილია ჭავჭავაძის პოემა „აჩრდილია“. ამ პოემის
დასაწყისი პირველად 1863 წ. „საქართველოს მოამბეში“ და-
იბეჭდა, შემდეგ 1873 წ. „კრებულში“ ერთი თავი და 1881 წ.
„ივერია“-ში კი მთლათ. ეს პოემა ჩვენს მწერლობაში პირ-
ველს ხარისხზე უნდა აღინიშნოს, ეს ქმნილება ბევრათ მალ-
ლა სდგას ნ. ბარათაშვილის „ბედი ქართლისა“, ვ. ორბელია-
ნის „იმედზე“, გრ. ორბელიანის „სადღეგრძელოზე“ და ბევ-
რიც სხვებისაზე. ნაწერი ცხადათ აჩენს დამწერის ფართო
შეხედულებას კაცობრიობის ცხოვრების წეს-წყობილებაზე და
კერძოთ კიდევ ქართველთა ცხოვრებაზე. ეს პოემა ყოველ-
ნაირის შემოქმედებითის ძალოვნებით უმაღლესათ არის დაჯილ-

დოვეჭული. იგი შესანიშნავია ხელოვნების მხრით, მხატვრობით და ლირიზმითაც. ამანებს გარდა აქ ირჩევა შემდეგი კითხვები: ქვეყნის მდგომარეობა, მდაბალთა და მაღალთა ვითარება, მუშა ხალხის ცხოვრების პირობები, რაც დღეს ევროპაშია აღძრული, ვაჭართა და მუშაკთა ურთიერთ დამოკიდებულება, მდიდართაგან ლატაკთა დევნა, ბატონისა და მონის კავშირი, ქალებზე მდგომარეობა, რომელთა ვითარებაც სატირელს მდგომარეობაშია ჩავარდნილი და დღეს დღეობით ამ საბრალოების პირად თავისუფლების ღირსება უფრო მიწასთან სწორდება, მათ ვითარებას ფარდა ეხდება, დღეს ევროპის და ჩვენი ქალაქებიც მარტოთ მათის ნამუსის გასაყიდ სახლებით იფინება. ჩვენ აქ ყველაფერს დაწვრილებით ვერ ჩამოვთვლით ამ პოემის ღირსების შესახებ, ვიტყვით, რომ ილია ქავჭავაძეს გინდ ამ ერთად ერთ პოემის გარდა სხვაც რომ არაფერი დაეწერა. იგი ამითიც სამარადისო სამახსოვრო ადგილს დაიკავებდა ჩვენის მწერლობის ასპარეზზე.

დრო იყო, როცა დ. პისარევმა ბრძანა რუსულს ენაზე, რომ მალე მოვა ისეთი დრო, როცა რუსის ყმაწვილობა მიხედება, რომ იგი უხეირო რამეებს კი არ უნდა კითხულობდეს, არამედ ნეკრასოვის ლექსებსაო. ამასვე ვიტყვით ჩვენ. დროა უკვე, რომ ქართველ ყმაწვილ-კაცობაც ხეირიან ნაწერების კითხვას გაჰყვეს და უბრალო, უშინაარსო ლექსების მაგიერ „აჩრდილი“ და ასეთ ნაწერები იკითხონ. თუ როგორი ადგილი უნდა ეკავოს ამ პოემას ჩვენს მწერლობაში და ან რა ღირსებისა არის იგი, ამაზე სამართლიერათ ისაუბრა ერთმა ქართველმა პუბლიცისტმა ერთს თავის წერილში, რომელიც ადრე „ივერიაში“ დაიბეჭდი.

„აჩრდილზე“ არა ნაკლების ღირსების არის ეპიზოდის „დედა და შვილი“, აქაც იგივე გულის უსამზღვრო ფილოსოფიური შეხედულება სუფევს კაცთა ტომის ბრძოლის, შრომის და ცხოვრების შესახებ. აქაც იგივე მაღალი ღირსება გამოისკვრიტება დიდის მამულის შვილისა, რაც სხვაგან სხვა ამის ნაწე-

რებში სჩანს საყოველთაოდ. დასამტკიცებლად იმის, რომ ეს გვამი ყველაფერში კამკამათ არის მოქარგული, ყველაფერში ბრწყინავს სილიადით, ამიტომ ჩვენ მოვიყვანთ თვით პოემის ერთ პატარა ადგილს, რომელსაც ჩვენს გულზე დიდი გავლენა აქვს დაჩნეული.

„თავისუფლებავ, შენ ხარ კაცთა ნავთსაყუდარი,
შენ ხარ ჩაგრულის, წვალებულის წმინდა საფარი,
შენ ხარ მშვიდობა და სიმართლე ამა ქვეყნისა,
შენ ხარ აღმზრდელი ღვთაებადმდე კაცთ ბუნებისა...
ეგრედ ნაშოვნია რად წაგვერთვი მოსავთა შენთა?
რალად ღვრის ღღესაც შენთვის სისხლსა ადამიანი?
რად შეიღებე კაცის სისხლით საშიშრად ჩვენდა
და რისთვის დახვალ ამა ქვეყნად პირ-სისხლიანი?
თვით ხარ მშვიდობა, უხვად მადლთა ქვეყნათ მომფენი,
მაგრამ სისხლით კი იკვლევს გზასა მძებნელი შენი!
რათ არ შენდება უსისხლოთა მისი ტაძარი,
მისი, რომელიც თვით მშვიდობის ღვთაება არი?..

რომელ ერთი სტრიქონი და ლექსი მოვიყვანოთ აქ, რომ მკითხველს უეჭვოთ და უზადოთ დაუმტკიცოთ ილია ჭავჭავაძის ნაწერების მაღალი ღირსება, წმინდა გრძნობები და კაცის სულის და გულის გამაფაქიზებელი მიზნიდველობანი. მე მგონია, რომ ეს ყოველმა ქართველმა უნდა კარგათ იცოდეს, მე მგონია, რომ ამის ნაწერების აზრები და ცნობები ყოველ ქართველის გვამში მტკიცეთ უნდა იყოს დამარხული, ყოველს ოჯახში უნდა მოიპოვებოდეს ამის წიგნები, რათა იქილამ აღმოიკითხონ ერთობის ცრემლით ნაწერი ღალადებანი შესახებ ჩვენის ტომის ვითარებისა.

თამამათ ვიტყვი, რომ ილია ჭავჭავაძის ლექსებმა არამც თუ მართათ გულის მიმტაცველობის მხრით იქონია გავლენა და მრავალთა მამულის შვილობით აღზორგება და მომზადება, არამედ ამის ლექსებმა გამოზარდა მთელი თაობა, მთელი გუნდი თვით ჩვენის სიტყვა-კაზმულის მგონებისა. ბაჩანამ პატივცემული რაფიელ ერისთავი აღიარა დიდ მოძღვრათ, სასიქა-

დულო მგოსნათ, მე ამის საფუძვლათ უფრო თამამათ ვიტყვო, რომ ილია ჭავჭავაძის ლექსებს უფრო დიდი ადგილი უნდა დაეთმოს ასეთ ასპარეზზე, ვალიარებ თამამათ, რომ თვით ნიჭიერს მგოსანს ლუკა რაზიკაშვილს, პარმენ თვალჭრელიძეს, ნ. რაზიკაშვილს, შ. ქუჩუკაშვილს, თ. რაზიკაშვილს, აფშინაშვილს და თვით ქართველ ნადსონს—დ. ხოშტარიასაც უნდა ექმნეს ილია ჭავჭავაძის ლექსების და აკაკის გავლენა. ამის უარყოფა ჩვენ არ შეგვიძლიან, რადგანაც დღევანდელი ჩვენი ცხოვრების ვითარება ასეთია, ჩვენი მწერლობის მდგომარეობის პირობებიც ასევე გახლავსთ მომართული. იქმნება ჩემი მოსაზრება ზოგიერთ ჩვენთაგანმა იუცხოვოს, მაგრამ აქ საუცხოვო და არ საკადრი არაფერია, რადგანაც ზემოხსენებულ მგოსნებს თავიანთის წარსულის ცხოვრებით მე კარგათ ვიცნობ, ვიცი თუ მათ როდის, როგორ და რა ლექსებით დაიწყეს მწერლობა, მათი ნიჭი და ძალა როგორ ვითარდებოდა ჩვენის მწერლობის ასპარეზზე. ამ პირებთა წინაშე, ამათ ლექსების წარმატების ძალათ და მამათ მე ვალიარებ ილია ჭავჭავაძის და აკაკის ლექსებს. ვიტყვი, რომ დღეს ეს ახალ მგოსნები ჩვენში პირველ ხარისხიდან მგოსნებათ ითვლებიან და ნამეტურ ვაჟაფშაველა და პარმენ ცახელი. მაღლობა შენსას განგებოა, რომ მოვიდა ის დროც, როცა საქართველოში, ქართული მწერლობის ასპარეზზე, სიტყვა-კაზმულ მგოსნებათ გლეხის შვილები გამოვიდნენ. ერთხელ ამის შესახებ პატივცემულმა რაფიელ ერისთავმაც ბოძანა: რომ თქვენ ცოტა კიდევ მოიცადეთო, აბა მათში განათლება გავრცელდეს და ზოგიც მერე ნახეთო, ეს მხოლოდ ნიშნებია იმ დიდის მოვლენის, რომელიც ქართველობას მოეგლინება მომავალშიო. ასე გახლავსთ თუ ისე, ყოველ შემთხვევაში ზემოხსენებულ გვამთა ლექსებს მე დიდ მნიშვნელობას და გავლენას ვაწერ სიტყვა-კაზმულ ჩვენთა დამამშვენებელთ მელექსეთ პოეტურ ნიჭის გაფურჩქვნის ოდეს ვითარების წინაშე. დარწმუნებული ვარ, რომ რაც დღეს ამ მგოსნებს ამღელვარებს, რაც ამათ გულსა და გრძობას ჰხიბლავს

რაც ამათ აკვნესებს და ცხარეს ცრემლებით ატირებს, რომ ამების დბადების უმთავრეს სხივებში ილია ჭავჭავაძის ლექსებს ნაწილი არ ექმნეს დაკვებული. მე არ შემიძლიან არა ვსთქვა, რომ ცახელის დასვედიანებული გული, გულსაწვავათ გაყვითლებული ფოთლები — ვაჟა-ფშაველას ჩაძინებული მაღალი მთები, დაქანცული ლომ-ვეფხენი, ბაჩანას ცის სიმშვენის გალობა და ჩვენთა მოდუღუნეთა ნაკადულთა კვნესა, შ. ქუჩუკაშვილის ნისლები, დელვანი და ბევრისაც კიდევ სხვა სამკაულებით მხარეები ხსენებულ მგოსნების ზეგავლენას მოცილებული იყოს. არა მგონია და ამის მხრით ბ. რომანოზ ფანცხავამაც სამართლიერათ ისაუბრა. „ნ. ბარათაშვილის“ ვარჩევაში*) მე ჩვენს მელექსეებს ცის მნათობათ არ ვსთვლი, მაგრამ ჩვენის ვარაპის და ვაების მგრძნობელთ ახალ მგოსანთ ჰაზროვნების განვითარების ასპარეზზე კი დიდს მნიშვნელობას უთმობ და აკაკს და ილიას მათ მოძღვართ ვაღიარებთ.

ბევრნაირ ღირსებასთან ილია ჭავჭავაძეს აქვს ერთი სხვა დიდი ღირსებაცა. იგი როგორც მოქალაქური აზროვნებით აღჭურვილი შვილი, თავის ნაწერებში მუსრავს წოდებრივს განჩრევეს, წოდებრივს მხარეებს, ამ გვამს ყველა მღვთის შვილათ მიაჩნია, ყველა ქართველათ. ამის სული და გული ხსენებულ აზრების გარეშემო ტრიალებს. ამან ათქმევინა მწარეს გრძობებით შემდეგი: „თავადისშვიდი კარგი რა აჩის, ცუდი რა უნდა იყოს?“ ამ სიტყვებში ბევრი რამ გულის უსამხლვროება ისახება. ამას განმარტება აღარ სჭირია, ეს შენიშვნა ჩვენის ტომის წინაშე დიდს შემცნებათ უნდა იქმნეს მიღებული, ჩვენ ამაზე მეტათ გული გვწყდება, სული გვიშფოთავს, რადგანაც თავადია, აზნაური თუ სხვა, ჩვენ ყველა ქართველად გვწამს, ქართველად მიგვაჩნია... მათის დალუპვით და ციმბირში გზავნით ერთობ ვდელდებით, გარემოებას ვწყვევლით, გათახსირებულს ვითარებას... ცხადი საქმეა, რომ ასევე სულშეშფოთვით იტყოდ და ამ სიტყვებს ილია ჭავჭავაძე.

*) „კვალი“ 1896 წ. რ. ფ. წერილემი.

ავილოთ თუნდა ამისაგან დაწერილი „შესანიშნავი ლექსი
„რა ვაკეთებ რას ვშვრებოდით? — თვითვე იძლევა მგოსანი პა-
სუხს, რომ მას ვშვრებოდითო, რომ მალლა თაროს ჩვენ ვის-
ხედით, და ძირს დაბლა უძლოურებს ვლადრამდითო. ნათლოვა-
ნია, რომ ყველა საქმეში ფრთხილი და მცოდნე მგოსანი ამ სი-
ტყევებს უცაბედათ არ წარმოსთქვამდა, რომ ნამდვილის, ქეშ-
მარიტის ცნობებისაგან გული და სული ამღვრეული და შეშ-
ფოთებული არ ჰქონოდა. თუნდა ეს ჩვენ ჩვენათ ვსთქვათ და
განა ეს ასე არ იყო, განა ჩვენი მოწინავე დიდი სახლის შვი-
ლები ასე არ იქცეოდნენ, მათ რომ ასე არ ემოქმედნათ და
ჩვენის წინსვლისთვის ხელი შეეწყათ. დღეს ხომ ჩვენი საქმე
ასე დაქვეითებული არ იქნებოდა, ასე დაცემულები არ ვიქნე-
ბოდით, ჩვენს ქვეყანაში თითქმის ყველა მოსული ხალხი წა-
ვიდა წინა და ჩვენ კი, ქართველებს, რაღაც ღმერთი გვიწყრე-
ბა, არა გვეშველა-რა, შველის ნაცვლათ ჩვენმა ტომმა კლე-
ბაც იწყო და თავის კვალათ გამრავლებასაც მოაკლდა, ასე
გამრავლება, როგორც დღეს მრავლდება ქართველი ხალხი,
კანონიერს გამრავლებასთან შედარებით არ გამრავლებათ
უნდა ჩაითვალოს; დღეს ქართველი ტომის ძეთა რიცხვი 4 მი-
ლიონზე მეტი მაინც უნდა იყოს.

სწორეთ ამისავე სახსოვარს მხარეს წარმოადგენს „ოთა-
რანთ ქერივის“ დაწერა. რამ დააწერინა ამ გვამს ეს მოთხრო-
ბა, რამ აიძულა იგი? — რასაკვირველია კიდევ და ისევ ჩვენმა
დარღვეულმა ერთობამ და მისმა პირობებმა. რა არის ჩვენი
უბედურების უმთავრესი მიზეზი? — ჩვენი დარღვეული ერთობა
და ჩვენ შორის ხიდის ჩატება. ვიღრე ეს ხიდი იქმნება ჩატე-
ხილი, მანამდის ჩვენ არა გვეშველება-რაო. ეს მოთხრობა ზო-
გიერთებმა გაარჩიეს, თავ-თავიანთებურად ისაუბრეს და ახს-
ნეს მის კითხვები, თუ გლახთა და თავადა-ზნაურებთა შორის
რათ არის ხიდი ჩატეხილიო? მათ ბრძანეს, რომ ამ ხიდის გამ-
თელებას ურთიერთ შორის დაარსებული ეკნომიური მხარეების
უთანასწორება უშლისო.

ჰკვიან და რიგიან პირებმა ყოველ საგნის წარმოთქმის დრო და ხანა იცინანო. ამასვე ვხედავთ ილია ჭავჭავაძეში. იყო დრო, როცა ჩვენი ცხოვრება საჭიროებდა თათქარიძეების აწერას—და მან აღწერა იგი; მოვიდა დრო, საჭირო გახდა გლეხების შესახებ საუბარი და დროის შესაფერათ დასწერა „გლახის ნაამბობი“ და ლექსები; გავიდა ხანი, შეიცვალა დროება, დღეს ჩვენი ცხოვრების საქმე სხვაფერ მოიმაართა, დროის კვალათ დღეს „ოთარაანთ ქვრივი“ დასწერა, რომლითაც გვამცნია ის, რაც დღეს არის ჩვენთვის სამცნევი და ყურადღების მისაქცევი, მთელი ამის ლაღადება იმას შეიცავდა და შეიცავს კიდევაც, რომ ქართველნი დაკავშირდნენ, ქართველთ დარღვეული ერთობა მოსპონ, იწამონ, რომ იგინი ქართველები არიან და ერთ დიდ საქართველოს აკვანსაც ეკუთვნიან, ერთი ენის შვილები არიან, ერთი სისხლხორცის: გლეხი, აზნაური და თავადი ღმერთს არ გაურჩევია; მაშნურც ჩვენ გავარჩევთ. ამას ჩვენი მდგომარეობაც თხოულობს, დღეს ჩვენი ტომი ისეთ გარემოებაშია, რომ ქართველთა ეს აღარ შეჰფერის, გარეთ, უცხოელებში-კი შეიძლება, რომ ვინმემ თავი გამოიჩინოს ამით და წოდებრივი უფლების დაფარვისთვის მტკიცეთ იძიოს, მაგრამ შინ კი, ქართველთა შორის იგი ქართველთა უნდა დაშთეს, რადგანაც ჩვენ ყველანი ერთ ტომის შვილები ვართ, ერთი ენის, ერთ ქვეყნის და ერთი მისწრაფების, ჩვენს ასეთ საქციელს და ერთობას ლაღადებდნენ მრავალნი გამოჩენილნი გვამნი ქართველთა და ამასვე ლაღადებენ დღესაც მრავალნი, მაგრამ არიან ისეთი გვამნი, ისეთი ავყია პირნი, რომელნიც ჩვენთა საუკეთესო მოძღვრებთა მოძღვრებას უარსჰყოფენ, ჩვენთა საუკეთესო მამულის შვილების დავალებას ფებქვეშ სთევენ, საუკეთესო და ბრძენ მოძღვრების წინააღმდეგ მიდიან. გლეხებს კაცადაც არა სთვლიან, ერთი ხელის ჩამორთმევის გამო საჩივრებს და ცემა-ტყეპას სტეხენ და თან ჰყვირიან: რომ გლეხის ჩამონართმევი ეს ხელი ვილას მივსცეთო, რაჟა გაბედა და ვა-

ქარ გლახმა ხელი მომცაო, ვაი ჩვენ კეთილშობილ სისხლსაო, ვაი ჩვენს თავსაო!

რას ჰგავს ასეთი საქციელი, რას უნდა მივაწეროთ იგი. ჩვენს დროში ასეთს საქმეებს მხოლოდ იგინი ჩაიდენენ, ვინც მოღალატეები არიან, ჩვენი მტრები და არა მოკეთენი. ესეთი პირები სთესენ შურს, მტრობას, ზიზღს წოდებათა შორის და არღვევენ იმ ერთობასაც, რაც ილია ჭავჭავაძის ნაწერის ღაღადებისაგან დაითესა, რაც დიდის შრომით აღსდგა ჩვენს დაძინებულს ერში და მხარეში, ასეთი გვამნი ჩვენგან უნდა იდევნებოდნენ ყოველთვის და ყოველგან, რომ მათ მიმბაძენი არ გამოუჩნდეს, დამღუპავმა სენმა. ფეხი არ გაიდგას, თორემ ხომ მოგეხსენებათ, მრავალნი ისეთის აზრებისაც არიან, რომ ჩვენი სისხლი სხვა არისო და თქვენი სისხლი სხვაო! ჩვენი საუკეთესო მამულის შვილები რომ შეხვდნენ ასეთ უკუღმართ პირებს, არ ვიცით მაშინ ესენი რას ეტყვიან მათ და როგორ დაჰგმობენ. მე კი მენატრება, რომ ხსენებულ პირების აზრებს მალე ანდერძი აეგოს და საფლავი გაეთხაროს, რომ იგინი თავიანთ მოუსაზრებლობით ჩირქს არ სცხობდნენ ისეთ პირებს, როგორიც ილ. ჭავჭავაძე და აკაკია, რომელნიც ქართველთა სიამაყეს შეადგენენ. ქართული ენის ცოდნაში ილია ჭავჭავაძეს ცალი არა ჰყავს, ამის ენის ცოდნით აღტაცებული იყო დ. ბაქრაძე, იგი ილია ჭავჭავაძის ენას ნამდვილს საჭირო ენათ სთვლიდა, ასე ლაპარაკი და წერა არც ერთს ქართველ მწერალს არ შეუძლიანო. მისი ენა შუქია ბინდისაო, იგი ცხოველ სიცოცხლით სავსეა; მან დასძლია ყველაფერი, ქართული ენა ძლევა-მოსილის ძალით შემოსა. გაზ. „ივერიაში“ როცა კი ამის წერილი იბეჭდება რამე და ამ წერილს თუნდ სახელი და გვარიც არა აქვს მოწერილი, იგი წერილი მაინც ცხადათ აჩენს ილია ჭავჭავაძის ქართულ ენას და შნოს, იგი იკითხება დიდის აღტაცებით, დიდის სიამოვნებით. რამდენი ბრწყინვალე წერილი დაუწერია ამ პირს, რამდენი წერილი მოურთავს თავის მშვენიერის მოქარგულის ქართულის ენით, ყველა ამაებს კაცი ვერ

მოსთვლის, ყველა ამებზე ჩვენ ვერ აღვნიშნავთ, იგინი გაფანტულებია „დროება“-ში და „ივერიაში“, მათი ერთათ შეკრება; მათი დაბეჭდვა ცალკე წიგნათ და გამოქვეყნება დაარწმუნებენ მკითხველს, რომ ყოველივე ჩვენ მიერ ნათქვამი მართალია და სრულ ქვეყნობაზე დაფუძნებული.

ილია ჭავჭავაძის წერილების უმეტესი ნაწილი თუ არა, ნახევარი მინც და თუნდ მოწინავე წერილებიც კი დიდხანს არ დაჰკარგვენ თავიანთ მნიშვნელობას, რადგანაც ამ წერილების უმეტეს ნაწილში გამოხატულია ილია ჭავჭავაძის სული, გული, ლტოლვილება, ბოროტის ძლევა, კეთილის მომხრეობა; მთარველობა და პატრონობა უძლიურისა. აქ ხშირათ ქართველი ნახავს მას მღვდლვარეს, მაწყევარს ჩვენის ბედისას, მგმობელს, მტირალსაც. ყოველი მისი სტრიქონი არის კვენსა და გოდება ამა თუ იმ საქმეზე და უმეტეს კი ჩვენს ცხოვრებაზე. ამის წერილები ქართული ენის გამო მზრუნველის წინაშე დიდათ საყურადღებოთ დაშთა, მზრუნველმა ყურადღება მიაქცია, პასუხი დიდის ცოდნით დაწერილი დაინახა და ამიტომ პასუხიც აგო.

გურჩევთ ჩვენს ყმაწვილ-კაცობას, რომ ილია ჭავჭავაძის ნაწერები იკითხონ და ჩვენ დავარწმუნებთ, რომ ამის ნაწერებში იგინი სრულს სიამოვნებას ნახვენ, გრძნობებს გაიფართოვებენ, ცხოვრებაზე ვრცელს და უშესანიშნავეს შეხედულებას მიიღებენ, მეცნიერებასაც დიდის სისწრაფით დაუახლოვდებიან.

ბევრი უწყიან, რომ ილია ჭავჭავაძე ბრწყინვალე მწერალია და მას არ შეეფერებოდაო, რომ ბუვეს რომანი „იზა“ ქართულათ სთარგმნაო, მასზე დრო ზოგად დაკარგაო. როგორ იკადრა მის თარგმნაო; მეც რასაკვირველია ასევე ვფიქრობდი და ვერ წარმომედგინა ის, თუ დობროლიუბოვის წერილების მთარგმნელმა და „ცხოვრება და კანონის“ დამწერმა ეს როგორ სთარგმნა! არ ვიცოდით მის მიზეზი და უკანასკნელ აღმოჩნდა შემდეგი: ილია ჭავჭავაძეს ეს რომანი უფრო იმ აზ-

რით უთარგმნია ქართულს ენაზე, რომ ამის თარგმნით ჩვენის დროის ახალ მთარგმნელებისთვის ესწავლებინა, თუ როგორ უნდა უცხოეთის ენებიდამ ქართულს ენაზე თარგმნა, მას სურვებია, რომ ეს რომანი თავისებურის ჩინებულის ქართულის ენით ეთარგმნა და მომავალ თაობისათვის სარკეთ მიეცა. ეს ასეც იქმნა და დღეს ამ რომანს დიდს ყურადღებას აქცევენ ჩვენი მთარგმნელები, ამას გარდა რომანი იკითხება მეტათ კარგათ, რადგანაც იგი დაწერილია ილია ჭავჭავაძის კალმით, ჩინებულის და შეუმცდარის ქართულის ენით.

უცდომელი თვით უდიდესი გენიოსებიც არ იყვნენო, — სთქვებს მრავალთა. ჩვენ არ ვიტყვით, რომ რამე შეცდომა ილ. ჭავჭავაძისაც არ ჰქონდეს. უცდომელი კაცი არ უწყით ვინ იქნება, მაგრამ ვიტყვით იმასაც და ეს ზემოთაც ვალიარეთ, რომ ილია ჭავჭავაძის ცდომილება ჩვენს წინაშე იქამდის უმინიშნელოა, რომ მასზე ლაპარაკი უბრალოთ მიგვაჩნია.

ორმოცი წლის განმავლობაში, ეს მაღალი გონების კაცი სდგას ჩვენის სამშობლო ქვეყნის ასპარეზზე და მოღვაწეობს დიდის ნაღვლით სავსე, იგი აღვსილი მაღალის გრძნობით და სამშობლო ერის სიყვარულით, გულამაყათ სდგას საყოველთაოდ ყველგან და ჭკვიანის სიტყვით, წინდახედულის საქმით და სიფრთხილით იცავს და მფარველობს ქართველობას და საქართველოს. ამის გული დღესაც თითქმის იმ ვარმებით არის სავსე, იმ სამგლოვიაროს გრძნობებით, როცა ამბობდა: „დიდის ღმერთის საკურთხეველის მისთვის ღვივის ცეცხლი გულში...“

დღესაც თითქმის იმავე სამგლოვიარო მხარეებით არის მისი გვაში გარემოცული, მისი განსპეტაკებული გრძნობები, როცა იგი ამბობდა: ჩემო მამულო, ჩემი ტანჯვა და ვაება მხოლოდ იმას შეადგენსო, რომ ამდენს ხალხში კაცი არ არის, რომ ფიქრი ჩემი ვანდო და გაუზიაროვო.

ჩვენის დღევანდელის დარღვეულის ერთობის შესახებაც იმავე შეხედულების არის, იმავე გრძნობების და უფრო შკაც-რის მიმართვისაც, როცა იგი სწერდა:

„ნახავ ჩვენს ბედშაობას, ჩვენს ერთობას დარღვეულს“...

რაც ხანი გადის მით ქართველებში ილია ჭავჭავაძის ლექსების აზრებიც უფრო ცხოველდებიან და უფროთ საქირო ხდებიან; ეს ლექსები რომ ილია ჭავჭავაძეს დღეს დაეწერა, ესენი დღესაც ჩვენგან იმ ზომის პატივისცემით იქმნებოდნენ მიღებული, როგორც 1860 წლებში. ეს იმიტომ, რადგანაც ჩვენი ცხოვრების და წინმსვლელობის საქმე თუმც ერთის მხრით წინ მიდის, წარმატებას ვეძლევი, დღეს ის აღარა ვართ, რაც ამ 30 წლის წინეთ ვიყავით. დღეს უმრავლესობამ თვალი გაახილა. დღეს ილია ჭავჭავაძე მოესწრო იმ ხანას, როცა მან ქართველთა გლეხის შვილების საკმარისი რიცხვი განათლების ასპარეზზე გამოსული დაინახა, ძველის უმეცრების ნაჭუჭიდან თავდახწეული, მაგრამ ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ ამ შეცვლილს და წინ წასულს დროშიაც ჩვენში ძველებური ქიშპობა მაინც არ ისპობა, დარღვეულის ერთობის წამლად უცბათ არაფერი სჩნდება. ამ საუბედურო საქმეებს თავის წილათ ვნებაც მოაქვს და ხშირათ შფოთსაც სტეხავს.

ამის შესახებ ერთობ შორს არ წავალ დაფასებლებ ახალს და ახლო ამბავს.

ჩვენ ქართველებს ყველას გვიყვარს საქართველო, ყველა პატივს ვცემთ მას, ველტვით ვითომც რაღაცას, ვაკეთებთ ვითომ რამეს, გვწადიან მდაბიოთ განათლება, თუმცა ბერვს კი არავის ვანათლებთ, ველტვით ხიზნების ცხოვრების გამოცვლას, თუმცა მათმა სიბრალულმა ჩვენს გულში ადგილი არ დაიკავა, ველტვით ქონებრივ თანასწორობას, თუმცა საუკუნოების განმავლობაში მონათ ყოფილს და ან ცარიელათ დარჩენილს გლახებს არავინ ერთ საფლავის ალაგიც არ აჩუქა მუქვით და იგი არ დაიხსნა განწირულებისაგან. გვიყვარს ქართული ენა, ქართული მწერლობა, თუმცა არც გაზეთს ვიწერთ, არც ჟურნალს, არც წიგნს ვკითხულობთ, ვითომც თვალს ვავლებთ ჩვენს ცხოვრების ძარღვისცემის მიმდინარეობას და იმავე დროს კი არავის არაფრით დავეხმარებით, გვიყვარს კი

დედ ბევრი რამ და ჩვენს გვამში მაცხოვრის სიტყვებს დიდი ადგილი აქვს დაკავებული, ჩვენი გული და სული განვითარებულია მაღალის გრძნობებით და კაცთმოყვარეობით, მაგრამ სულ უბრალოთ, ენას ძვალი არა აქვს, ცრუ ნატვრას — ბაჟი.

ჩვენ ამავე დროს ვართ ქიშპნი, ერთი უბრალო საქმის გამო ვკარგავთ გრძნობას, სმენას, მცირე რამ შეუტრაცხოფა გვმოსავს უსამზღვრო მღვლეღარებით, აღვიჭურვებით ყოველნაირის ბოროტებით, ვლამით კაცის დანთქმას, ნათელ გრძნობის შეღახვას და გაუპატიურებას.

„ჯანი ვავარდეს აწ შეილსაც, მამულს,
ოღონდ ვამოთ ჩვენს საკუთარს სულს“.

ყველას ეს გვაქვს თავში გამოხატული. ეს უნდა სწყლავდეს ნათელ აზროვნების მექონს მამულის შეილს, ეს უნდა ადარდიანებდეს იმ მაღალს იდეებით გამსჭვალულ მკვენესარე მგოსანს მწერალს, რომელსაც სწყურთან ჩვენი ერთობა, რომელსაც ენატრება და სურს ჩვენი მომავალი ცხოვრება, განკაცება, მეცნიერების გზაზე დადგომა. ხოლო ამავე დროს რას ვხედავთ და ხედვენ ჩვენის დარღვეულის ერთობის მღალადებელ მწერლები? ვაი ჩვენს თავს, ჩვენს ქართველობას, მამულის შეილოზას, განათლებას, „ლომობას“ და ჩვენს გოლიათობას. გამოთქმაც კი გვეძნელება, გვრცხვენთან, მაგრამ რასა ვიქმთ, „კაცმა ჭირი მაღაო, ჭირმა თავი არ დამაღაო“. ჩვენ რომ დავმალოთ, თვითონ ეს სენი არ დამაღავს თავისას, იგი ბალღამია ჩვენი, მას ნესტარი უნდა, იგი უნდა გამოვირწყოთ ჩვენის სხეულიდამ, რომ მან ისეც ჩვენი დაწყულულებული სხეული უფრო არ დაწყულულოს, იგი სატკავარია ჩვენის სულისა და ხორცისა და ამიტომ ვხედავთ ამ სატკივრის განცხადებას, ამ სატკივრისაგან დაშხამულ არა ქართველ კაცების აღნუსხვას, რომ დღესაც ჩვენში, ჩვენს ტანჯულს სამშობლოში, ჩვენს წამებულ ერში არიან აი ისეთი კაცებიც.

აი ვინ არიან ეს გმირები და სამშობლო ქვეყნის შეიღვბი: რომლებიც ამბობენ, რომ ჩვენ და იმერლები ერთნი არა

ვართო; რომლებიც ამ უნიშვნებს საქვეყნოთ აცხადებენ და თან ამის საწინააღმდეგოთ ძალის დასახმარათ კანონსა და ზნეობითი მხარეებსაც თხოულობენ. ბევრს კიდევ სხვა რამეებს ბრძანებენ, მაგრამ ჩვენ ყველას ვერ მოვსთვლით. ასეთ პირების შესახებ აი რა წარმოსთქვა საქვეყნოთ ილია ჭავჭავაძემ, რომელ სიტყვაც ყველა ქართულ გაზეთებშიაც დაიბეჭდა:

ბატონებო! გუშინ, ერთს ქართველს ულაპარაკნია, რომ თბილისის ბანკის საქმეებში ვილაც მოსული კაცებიც იღებენ მონაწილეობასაო, ისეთი კაცებიო, რომელთაც აქ ხმა და უფლება არა აქვსთო. ეს სიტყვა შეეხება იმერლებს. მე დიდათ მწყინს ასეთი სიტყვის მოსმენა. საქართველო მას შემდეგ დაეცა, როცა ჩვენი ერთობა დაირღვა, მას შემდეგ მოელო ბოლო, როცა ეს ჩვენი უბედური სენი დაიბადა. მთელს ჩვენს წარსულში და აწმყოშიაც ყველა ჩვენი მამულის შვილები, ბრძენი ქართველნი და გამოჩენილნი მწერლები მხოლოდ ამ ერთობის ნატვრას ანდომებდნენ თავიანთ საუკეთესო დროს, მათ ანდერძათ დაგვიტოვეს ეს, რადგანაც ჩვენი ძველი მამულის შვილები დიდათ დარდობდნენ ამაზე. ესევე გვადარდებს ჩვენ. ამიტომ მე ვითხოვ, რომ ვინც ჩემი და ჩემი აზრების თანამოზარენი ბრძანდებით, ვინატროთ ერთობით, რომ სადაც ეს სამწუხარო და სამარცხვინო გმობა არ დაიბადა და იშობა, იმას იქვე გაეთხაროს სამარე, ანდერძი აეგოსდა ის იქვე იქმნეს ჩაქოლილი და მივიწყებით დამარხული.

ყოველი აზრი და გრძნობა ამ მამულის შვილსა გამსჭვალულია მაღალის ნაღვლიანის გრძნობებით და მასთანვე სამწუხაროს შეხედულებით. მე არ მეგონა, რომ ჩვენში გამოჩნდებოდნენ ისეთი პირები, რომელნიც ილია ჭავჭავაძეს ამ სიტყვას რამე განზრახვას დასწამებდნენ, მაგრამ რას ვიზამთ, უეკლოთ ვარდი ვის უნახავსო. კეთილ სიტყვას მაინც თავისი გააქვს დღესაც ილია ჭავჭავაძე ჩვენი ქვეყნის ასპარეზზე გულამაყათ სდგას, იგი ერთს უდიდეს მამულის შვილათ ირიცხება, იგი აკეთებს თავის წესდების კვალათ საქმეებს, მოქმედებს, ლაღადებს

მახვილის ენით და სხვაფერ ვინც რომ უნდა სთქვას და ქმნას. ჩვენ გვწამს და გვიწამებია, რომ კეთილი აზრები თავისას გაიტანს, ილია ქაეკვაძისთანა ბრწყინვალე შუქით მნათობელ ბრძენ ქართველთ უსაფუძვლოთ კი ვერავენ რას დააკლებს და საფუძვლიანის ქეშმარიტებით კი ყოველთვის.

ეს არის კანონი მართლმსაჯულების შედეგისა, ეს არის დასკვნა კანონიერის ზნეობითის მხარეებისა, ეს არის ემბლემა კაცობრიობისა, ეს არის დევიზი ჩვენის თაობისა. ამით ვსულდგმულებთ ჩვენ და მხოლოდ ქეშმარიტის მართლ-მსაჯულების განკითხვით ვიმედოვნებთ მომავალში აღორძინებასა. ეს არის ჩვენი თავობის აზრები და ესევე იყო და არის იმ ბრწყინვალე პირის აზრებიც, რომელიც თავის სამშობლო ქვეყნის საქმეებს ახალგაზდობის დროდგან სათავეში უდგას და სამოც წლებში მისული დიდის წადილით აღჭურვილი და მაღალის მამულის-შვილობით გამსჭვალული, ქართველთა ერთობის უდიდესი მღალადებელი „ჰლალადებს ქართველთა ერთობასა“.

ფ. ჭ.

Методический кабинет
ОБРАЗОВАНИЯ
ИЗДАНИЕ
№ 6

297.63.09
551

187 №. ზ ი ზ ი ნ ა ძ ე

მეორე თუმანოვის ქუჩა, სახლი 30 №-რი.

აქ ისყიდება ყველა გამოცემანი, ვინც 10 ცალს ერთათ
ჩყიდის, იმას მანეთზე 30 კაპ. დააკლდება.

ფასი 20 კაპეიკა

იბეჭდება და მალე გამოვა იაკობ გოგებაშვილი